

ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมเกี่ยวกับประเพณีงานศพในล้านนา
AN ANALYTICAL STUDY OF CONCEPT OF DHAMMA RIDDLES
ON CREMATION CEREMONY IN LANNA

พระครูบัณฑิตปริยัตยาทร (ประเวศ ปญฺญาวโร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมเกี่ยวกับประเพณีงานศพในล้านนา

พระครูบัณฑิตปริยัตยาทร (ประเวศ ปญฺญาวโร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of Concept of Dhamma Riddles on Cremation
Ceremony in Lanna

Phrakrubanditpariyatyatorn (Prawet Paññāvaro)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for Degree of
Master of Art
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมเกี่ยวกับประเพณีงานศพในล้านนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(รศ.ดร.ปรุดม บุญศรีตัน)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร)

กรรมการ

(ผศ.ดร.เทพประวิณ จันทร์แรง)

กรรมการ

(ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา)

กรรมการ

(พระครูปริยัตยานุศาสน์, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา

ประธานกรรมการ

พระครูปริยัตยานุศาสน์, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูบัณฑิตปริยัตยาทร)

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมเกี่ยวกับประเพณีงานศพในล้านนา
- ผู้วิจัย : พระครูบัณฑิตปริยัตยาทร (ประเวศ ปณณาโร)
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :
- : ดร.ไพรินทร์ ญ วันนา, พธ.บ. (ศาสนา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 - : พระครูปริยัตยานุศาสน์, ดร., ป.ธ.๕, B.A. (Philosophy), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
- วันสำเร็จการศึกษา : ๘ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมเกี่ยวกับประเพณีงานศพในล้านนา” มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา ๓) เพื่อวิเคราะห์คตินิยมเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา แสดงผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า

คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มี ๔ ประเภท คือ ๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง ชื่อว่า มรณะ ๒) ความขาดแห่งวิญญูทุกข์ของพระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่า สมุจเฉทมรณะ ๓) ความดับในขณะๆ แห่งสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า ขณิกมรณะ ๔) การตายโดยสมมติของชาวโลก ชื่อว่า สมมติมรณะ

ประเพณีเกี่ยวกับการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา จากการศึกษา พบว่า พิธีกรรมการทำศพของล้านนานั้น มีรูปแบบการทำศพอยู่ ๒ ประการ คือ การเผา และการฝัง แต่รูปแบบที่นิยมทำกันมากในสมัยนี้ก็คือ การเผา เพราะสะดวกไม่เปลืองพื้นที่มากนักแค่ไปจัดงานที่วัดก็เป็นอันเสร็จพิธี

วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา พบว่า การบอกทางแก่คนป่วยใกล้ตาย มีคตินิยม ผ่างข้อคิดคติเตือนใจ สอนคนเราไม่ให้ประมาทในชีวิต คตินิยมจากประเพณีการอาบน้ำศพนั้น เป็นการสอนให้คนเรารู้ว่าคนเรานั้นจะต้องเอา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นน้ำอาบกาย วาจา และใจให้สะอาด การแต่งตัวคือนุ่งห่มผ้าศพ เป็นการแสดงทางหนีทุกข์ คือให้รักษาศีลฟังธรรม รักษากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ข้อที่เอาเงินทองบรรจุลงในปากศพนั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่า บรรดาทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายได้สะสมไว้นั้น แม้มีมากน้อยสักเท่าใด ครั้นตายแล้ว ต้องทั้งหมดเอาอะไรไปไม่ได้เลย

Thesis Title : An Analytical Study of Concept of Dhamma Riddles on Cremation Ceremony in Lanna

Researcher : Phrakrubanditpariyatatorn (Prawet Paññāvaro)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phairin Nawanna B.A. (Religion), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)

: Ven. Dr. Phrakrupariyattianusath Pāli V, B.A. (Philosophy),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

Date of Graduation : March 8, 2017

Abstract

Thesis "An Analytical Study of Concept of Dhamma Riddles on Cremation Ceremony in Lanna". Have the following objectives: 1) To study the teachings of death in the Buddhist scriptures. 2) To study traditional Buddhist funeral in Lanna. 3) To analyze epitomizes the tradition of Buddhist funerals over. Display analysis data.

The results were found as follows:

Teachings about death appears in scripture Buddhism has four categories: 1) the lack of Chiwitintriis that due to the quality of one's mortality 2) the lack of cycle rule suffering of the saint who called extermination Legion 3) goes on as the fairest of them called the Legion of Ni 4) assumed by the death of the fictional world called death.

Traditions regarding funerals of Buddhists in Lanna, the study found that the ritual of the funeral is over.

Analysis epitomizes the tradition of Buddhist funerals in Northern find a way to tell a patient near death epitomizes latent Apocalypse commentaries recognizable. We teach people not to underestimate life. Epitomizes the tradition of bathing the corpse. It teaches us that we must be baptized into the bath concentration, wisdom body, speech and mind clean. The body was clothed in a dress the show is a way to escape suffering unfair treatment of body, speech and mind, listen to the precepts that apply to pure silver, gold, packed into the corpse's mouth. Indicates that among the possessions of the dead had gathered, then. Although much less how much but then I had to leave out anything impossible.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดีด้วยความอนุเคราะห์จาก พระครูปริยัติยานุศาสน์, ดร. และ ดร.ไพรินทร์ ฦ วันนา คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูปริยัติยานุศาสน์, ดร. และอนุโมทนา อาจารย์ ดร.ไพรินทร์ ฦ วันนา ที่ได้ให้คำปรึกษา แนะนำ ตรวจสอบแก้ไข ตลอดจนให้ความรู้ทั้งทางด้านวิชาการ และประสบการณ์ในการทำงาน จนสามารถทำงานนี้ได้สำเร็จ

ขอขอบคุณสถาบันการศึกษา และคณาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ให้ความรู้ แนวคิดตลอดจน ความอบอุ่น ความปรารถนาดี ตลอดระยะเวลาของการศึกษา ขออนุโมทนาขอบคุณ เจ้าหน้าที่ ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ เจ้าหน้าที่ หอสมุดกลาง และเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ผู้บริหาร คณาจารย์ทุกท่าน ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยเพื่อใช้ประกอบ ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบพระคุณพระครูโกศลธรรมวิจย เจ้าคณะอำเภอสันทราย พระครูโสภาสวิหารกิจ พระครูสถาพรพิพัฒน์ รองเจ้าคณะอำเภอสันทราย พระครูโกวิทธรรมโสภณ เจ้าคณะตำบล หนองแห่ียง นายเสงี่ยม ฦ วิชัย มัคคณายกวัตข้าวแทนหลวง ดร.สมัคร ใจมาแก้ว และอาจารย์ณัฐพล ลีกลิงห์แก้ว ที่ได้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ประกอบการทำวิจัยครั้งนี้ และขออนุโมทนา ขอขอบคุณ อาจารย์เทวีญู เอกจันทร์ ป.ธ.๙ ประธานบริหารหลักสูตรสาขาวิชาภาษาบาลี ที่ได้ให้คำปรึกษาที่ดี ในการเขียนวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณพระครูโกศลธรรมวิจย เจ้าคณะอำเภอสันทราย ที่ได้เมตตาส่งเสริม สนับสนุนการศึกษาครั้งนี้ ญาติพี่น้อง มิตรสหายทุกท่าน ที่ได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลือทำให้ วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี และขอให้หมลานิสงส์คุณงามความดีอันเกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้ จงบังเกิดมีแต่ผู้มีพระคุณทุกท่าน.

พระครูบัณฑิตปริยัตยาทร (ประเวศ ปญญาวโร)

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์ และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑ คำสอนเรื่องความตายทั่วไป	๑๓
๒.๑.๑ ความหมาย	๑๓
๒.๑.๒ ทศณะความตายในทางปรัชญา	๑๖
๒.๒ คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๘
๒.๒.๑ องค์ประกอบของการตาย	๑๘
๒.๒.๒ ประเภทของการตาย	๑๙
๒.๒.๓ สาเหตุของการตาย	๒๑
๒.๓ คุณและโทษของความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๔
๒.๓.๑ คุณของความตาย	๒๔
๒.๓.๒ โทษของความตาย	๒๗

๒.๔	จุดมุ่งหมายของการสอนเกี่ยวกับความตาย	๒๘
๒.๕	วิธีการปฏิบัติต่อความตาย	๓๔
๒.๖	ความเป็นมาของการสวดพระอภิธรรม	๓๖
๒.๗	ประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๓๘
๒.๗.๑	ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าผิ ดิบ	๓๘
๒.๗.๒	ประเพณีการนำศพไปฝังดิน	๓๙
๒.๗.๓	ประเพณีการนำศพไปเผา	๓๙
๒.๗.๔	ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา	๔๐
๒.๗.๕	ประเพณีการนำศพไปลอยในแม่น้ำสายสำคัญ	๔๐
๒.๗.๖	ประเพณีเกี่ยวกับการจัดพระบรมศพของพระพุทธเจ้า และบุคคลสำคัญ	๔๐
บทที่ ๓	ประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา	๕๒
๓.๑	ประเพณีเกี่ยวกับการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา	๕๒
๓.๑.๑	บ่อเกิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำศพ	๕๓
๓.๑.๒	จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการทำศพ	๕๔
๓.๑.๓	รูปแบบของพิธีกรรมการทำศพของล้านนา	๕๖
๓.๑.๔	คุณค่าที่เกิดจากการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพของล้านนา	๕๗
๓.๑.๕	ข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย	๕๘
๓.๑.๖	ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ	๖๐
๓.๑.๗	ประเพณีการปฏิบัติในการสวดศพ	๖๔
๓.๑.๘	ประเพณีการบวชหน้าศพและการนำศพสู่฼าปนสถาน	๖๖
๓.๑.๙	ประเพณีการปฏิบัติในการเผาศพ	๖๘
๓.๑.๑๐	ประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย	๖๙
๓.๒	บทสรุป	๗๑
บทที่ ๔	วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา	๗๓
๔.๑	ความหมายและคุณค่าของคตินิยม	๗๓
๔.๒	วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย	๗๔
๔.๓	วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการปฏิบัติต่อศพ	๗๗
๔.๔	วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการปฏิบัติในการสวดศพ	๘๓

๔.๕	วิเคราะห์คดีที่ปรากฏในประเพณีการบวชนาคและการนำศพ ไปสู่ฌาปนสถาน	๘๕
๔.๖	วิเคราะห์คดีธรรมที่ปรากฏในประเพณีการเผาศพ	๘๙
๔.๗	วิเคราะห์คดีธรรมที่ปรากฏในการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย	๙๐
บทที่ ๕	สรุปและข้อเสนอแนะ	๙๓
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๙๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๐๒
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย	๑๐๒
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป	๑๐๒
	บรรณานุกรม	๑๐๓
	ประวัติผู้วิจัย	๑๐๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๓๑ หน้า ๒๓๓

พระวินัยปิฎก (บาลีและไทย)

วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป้อนนาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป้อนนาสก์	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป้อนนาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สห.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ช.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตคนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาฬิ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปาทาน	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปาทาน	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมมปทอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอฎฐกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ทุกคนย่อมมีความตายเป็นเบื้องหน้า เพราะชีวิตไม่มีความจีรังยั่งยืน เกิดขึ้น ดำรงอยู่ เสื่อมสลายและดับไป เมื่อกล่าวถึงความตายนั้นย่อมเป็นที่ทราบกันว่าเป็นเรื่องที่ไม่มีการปรารถนา เนื่องจากความตายเป็นเรื่องที่นำมาซึ่งความเศร้าโศกอันเกิดมาจากความพลัดพราก โดยที่มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายล้วนเป็นผู้ที่ไม่อยากตายหรือไม่ต้องการที่จะเผชิญหน้าต่อความตายนั้น พระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่าเป็นศาสนาแห่งความจริง (Truth) ที่กล่าวถึงความจริงอันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ซึ่งความจริงดังกล่าวนั้นก็คือกฎแห่งเหตุผล (The Laws of cause and effect) อันได้แก่ กฎอิทัปปัจจยตา ที่ว่าด้วยความเป็นเหตุเป็นผลของสรรพสิ่งที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ในโลกนั้นไม่อาจจะดำรงอยู่โดยลำพังได้ เพราะสรรพสิ่งในโลกล้วนจะต้องพึ่งพิงสิ่งอื่นเพื่อการดำรงอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น การเกิดขึ้นของสรรพสิ่งจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของสิ่งต่าง ๆ มากกว่า ๒ สิ่งขึ้นไป ซึ่งกฎนี้ได้ถือได้ว่าเป็นกฎของธรรมชาติที่พระพุทธองค์ค้นพบและได้นำออกเผยแผ่แก่สรรพสัตว์ ในรูปแบบของกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้แก่ กฎปฏิจจสมุปบาท^๑ นอกจากนั้น ก็มีกฎไตรลักษณ์ที่อธิบาย อิทัปปัจจยตาในแง่ของกระบวนการความเป็นไปของสรรพสิ่ง ในแง่ของความเป็นธรรมชาติที่สิ่งต่าง ๆ จะต้องเป็นไปใน สามลักษณะ คือ ๑) ความเป็นของไม่เที่ยงหรือมันคงถาวร ๒) ความเป็นทุกข์เพราะไม่คงทนอยู่ได้ และ ๓) ความเป็นอนัตตา คือไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตน (แก่นสาร) ได้^๒ ซึ่งกฎต่าง ๆ นี้ล้วนกล่าวถึงสภาพของสรรพสิ่งที่จะต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ อันเป็นกฎสากลคือสรรพสิ่งจะต้องมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดากระบวนการของชีวิตมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายนี้พระพุทธศาสนาก็เห็นว่าล้วนมีเหตุปัจจัยที่จะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์นั้น กล่าวคือมีการเกิดและการตายเป็นของคู่กัน พระพุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์มีการเกิดเป็นเบื้องต้นและมีความตายเป็นที่สุด ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า “ร่างกายนี้แก่ห่อหมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เฒ่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด”^๓

จะเห็นได้ว่า ความตายถือได้ว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่มนุษย์จะพึงประสบ ซึ่งคำว่า ความตายนั้นตรงกับภาษาบาลีว่า จูติ (การเคลื่อน) จวนตา เภโท (ความแตกสลาย) อนตรธาน (ความเลือนหาย) มจจุ (ความตาย) มรณ (ความตาย) สงขาราน เภโท (ความแตกดับไปของสังขาร) ชีวิตินุทริยสสุ อุปจเฉโท (การขาดไปแห่งอินทริย์) การละกิริยา (การทำกาละ) กเขวสสุ นิขเขโป (การทอดทิ้งซากศพไว้) ซึ่งความหมายที่กล่าวมานั้นแม้จะมีความหมายที่แตกต่างกัน แต่เมื่อสรุปก็คือความสิ้นไปแห่งชีวิต

^๑ ส.นิ.อ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^๒ ส.ส. (ไทย) ๘/๑/๑., ขุ.ธ. (ไทย) ๕/๓๐/๕๑.

^๓ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

นั่นเอง เมื่อมีการตายเกิดขึ้นแล้วมนุษย์โดยทั่วไปจะต้องดำเนินการกับศพ ในลักษณะที่แตกต่างกัน การปฏิบัติต่อชีวิตภายหลังการตายหรือต่อศพของผู้เป็นญาติ ผู้มีอุปการคุณ หรือของใครก็แล้วแต่ ตามวิถีอย่างไทยที่อิงอาศัยคตินิยมในทางศาสนา เหตุที่ว่าบรรพบุรุษไทย ส่วนใหญ่นับถือ พระพุทธศาสนา รูปแบบการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายจึงแฝงไว้ด้วยหลักธรรม คติธรรมทาง พระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ชีวิตภายหลังการตาย ดูเหมือนว่าคติธรรม ทางศาสนาจะมีความสำคัญแก่บุคคลผู้อยู่เบื้องหลังเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อผู้ตาย ล้วนแล้วแต่มีวัตถุประสงค์ทั้งสิ้น แต่แฝงอยู่ในรูปแบบปริศนาธรรมหรือคติธรรม ผู้ที่ไป ร่วมพิธีในงานศพมักจะมีข้อสงสัยเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติ และขั้นตอนของพิธีกรรมที่สลับซับซ้อนและแฝงไว้ด้วยคติธรรม ที่ยากจะเข้าใจ ซึ่งแตกต่างจากการเกิดโดยประการทั้งปวง

ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล ทั้งสิ่งที่ไม่มีชีวิตและสิ่งที่มีชีวิตที่มีวิญญาณและไม่มี วิญญาณล้วนตกอยู่ในกฎเดียวกันคือเกิดขึ้นในเบื้องต้น เปลี่ยนแปลงไปในท่ามกลางและแตกสลายไป ในที่สุด สำหรับสิ่งที่มีชีวิตกระบวนการสุดท้ายเรียกว่า ตาย เช่น คนเราเมื่อตายลง พวกพ้องที่ยังมีชีวิต อยู่ก็ส่งสารเอ็นดูไม่ยอมปล่อยให้ร่างกายถูกทอดทิ้งอยู่บนพื้นพิภพ เพราะจะเนาเหม็นหรือตกเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ๆ กัดกินเป็นที่น่าสังเวช จึงพากันนำเอาศพไปฝังหรือเผาหรือโดยวิธีการอื่น ๆ ประกอบกับการที่มนุษย์เชื่อว่าวิญญาณเป็นอมตะ แม้ร่างกายสลายไป แต่วิญญาณยังอยู่ในภาวะ อสุรกายเพื่อรอการเกิดใหม่อีก ดังนั้น ในการกำจัดซากศพมนุษย์คนโบราณจึงนิยมทำพิธีอย่างใด อย่างหนึ่ง เพื่อไม่ให้วิญญาณหรือผีมารบกวนคนที่อยู่ เพื่อให้วิญญาณปกปักรักษาคนที่ยังมีชีวิตอยู่ และเพื่อให้วิญญาณไปเกิดใหม่ในภพภูมิที่ดี การทำพิธีศพก็เป็นไปตามหลักหรือลัทธิศาสนาที่ตนนับถือ เช่น ชาวพุทธก็ทำพิธีศพเกี่ยวเนื่องด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นส่วนสำคัญในการประกอบพิธี^๔

ล้านนาคือดินแดนทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน ประกอบด้วย จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และแม่ฮ่องสอน มีการแบ่งกลุ่มวัฒนธรรม ได้ ๓ กลุ่มหลัก คือ กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่ ลำพูน กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาตะวันออก (เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง) และกลุ่มวัฒนธรรมไต (แม่ฮ่องสอน) ในอาณาจักรล้านนาแห่งนี้ ในอดีตเคยเป็นอาณาจักรอิสระและยิ่งใหญ่มาก่อน มีภาษาพูด ภาษาเขียน และมีวัฒนธรรม เป็นเอกลักษณ์ สถาปนาโดย พญามังราย ได้ทรงสร้างเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่เป็นราชธานี ในปี พ.ศ.๑๘๓๙ ในดินแดนนี้ประกอบไปด้วยหลากหลายกลุ่มชน ศาสนา และความเชื่อ จึงทำให้เกิด การหลอมรวมทางวัฒนธรรม จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง^๕

ประเพณีการตายมีความสำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างมากเพราะทุก ๆ คนที่ถือกำเนิดเกิดมา ในโลก จะต้องตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า กฎแห่งไตรลักษณ์^๖ คือ ๑. อนิจจัง ความไม่เที่ยง ๒. ทุกขัง ความไม่คงทนอยู่กับที่ ๓. อนัตตา ความไม่มีตัวตน อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้น ก็คือ มีการเกิด การแก่ การเจ็บและการตาย เป็นเรื่องของธรรมชาติของสรรพสัตว์ แต่มนุษย์ถือว่า

^๔ สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปปพิธีกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๔๔.

^๕ นเรศ จำเจริญ, **ล้านนาไทยปริทัศน์**, (เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๙-๑๔.

^๖ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑., ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

เป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย พัฒนาเกิดขึ้น โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีการวิวัฒนาการเกิดขึ้นในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมากมาย จนเกิดความสับสน โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน ในแต่ละภูมิภาคและในสถานที่ต่าง ๆ มีพิธีกรรมการปฏิบัติที่ต่างกันไป เนื่องมาจากการนับถือและความเชื่อที่ต่างกันไป และประเพณีที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา มีความแตกต่างกัน จนบางที่ไม่รู้จะทำอย่างไรเกี่ยวกับพิธีกรรมการตาย จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ความเป็นความตายทุกคนไม่ยินดี จักละทิ้งร่างกายนี้ไปอย่างผู้มีสติสัมปชัญญะ รอแต่ให้ถึงเวลา คล้ายลูกจ้างให้หมดเวลาทำงาน ความตายนี้มีแน่ไม่ว่าแก่หรือหนุ่ม แต่ที่จะไม่ตายไม่มี^๗

ประเพณีเกี่ยวกับการตายของล้านนา ที่ได้พิจารณาเห็นสารประโยชน์อันจักอำนวยให้แก่ผู้มรณกรรมไปแล้ว แม้ผู้หนึ่งได้พรากจากโลกไปแล้วก็ติมนุชย์ผู้มีชีวิตอยู่หาได้ลืมนิยามระลึกถึงทำพิธีนำส่งบุญกุศลให้ น้ำใจอันดีงามเช่นนี้ได้มีปรากฏในชนชาวล้านนา ย่อมเห็นได้ว่ามีความมุ่งหวังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือปรารถนาให้ผู้มรณชนนั้น ๆ ได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปในอนาคต ประเพณีในการทำศพยังเป็นเครื่องนึกคิดให้ผู้มีวิจรรย์ญาณได้หยาบยกขึ้นไตร่ตรองให้ปลงเห็นสภาวะธรรมที่แท้จริง ทั้งนี้ ย่อมเป็นกรณีที่ควรสรรเสริญที่แท้จริงซึ่งบรรพบุรุษครั้งโบราณได้จัดทำเอาไว้ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจแก่ผู้ที่มีมาอยู่ในชีวิตทรัพย์สมบัติสามภรรยา บุตรธิดา ตลอดจนมีมาอยู่ในโลกอยู่ในความไม่มีโรค แต่โดยเฉพาะประเพณีการทำศพของชาวล้านนา มีคติธรรมข้อคิดมากมายนำศึกษา^๘

ในอดีตผู้เฒ่าผู้แก่จะมีวิธีในการสอนลูกหลานที่ได้ประมวลมาจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้ในการสอนให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเป็นแนวทางในการนำไปประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งความดี แต่ในปัจจุบันคตินิยมหรือภูมิปัญญาของชาวล้านนา ได้เปลี่ยนแปลงไปและสูญหายไปเป็นจำนวนมาก อันเกิดด้วยเหตุหลายประการ โดยเฉพาะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนรุ่นใหม่ ที่สำคัญไม่มีใครสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเพราะถือว่าเป็นเรื่องไม่จำเป็น คตินิยมสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า วิธีชีวิตของคนล้านนาได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดยาวนาน จนทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากันสนองความต้องการความเชื่อถือและข้อปฏิบัติอื่น ๆ ที่มีมาในหมู่ชาวล้านนา จนพัฒนาถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระเบียบการปฏิบัติ จึงเป็นลักษณะของการดำเนินชีวิตที่เสาะแสวงหาหลักการดำเนินชีวิตหลัก คติธรรมส่วนใหญ่ได้มาจากพระพุทธศาสนา และจากประสบการณ์ของผู้รู้ที่ปรากฏออกมาในรูปปริศนาธรรม คติธรรม สุภาษิต คำพังเพย ตลอดถึงสำนวนโวหารและคติชาวบ้าน เป็นต้น^๙

คติธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของชาวล้านนาที่ถือว่าเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการตาย ซึ่งชาวล้านนาได้ประพฤติปฏิบัติมาจนปัจจุบัน ก็ได้มีบางสิ่งบางอย่างที่สูญหายไป ชาวล้านนาตั้งแต่อดีตนั้นอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีพ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยายในการดำรงชีวิตของชาวล้านนา เป็นสังคมถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีความสามัคคีช่วยเหลือเอื้ออาทร อยู่รวมกันเป็น

^๗ ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๑-๑๐๐๓/๓๙๗.

^๘ อีรานันโท, การตายและพิธีการทำบุญศพ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

กลุ่มก้อน ด้วยความสันติสุข พระพุทธศาสนาได้แทรกซึมลึกเข้าไปมีอิทธิพลในจิตใจของชาวล้านนา จนเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวล้านนา สร้างสรรค์ศิลปะและก่อให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้าน จนกลายเป็น ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ขึ้นเป็นอย่างมาก ทั้งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวล้านนามีค่านิยม และอุปนิสัยเฉพาะตัวที่มีแตกต่างจากภาคอื่น ๆ ของไทย หลักฐานทางด้านวัตถุที่แสดงให้เห็นอิทธิพล ของพระพุทธศาสนามีอยู่มากมาย เช่น ศิลปวัตถุโบราณทางศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังมีส่วนให้เกิดวรรณกรรมขึ้นในท้องถิ่นล้านนามากมาย ได้รับอิทธิพลรูปแบบมาจาก พระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา วรรณกรรมล้านนาสะท้อน ให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม ความนึกคิดของคนล้านนา จาริตประเพณีอุดมการณ์ทางสังคมอันเป็นมรดก ท้องถิ่นล้านนาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้นักปราชญ์พยายามหาวิธีนำหลักคำสอน คำสอนในพระพุทธศาสนาสอดแทรกในวรรณกรรม เพื่อที่จะให้คนใช้สติปัญญาในการคบคิดแก้ปัญหา แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดคุณธรรมจริยธรรม คือละความชั่วทำแต่ความดี ดังบทกวีธรรมที่ว่า เคาะโลงรับศีล ไม่ใช่ให้คนตายมารับศีล แต่เพื่อเป็นการบอกคนที่มาร่วมงานว่า อย่าเอาแต่มีวประมาท ขาดสติ ไม่สนใจในหลักธรรมคำสอน เมื่อตายไปหมดโอกาสทำความดี จะเคาะจนโลงแตก ก็ลุกขึ้นมา ไม่ได้ การใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ เพื่อชี้ให้เห็นว่า น้ำมะพร้าวเป็นน้ำสะอาดบริสุทธิ์ ผู้เข้าสู่มรรคผล นิพพานต้องชำระจิตให้สะอาดด้วยน้ำทิพย์จากพระธรรม เป็นต้น ดังกล่าวนั้น ปรากฏในคติธรรม พิธีกรรมงานศพในล้านนา ซึ่งเป็นที่น่าสนใจและวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ในชีวิตประจำวัน

ดังนั้น ผู้วิจัยในฐานะเป็นอนุชนรุ่นหลังของชาวล้านนา จึงสนใจที่จะต้องศึกษาค้นคว้า เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและนำไปเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักของสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ท้องถิ่นต่อไป ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับคติธรรมจากประเพณีงานศพในล้านนา ซึ่งมีคติ ธรรมสอนใจ ซึ่งมีความหมายที่ลึกซึ้งแฝงอยู่ให้เกิดความรู้และเข้าใจ และนำมาประพฤติปฏิบัติ ตามจาริตประเพณีชาวล้านนา โดยจะศึกษาคำสอนดังกล่าวที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภท คติธรรม อันมีพื้นฐานมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ได้สอดแทรกเอาไว้ เพื่ออนุชนรุ่นหลัง จะได้ยึดเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติได้ถูกต้อง และใช้สำหรับการดำรงชีวิตที่มีหลักธรรมเป็นกรอบ ประเพณีในการประพฤติปฏิบัติต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คติธรรมเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ผลการวิเคราะห์คติธรรมเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Documentary Research) มุ่งศึกษาเอกสารอ้างอิงเป็นหลัก มีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกาและอนุฎีกาของพระพุทธศาสนา

๑.๔.๒ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา วิทยานิพนธ์งานวิจัย พร้อมทั้งเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการจัดงานศพ

๑.๔.๓ วิเคราะห์คติธรรมเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการจัดงานศพในล้านนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **คติธรรม** หมายถึง ข้อคิด คติเตือนใจ แบบอย่าง ที่เป็นหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักความจริงของชีวิต

๑.๕.๒ **ประเพณีการจัดงานศพ** หมายถึง ประเพณีการจัดงานที่เกี่ยวกับการตายหรือพิธีกรรมการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

๑.๕.๓ **คติธรรมจากประเพณีงานศพ** หมายถึง ข้อคิด คติเตือนใจ หรือแบบอย่างที่เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งผู้เป็นปริศนาธรรมสอดแทรกไว้ในประเพณีงานศพของล้านนา

๑.๕.๔ **ล้านนา** หมายถึง อาณาเขตที่เป็นพื้นที่จังหวัดในภาคเหนือ ในงานวิจัยนี้ คือกลุ่มวัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่ ลำพูน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สุกัญญา ภัทรราชย์ ได้กล่าวไว้ว่า วรรณคดีอีสานให้เป็นสื่อในการสอนศาสนา ทั้งทางตรงและทางอ้อมกล่าวคือในทางตรง ได้แก่ที่พระนำไปเทศน์ เช่น เรื่องมหาชาติในงาน “บุญพระเวต” หรือเทศน์ทานชาดกเรื่องต่าง ๆ ทั้งนิบาตชาดกและชาดกนอกเหล่านี้ถือเป็นกุสโลยอย่างหนึ่ง การใช้วรรณคดีเป็นสื่อในการสอนศาสนาทางอ้อมคือการสอดแทรกคำสอนศาสนาลงในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่ใช้อ่านให้กันฟังในโอกาสอื่น ๆ ดังนั้นวรรณคดีอีสานจึงมีบทบาทใกล้ชิด กับชีวิตของคนอีสานเป็นอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นบทบาทด้านเกี่ยวกับความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ตลอดจนความบันเทิง^{๑๐}

พรทิพย์ ชังธาดา ได้กล่าวไว้ว่า การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานไว้หลายประการดังนี้แนวความคิดเรื่องกรรม นิทานพื้นบ้านได้รับอิทธิพล จากกฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนาเชื่อกันว่าผลที่ท่าลงไปย่อมได้รับการตอบสนอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ชีวิตปัจจุบันเป็นผลจากการบันดาลของกรการกระทำกรรมเก่าในชาติปางก่อน เช่นนางนงกระจอง นางเต่าคำ ท้าวกำกา

^{๑๐} สุกัญญา ภัทรราชย์, วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.).

ดำ เป็น แนวคิดธรรมะย่อมชนะอธรรมเชื่อว่าคนที่ทำความดี ย่อมได้รับรางวัลตอบแทน คนชั่วย่อมถูกลงโทษ เช่น ปลาบู่ทองทำวกำพำร้ำ เป็นต้น^{๑๑}

พระมหาสุพัฒน์ อนนท์จารย์ ได้ศึกษาปริศนาธรรมต่าง ๆ เห็นว่าคนอีสานเชื่อในเรื่องเวรกรรมในการกระทำของบุคคล คือเชื่อว่าใครทำกรรมดีย่อมได้ผล คือความสุขความเจริญ ในทางตรงกันข้าม บุคคลใดทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลคือความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเชื่อทั้งหลายนี้สืบเนื่องมาจากอิทธิพลทางศาสนา ปริศนาเป็นธรรมะโดยตรง และมีข้อเชิงเปรียบเทียบกับสรรพสิ่งภายนอกที่เป็นธรรมมองเห็นด้วยตา ปริศนาธรรมเรื่องการตีฆ้อง ๓ ครั้ง หลังผู้ป่วยตายแน่นอน แต่ปัจจุบันใช้ปืนยิงขึ้นฟ้า ๓ นัด ซึ่งอันที่จริงไม่ถูกต้อง เพราะปืนเป็นอาวุธสำหรับเข่นฆ่า ไม่ใช่สัญญาณแห่งเทพเจ้าเหล่าเทวดา ปริศนาธรรมการตีฆ้อง ๓ ครั้ง หมายถึง ครั้งที่ ๑ หมายถึงพระพุทธครั้งที่ ๒ หมายถึงพระธรรม ครั้งที่ ๓ หมายถึงพระสงฆ์ การตีฆ้องเป็นสัญญาณแห่งบุญกุศล กล่าวคือเวลาปฏิบัติงานบุญงานกุศลจะนิยมตีฆ้อง ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนสติคนที่ยังไม่ตายให้รู้จักพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นเนืองนาแห่งบุญกุศลควรบำเพ็ญเอาไว้มือตายไปแล้วไม่สามารถที่จะกระทำได้อีก^{๑๒}

दनัย ไชยโยธา กล่าวถึงปราสาทศพ โดยปรารภถึงการจัดการศพของแต่ละเชื้อชาติที่มีความแตกต่างกัน ในส่วนของพิธีกรรมศพของชาวไทยนั้น ได้กล่าวถึงกระบวนการศพที่ผู้เขียนได้รวบรวมข้อปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมศพทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่ก่อนตายจนถึงการเผาและหลังจากการเผาแล้ว ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึงขั้นตอนพิธีกรรมศพที่อ่านง่ายทำให้สะดวกต่อการปฏิบัติในพิธีกรรมศพ เพราะผู้เขียนได้แยกแยะรายละเอียดทุกขั้นตอนไว้เป็นข้อ ๆ เช่น ในเรื่องของการเตรียมเครื่องใช้งานศพ ผู้เขียนจะบอกถึงเครื่องใช้ตั้งแต่การเตรียมเครื่องนุ่งห่มของเจ้าภาพ เป็นต้นไป ตลอดถึงเครื่องใช้ในพิธีศพจนกระทั่งเครื่องใช้ในพิธีทำบุญหลักจากการเผาศพแล้ว ในส่วนของการแปรรูปแก้บ่อฐนั้น ได้กล่าวถึงการกำกับกระดูกส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่าควรเก็บส่วนใดบ้าง และอธิบายรายละเอียดการแปรรูปแก้บ่อฐ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงมารยาทในการไปงานศพที่ควรปฏิบัติ โดยแยกเป็นประเภทไว้ เช่น มารยาทการไปอาบน้ำศพ งานทำบุญศพ งานเผาศพ นับว่าหนังสือเล่มนี้ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงการเตรียมตัวของผู้ไปร่วมพิธีและการเตรียมเครื่องใช้ตลอดถึงขั้นตอนของพิธีกรรมศพที่ละเอียดพอสมควร^{๑๓}

ปราณี วงษ์เทศ ได้กล่าวถึงพิธีกรรมงานศพในประเทศไทยโดยปรารภถึงความตายที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในสังคม ตลอดถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความรู้สึกของสมาชิกในสังคม และเชื่อมโยงความเชื่อของมนุษย์กับวิญญาณของผู้ตายโดยอาศัยพิธีกรรมเป็นสื่อติดต่อความสัมพันธ์กัน ในส่วนของพิธีกรรมศพนั้น ได้กล่าวถึงหลักฐานในโบราณคดี ที่ทำให้ทราบถึงความเชื่อในเรื่องวิญญาณหลังความตายของมนุษย์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น การพบเปลือกหอย เครื่องเซ่นในหลุมศพ บางศพก็มีเครื่องประดับและเครื่องใช้

^{๑๑} พรทิพย์ ชังธาดา, **วรรณกรรมท้องถิ่น**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุริยาสาส์น, ๒๕๓๘).

^{๑๒} สุพัฒน์ อนนท์จารย์, **ปริศนาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๖).

^{๑๓} ดนัย ไชยโยธา, **ลัทธิศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘).

ที่แตกต่างจากศพอื่น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในฐานะของคนตายในชุมชนนั้นด้วย นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงขั้นตอนของพิธีกรรมศพในปัจจุบัน ตั้งแต่บอกหนทางให้แก่ผู้ช่วยโกสัตาย พิธีอาบน้ำศพ การตั้งศพบำเพ็ญกุศล จนกระทั่งถึงพิธีเผา และวิธีเก็บเถ้ากระดูก โดยกล่าวให้เห็นถึงพิธีกรรมในรูปแบบพิธีกรรมศพของชาวบ้านและชนชั้นสูงที่มีความแตกต่างกัน ในท้ายเล่มของหนังสือ ยังได้สรุปพิธีกรรมงานศพ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับความตายที่มีความเชื่อในอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ ซึ่งค่อนข้างเป็นสากลที่คนดั้งเดิมทั่วโลกเชื่อถือ พิธีกรรมจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณ เป็นส่วนใหญ่ เช่น การเซ่นไหว้อุทิศอาหารไปให้คนตาย การปัดรังควาน เป็นต้น ส่วนความเชื่ออีกประการหนึ่ง เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลเข้ามาในภายหลัง พิธีกรรมจะไม่มีขั้นตอนในการจัดการศพมากนัก แต่จะมีบทบาทการให้คำอธิบาย ติความหมายความเชื่อในเรื่องบาปบุญ คุณ โทษ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ตาย ได้เสวยสุขในปรโลกมากที่สุด^{๑๔}

ชัชวาล ทองดีเลิศ แสดงความคิดเห็นว่า การอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมล้านนาให้คงเดิม ดังที่เคยเป็นเมื่อห้าสิบปีมาก่อน หรือร้อยปีก็ตาม จะดีกว่าการยอมให้วัฒนธรรมที่เคยมีมันคลี่คลายไปตามยุคสมัยหรือไม่ คำตอบทั้งหมดที่ลูกหลานของชาวบ้านล้านนา ที่ผู้อาศัยในล้านนาตัวเองว่าจะสานจิตวิญญาณ สานต่อลมหายใจ ของวิถีทางแผ่นดินอย่างไร ขณะเดียวกัน ก็ได้นิยามคำว่าล้านนาว่า กลุ่มวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งวัฒนธรรมภูมิปัญญาของแต่ละชนเผ่าเหล่านั้นมีหัวใจสำคัญอยู่ที่มิติของการที่มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันมาโดยตลอด โดยสะท้อนออกมาทางความเชื่อประเพณีพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งความเชื่อพวกนี้ให้วิถีชีวิตของชุมชนในล้านนาอยู่กับธรรมชาติใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างยั่งยืน^{๑๕}

กมลรัตน์ อัดตปัญญา ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมงานศพ ย่อมแสดงความเป็นปึกแผ่นหรือความหละหลวม ภายในโครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน และรายละเอียดด้านศิลปะ ประดิษฐ์กรรมพฤติกรรม และความคิด ความรู้ ความเชื่อ ความรู้สึกที่รับปรากฏการณ์ที่อันแสดงออกในพิธีการและการจัดการให้รายละเอียดบทบาท และหน้าที่ของหมู่คนเป็นรูปธรรมในระดับบุคคล ระดับกลุ่มชนและระดับสังคม และฉายภาพของพวกเขาดูอย่างชัดเจนลุ่มลูกผ่านความรู้สึกเรื่องนี้

งานศพ เป็นเวทีแสดงตนของสังคมคนเป็น เพื่อการสานต่อชีวิตนี้และชีวิตอื่นงานศพเป็นวัฒนธรรมรูปธรรม และวัฒนธรรมนามธรรม

งานศพ เป็นปรากฏการณ์เห็นได้ชัดด้วยความลึก สร้างผสมสืบเนื่องส่งต่อกันมาในทุกกลุ่มชน

งานศพ เป็นวัฒนธรรมที่คงอยู่คู่สังคมมนุษย์ トラบเท่าที่มนุษย์ยังต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มสังคม ด้วยเหตุว่าไม่มีผู้คนใดหนีพ้นความตายไปได้^{๑๖}

^{๑๔} ปราณี วงษ์เทศ, **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตายในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔).

^{๑๕} ชัชวาล ทองดีเลิศ, **สืบสานล้านนา สืบสานลมหายใจของแผ่นดิน**, (เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๕๒).

^{๑๖} กมลรัตน์ อัดตปัญญา, **ปราสาทศพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

ศรีเลา เกษพรหม ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนล้านนาที่ยึดถือสืบกันมานานตั้งแต่เรื่อง การเกิดจนถึงการตาย สำหรับในส่วนของตายนั้นได้แบ่งประเภทของการตาย การแสดงอาการของคน ลำบากและสิ่งบอกเหตุของคนใกล้ตาย การจัดเตรียมงานศพ พิธีกรรมงานศพ ตลอดถึงวิเคราะห์ วิจารณ์การจัดงานศพในปัจจุบันที่เป็นส่วนเกิดภูมิปัญญาของบรรพชน^{๑๗}

มณี พยอมยงค์ กล่าวถึงงานเทศกาลประเพณีพิธีกรรมของล้านนาไทย อย่างละเอียด ถี่ถ้วน ทำให้ผู้อ่านมองเห็นเป็นรูปธรรม ในส่วนของพิธีกรรมงานศพนั้นได้กล่าวถึงปอยลากหรือปอย ล้อ ปอยข้าวสังข์ โดยเปรียบเทียบกับพิธีงเต็กของจีน นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงพิธีกรรมงานศพ ใน ตอนว่าด้วยประเพณี “เฮือนเย็น” (งานศพ) อีก ผู้เขียนได้สอดแทรกความคิดแยกไว้เป็นข้อ ๆ ง่ายต่อการอ่าน และยังได้ให้ความหมายภาษาพื้นบ้านตลอดถึงที่มาของคำนั้นไว้อย่างละเอียด ตอนสุดท้ายได้ สรุปลักษณะงานศพที่ควรยึดถือเป็นประเพณีไว้หลายประการ โดยเฉพาะเหตุผล ของชาวล้านนาที่ไม่ นิยมสร้างสุสานป่าช้าไว้ในวัด ซึ่งคล้ายกับสมัยพุทธกาลที่มีสุสานป่าช้าไว้นอกวัดเหมือนกัน^{๑๘}

อภิธาน สมใจ ได้กล่าวถึง พิธีกรรมงานศพล้านนาและอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลในสังคมชาวพุทธล้านนา โดยกล่าวถึงเรื่องของจักรวาลวิทยา ตามไตรภูมิ วิทยา เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงการจัดพิธีกรรมงานศพ ซึ่งมีการแยกแยะประเภทของบุคคลคืองานศพ พระภิกษุและงานศพของฆราวาส ซึ่งมีความแตกต่างกัน เช่น พิธีกรรมงานศพของผู้สูงศักดิ์ มักจัด ในเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับปริมาณปราสาทและเขาพระสุเมรุ ท้ายหนังสือได้กล่าวถึงพัฒนาการงานศพ และพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตอื่นบนกระแสความเปลี่ยนแปลง ตลอดถึงวิเคราะห์บทบาทของบุคคล หรือกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัพิธีกรรมงานศพ เช่น กลุ่มฉาบนกิจสงเคราะห์ กลุ่มแม่บ้าน มัคคานายก ช่างพิธีศพ และสัปเหร่อ เป็นต้น นับว่าเป็นหนังสือที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดพิธีกรรมงานศพ ของชาวล้านนาได้พอสมควร^{๑๙}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มนัสพงศ์ ไกรเกรียงศรี กล่าวว่า ประเพณีการเผาปราสาทศพ ไม่สามารถสรุปได้แน่นอน วนว่า เริ่มมาแต่สมัยได้รับอิทธิพลทางความเชื่อ และรูปแบบพิธีกรรมจากที่ใด ทราบแต่เพียงว่า เป็นประเพณีเก่าแก่ ของท้องถิ่นล้านนาไทย โดยรับมาจากกลุ่มของพระสงฆ์ ซึ่งสมัยก่อนนับว่า พระสงฆ์เป็นศิลปินด้วย เรียกว่า “ชีช่าง” พระสงฆ์กลุ่มนี้ นับเป็นช่างที่มีฝีมือ โดยมักมีเวลาว่างฝึกฝน ประดิษฐ์คิดค้นงานศิลปกรรมได้มากกว่ากลุ่มคนธรรมดาทั่วไปทำให้เกิดศิลปะ ในรูปของบุษบก ปราสาทจำลอง เพื่อเผาศพ สำหรับในกลุ่มของพระสงฆ์ โดยเฉพาะจนมีผู้สืบทอดเป็นประเพณี

^{๑๗} ศรีเลา เกษพรหม, **ประเพณีชีวิตคนเมือง**, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๘).

^{๑๘} มณี พยอมยงค์, **ประเพณีสิบสองเมืองล้านนาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙).

^{๑๙} อภิธาน สมใจ, **งานศพล้านนา ปราสาทนกกหัสติลิ่งศ์ไม้ศพ**, (เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๔๑).

อันเนื่องมาจากการตายที่สำคัญ และขยายขอบเขตไปสู่ระดับ เจ้าผู้ครองนคร คหบดี จนถึงกลุ่มบุคคลธรรมดาทั่วไป^{๒๐}

อดิศร เพียงเกษ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เรื่องบุญ-บาป ที่ปรากฏในผลญาอีสาน” พบว่า คนอีสานมีความเชื่อเป็นพันธะจริยธรรม อันได้แก่เรื่องความกลัวในเรื่อง ผลกรรม คือ บุญบาป จึงเป็นเหตุที่ต้องเลือกทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อช่วยให้ผู้กระทำรอดพ้นจากผลร้ายของบาป และพยายามทำความดี คือ บุญกุศลเพื่อจะได้รับผลนั้นหลังธรรมที่ปรากฏอยู่ในผลญาที่อิทธิพลทางคำสอนมาจากพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญแม้ว่าจะมีบางอย่างที่ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมแต่เป็นการประยุกต์ประสมประสานให้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา นั่นเอง^{๒๑}

วัฒนศักดิ์ ไชยกุล ได้ทำวิจัยเรื่อง “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทศพในเชียงใหม่” สรุปความได้ว่า จากการค้นหา ไม่สามารถค้นพบและระบุได้แน่นอนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด ดังคำบอกเล่าของอภิธาน สมใจ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ หรือเชี่ยวชาญเกี่ยวกับปราสาทศพ กล่าวว่า การทำปราสาทศพนั้น ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด แต่มีหลักฐานเก่าที่กล่าวถึงวิมานพิมาน หรือบุษบก เป็นต้นแบบของปราสาทศพในปัจจุบัน ซึ่งมีขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพิธีปราสาทศพของพระยาวิสุทธิราชาเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ต่อมาเมื่อระบบการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมเปลี่ยนไป จึงมีการนำวิมาน พิมาน หรือบุษบก มาใช้ในพิธีกรรมของภิกษุและเจ้านาย ซึ่งเรียกว่า “ปราสาท” และต่อมาเมื่อแพร่หลายไปสู่ชาวบ้านสามัญจึงเรียกว่า “ปราสาทศพ” และจากคำบอกเล่าจากผู้ประกอบอาชีพการทำปราสาทศพในทุกอำเภอ กล่าวในลักษณะคล้ายคลึงกันว่า การทำปราสาทศพนั้นมีการทำมานานแล้ว กว่า ๕๐-๖๐ ปีแล้ว โดยเริ่มมาเห็นการทำสำหรับพระสงฆ์ ต่อมาจึงทำสำหรับเจ้านายชั้นสูง คหบดี ผู้มีฐานะ และแพร่หลายในกลุ่มคนทั่วไป โดยเฉพาะคนเมืองหรือคนพื้นเมืองชาวเชียงใหม่ดังที่ได้เห็นในปัจจุบัน^{๒๒}

อธิพงศ์ ฐานิสฺสร ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ห่อการของจิตและปรมาณในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย” พบว่า แม้ความตายจะเป็นเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดความเบิกบานใจ มีแต่จะนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจ ความหดหู่ ทำลายความสนุกสนานเพลิดเพลิน พลัดพรากจากสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รัก นำมาซึ่งความทุกข์กังวลในทุก ๆ เรื่อง แต่ความตายหรือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ล้วนเป็นไปตามกฎธรรมดาของสรรพสิ่ง พระพุทธศาสนาจึงกล่าวว่าบุคคลผู้ทุกวีย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีความสิ้นไปของชีวิตได้ และตราบใดที่ยังมีกิเลสตัณหา อันเป็นตัวนำให้ประกอบกรรม ความตายจึงเป็นเพียงกระบวนการหนึ่งของชีวิต คือเมื่อมีตายย่อมมีการเกิดขึ้นอีก และเมื่อ

^{๒๐} มนัสพงศ์ ไกรเกรียงศรี, “วิชาวัฒนธรรมท้องถิ่นในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑).

^{๒๑} อดิศร เพียงเกษ, “หลักธรรมพระศาสนาเรื่องบุญ-บาป ในผลญาอีสาน”, พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๒๒} วัฒนศักดิ์ ไชยกุล. “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทศพในเชียงใหม่”, ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖).

หมดกรรมหมดวาระ ย่อมสิ้นชีวิตหรือตายอีก เพียงแต่การเกิดขึ้นในแต่ละภพชาตินั้น จะเป็นหรือมีสภาพอย่างไรล้วนแต่กรรมที่เคยกระทำไว้ส่นชาติก่อนจะปรุงแต่งให้ชีวิตมีพื้นฐานเป็นไปในสิ่งที่ควรเป็น เวียนเป็นวัฏสงสารเช่นนี้เรื่องไป^{๒๓}

สุทาบ เขมพลโย ได้ทำการวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญาไทยในด้านสังคมการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม” พบว่า ปรีศนาธรรมในวิถีชีวิตของชาวอีสาน ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ยึดถือปฏิบัติ ซึ่งมีรูปแบบออกมาจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมากได้มีการจดจำเล่าต่อรวมทั้งมีการบันทึกถ่ายทอดให้กับลูกหลานให้ได้ศึกษา เพื่อใช้เป็นแนวในการประพฤติปฏิบัติตามปรีศนาธรรม เป็นคำสอนที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตต่าง ๆ ได้ให้แนวคิดคติธรรมคำสอนที่เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติ มีปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และมีการประยุกต์เพิ่มเติมจากปราชญ์อีกหลายรุ่น เพื่อปรับประยุกต์มาใช้ให้เกิดความเหมาะสมกับงานต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานมงคล และงานอวมงคล งานมงคลเช่นงานขึ้นบ้านใหม่ งานมงคลสมรส เป็นต้น ส่วนงานอวมงคล เช่นงานประเพณีเกี่ยวกับการตาย งานทำบุญอุทิศ^{๒๔}

พระครูกล้วยาณธรรมโฆษ (รุ่ง กลยาโณ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาคติธรรมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชน ตำบลตรวจ อำเภอศรีนคร จังหวัดสุรินทร์” ผลจากการศึกษาพบว่า ประเพณีการจัดงานศพสะท้อนคุณค่าของชีวิต คติธรรมต่างๆ ที่พบในการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ ดังนี้ ข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตายได้คติธรรม คือการมีสติไม่หลงตาย และการไม่ตั้งอยู่ในความประมาท เห็นสังขารในชั้น ๕ ประเพณีการปฏิบัติต่อศพได้คติธรรม คือ ความกตัญญูตเวที ความเคารพนับถือ หลักไตรลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ประเพณีการสวดศพได้คติธรรม คือการอุทิศส่วนกุศล การมีน้ำใจต่อกัน ประเพณีการบวชน้ำศพและจูงศพได้คติธรรมคือความกตัญญูรู้คุณ การสร้างอริยทรัพย์คือคุณความดีต่าง ๆ ประเพณีการเผาศพได้คติธรรม คือสังขารของชีวิต ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความไม่ประมาทในชีวิต ความเคารพนับถือต่อกัน และประเพณีการเก็บอัฐิการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตายให้คติธรรมด้านความกตัญญูตเวที ความสำนึกในบุญคุณต่อกัน และการเกิดใหม่ในโลกหน้า ด้วยอาศัยอำนาจของบุญกุศลที่ทำอุทิศให้แก่ผู้ตายนั้นจะทำให้ผู้ตายได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีในโลกหน้าต่อไป^{๒๕}

^{๒๓} อธิพงษ์ ฐานิสสร, “ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปรมาณในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย”, **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๒๔} สุทาบ เขมพลโย, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญาไทยในด้านสังคมการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม” **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

^{๒๕} พระครูกล้วยาณธรรมโฆษ (รุ่ง กลยาโณ), “การศึกษาคติธรรมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชน ตำบลตรวจ อำเภอศรีนคร จังหวัดสุรินทร์”, **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน” ผลการวิจัย พบว่า ปริศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน มีลักษณะสำคัญคือ ๑) เป็นคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการปฏิบัติเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไปของภาคอีสาน ๒) เป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีการตายให้ถูกต้องและดีงามที่คนอีสานที่ได้ศึกษาและเข้าใจปริศนาธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จากการถ่ายทอดจากประเพณี และวิธีการปฏิบัติโดยการบอกเล่าจากปาก ต่อปาก และผูกไว้เป็นปริศนาธรรม ๓) เป็นวรรณกรรมถ่ายทอดแบบ “มุขปาฐะ” จากการวิเคราะห์ปริศนาธรรมเกี่ยวกับความตายของภาคอีสาน ได้พบว่า มีการอิงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ประกอบเข้าไว้ ที่บ่งบอกถึงความเชื่อในเรื่องของบาปบุญภพภูมิ นรกสวรรค์ จึงมีประเพณีในการทำบุญอุทิศให้กับผู้ที่ตายไปแล้ว เนื่องจากได้รับอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำให้ประเพณี ตลอดจนปริศนาธรรมยังคงอยู่และมีการสืบทอดต่อ ๆ มา^{๒๖}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า พิธีกรรมการจัดงานศพ ทั้งอดีตและปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ก่อนตายจนถึงการเผาและหลังการเผา ขั้นตอนพิธีกรรมการจัดงานศพ ทั้งในสมัยพุทธกาล สมัยปัจจุบัน ทั้งที่เป็นส่วนพิธีกรรมของภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือ วัฒนธรรมงานศพภายในโครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน โดยเฉพาะเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนล้านนาที่ยึดถือสืบกันมานานตั้งแต่เรื่องการเกิดจนถึงการตาย ในส่วนของการตายนั้นได้แบ่งประเภทการตาย การแสดงอาการของคนลำบากและสิ่งบอกเหตุของคนใกล้ตาย การจัดเตรียมงานศพ พิธีกรรมงานศพ และวิเคราะห์วิจารณ์การจัดงานศพ ตลอดถึงแนวคิดคำสอนต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปประกอบการวิเคราะห์คติธรรมเกี่ยวกับประเพณีงานศพของชาวพุทธในล้านนาต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ

จากพระไตรปิฎก เฉพาะข้อมูลหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยตรง จะศึกษารวบรวมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองลงมา ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา และตำราทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องคติธรรมที่เกี่ยวกับความตาย

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ

จากปริศนาธรรมจาวรรณกรรมท้องถิ่น ทั้งเป็นวรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมนิทาน ที่มีผู้ปริวรรตแปลออกมาเป็นภาษาไทยแล้ว วรรณกรรมที่ใช้เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลนั้น เป็นวรรณกรรมร้อยกรองทั้งสิ้นโดยรวบรวมคติธรรมคำสอนดังกล่าวให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ นำข้อมูลที่ได้มานั้นจัดเป็นหมวดหมู่ แบ่งประเภท วิเคราะห์ แจกแจงให้ความหมายแปลเป็น

^{๒๖} พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์), “ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน”, *พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ภาษาไทยภาคกลางและอธิบายศัพท์ที่เป็นภาษาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น และสัมภาษณ์
ข้อมูลเกี่ยวกับคตินิยมประเพณีงานศพในล้านนา

๑.๗.๓ สรุปผลการศึกษาวิจัย

นำเสนอสรุปการวิจัยด้วยวิธีนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Method)
พร้อมข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบคตินิยมเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา
- ๑.๘.๔ ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับคตินิยมสามารถนำไปประยุกต์เพื่อเผยแพร่หลักธรรม
ทางพระพุทธศาสนาได้ทุกภาคในประเทศไทย และทำให้ได้แนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้วางกรอบในการศึกษาเกี่ยวกับคำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยจะศึกษาคำสอนเรื่องความตายทั่วไป คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คุณและโทษของความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายของการสอนเกี่ยวกับความตาย วิธีการปฏิบัติต่อความตาย และความเป็นมาของการสวดพระอภิธรรม และประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ คำสอนเรื่องความตายทั่วไป

ความตายในฐานะกระบวนการอย่างหนึ่งของชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นประสบการณ์ที่มีครั้งเดียวในชีวิต ตามมุมมองของพระพุทธศาสนาปัญหาหรือความทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความตายแท้จริงก็คือปัญหาความรู้เรื่องความตายนั่นเองในทางตรงกันข้ามความตายจะไม่สามารถคุกคามหรือมีความหมายในลักษณะที่ก่อความทุกข์ได้หากมนุษย์มีความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมของความตายตามความเป็นจริง แนวคิดเรื่องความตายทั่วไปในที่นี้จะศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ทศนะความตายในทางปรัชญา และทศนะความตายในทางศาสนา

๒.๑.๑ ความหมาย

คำว่า การตาย เป็นคำที่มาจากศัพท์ภาษาบาลีหลายคำด้วยกัน แต่ที่พบมากที่สุดก็คือคำว่า มรณะ ซึ่งประกอบด้วย มรฺ ธาตุ แปลว่า ตาย ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อณ สำเร็จรูปเป็น มรณ แปลว่า การตาย นอกจากนี้ ยังมีคำที่บ่งถึงการตายอื่นอีก เช่น กาลกิรียา แปลว่า การทำกาละ^๑ ปล่อย แปลว่า การตาย^๒ มจฺจุ แปลว่า การตาย อุจฺจย แปลว่า ความล่วงไป นิธน แปลว่า การตาย^๓ นาส แปลว่า ความพินาศ กาล แปลว่า การตายทำที่สุดแห่งอัตภาพ^๔ อนต แปลว่า ความที่เป็นไป

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๔/๑๗๐, (ไทย) ๔/๑๖๔/๒๔๕. ตั้งคำว่า กาลกิรียา ว่า ภวิสสตี (ภิกษุใช้) จักถึงแก่มรณภาพ, พระมหาสมปอง ปมุทีโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ปรีณตั้ง-๕๔๗), หน้า ๕๑๕.

^๒ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑ ๓๑ ตั้งคำว่า ปมาโท มจฺจุโน ปโท ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย.

^๓ ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๙/๓๑๖, (ไทย) ๓๓/๑๕๙/๔๐๘. ตั้งคำว่า พระโคตมเถรี ก็ยังต้องเสด็จนิพพาน.

^๔ วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๗๙๓/๗๗-๗๘, (ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘. ตั้งคำว่า โส พุราหมโณ กาลิ กตวา อณตฺร หัสโยนี อุปฺปชฺชิตฺติ. พราหมณ์นั้นตายแล้วไปบังเกิดในกำเนิดหงส์ตัวหนึ่ง

จวน แปลว่า การเคลื่อนไป^๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหาจุฬารัตนวิทยาลัยอธิบายความหมายของคำว่า การตายไว้ว่า การตาย หรือ มรณ หมายถึง ความสิ้นสุดของชีวิตหรือ การตาย คือการที่ขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) แตกสลาย การทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ การที่ชีวิตสูญสิ้น ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกแห่งขันธ์ ความทำลายไปความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ^๖ ดังปรากฏคำอธิบายในพระสูตรต้นตปิฎกว่า พระสารีบุตรได้กล่าวถึงการตายไว้ว่า “ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขาร คือ ลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วจีสังขาร ได้แก่ วิตก วิจารคือ ความตรึกความตรองก็ดับไป และจิตสังขาร คือ สัญญา และเวทนา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ก็ดับไป อายุก็หมดสิ้นไป ไออุ่น คือไฟที่เกิดแก่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูกลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป”^๗ หรือเมื่อเราทราบแล้วว่าการตาย คือ การที่ขันธ์ ๕ หรือกายกับจิตไม่สามารถประชุมกันเข้า คือ ต่างฝ่ายต่างแยกออกจากกัน ภายในฐานะรูปก็สลายสู่ภาวะความเป็นธาตุดั้งเดิม ส่วนจิตหากยังมีเหตุปัจจัย คือ กิเลส ซึ่งประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ก็ยังคงสำแดงศักยภาพตามธรรมชาติของตนคือสร้างรูป สร้างชีวิต เพื่อรองรับการประกอบกรรม ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากคือผลแห่งกรรมต่อไป หรืออีกนัยหนึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า คนประกอบไปด้วยธาตุ ๖ คือ ๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ๕) อากาศธาตุ (ธาตุอากาศ) ๖) วิญญาณธาตุ (ธาตุวิญญาณ) และธาตุทั้ง ๖ นี้แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด ไม่มีชีวิตจิตใจ เป็นฝ่ายสสาร ส่วนธาตุวิญญาณเป็นธาตุรู้มีความรู้สึกนึกคิดมีชีวิตจิตใจ เป็นฝ่ายจิต เมื่อธาตุทั้ง ๖ นี้ มาประชุมกันชีวิตก็เกิดขึ้นหากแยกกัน ชีวิตก็สิ้นสุด คือ ตาย^๘

พระไตรปิฎก กล่าวถึงเรื่องการตายไว้ว่าเป็นสิ่งที่น่าสังเวชใจ เป็นทุกข์ เป็นอุทาหรณ์ให้เร่งรีบปฏิบัติตนเพื่อพ้นจากการตาย “ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ในโลกนี้ ซึ่งบุรุษหรือสตรีหลังจากตายไปแล้ว ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นอืด ซ้ำเลือดซำหนองมีสีเขียว มีน้ำเหลืองแตกขานและเต็มไปด้วยความเน่าเปื่อย ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือว่าท่านก็เหมือนกันจะต้องมีการตาย เป็นธรรมดาไม่สามารถหนีพ้นการตายไปได้”^๙ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอายุคนเรามีเพียงจำกัดเท่านั้นคืออย่างน้อย ๆ ก็ไม่เกิน ๑๐๐ ปี ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุคนเรานี้สั้นนักชาติหน้ายังจะต้องไปเกิด กุศลควรสร้างไว้พรหมจรรย์ควรประพฤติไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย คนใดอายุยืน คนนั้นจะอยู่ได้แค่ ๑๐๐ ปีหรือเกินกว่าบ้างก็เล็กน้อยการตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้นและไม่รู้ได้ว่า จะตายลงเมื่อใด พระพุทธองค์ทรงเตือนให้รีบกระทำแต่กรรมดีและปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ เพราะนานหนักหนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ในการตายของบิดา

^๕ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว คำว่าการตายหรือความตายนั้นในภาษาบาลีมีคำที่ใช้แทนกันอยู่ คือ มจฺจุ, กาลกิริยา, ปโย, นิธโน, นาโส, กาโล, จวนฺ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมนต์เจ้าพระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย หน้า ๑๑๐ และอีกสองศัพท์ คือ อจฺจย, อนต, ดูเพิ่มเติมใน พระมหาสมปอง บุ่มทิโต คัมภีร์อภิธาน์วรรณนา, หน้า ๕๑๔-๕๑๕.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕.

^๗ คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๖-๔๕๗/๔๙๔-๔๙๕.

^๘ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘.

^๙ คุรยละเอียดใน อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔.

มารดา บุตร ธิดา พี่น้องชายหญิงทั้งหลาย ก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้นเธอทั้งหลายได้หลังน้ำตา ลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ทีเดียวน”^{๑๐}

จะเห็นว่า การตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแสดงถึงการทอดทิ้งร่างกายไว้ การขาดสิ้นในภพหนึ่งและการตายในที่นี้มุ่งถึงการตายของคนเท่านั้น การตายจึงเป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำงานของอวัยวะภายในร่างกาย การตายของคนจะมีอาการที่สังเกตได้ เช่น ตาทั้งสองจะมีมัวมองอะไรไม่เห็น หูก็ไม่ได้ยินเสียง จมูกก็ไม่รู้จักกลิ่น ลิ้นก็ไม่รู้รส การไม่รู้สึกรู้สีกสัมผัส หมดความรู้สึกทั้งอารมณ์และความนึกคิดต่าง ๆ มีลักษณะเหมือนกับคนหลับ แต่หัวใจหยุดเต้นไม่หายใจ ความรู้สึกต่าง ๆ ทางกายจะดับก่อนคงเหลือแต่จิตทำงานอยู่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ต่อมาประสาทและสมองค่อย ๆ หมดความรู้สึกเป็นอันดับสุดท้าย

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของการตายไว้ว่า หมายถึงการสิ้นใจ, สิ้นชีวิต, ไม่เป็นอยู่ต่อไป, สิ้นสภาพของการมีชีวิต เช่น สภาวะสมองตาย; เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น มือตาย ตีนตาย; ไม่เดินเพราะเครื่องเสียหรือหยุด เช่นรถยนต์ตาย นาฬิกาตาย เป็นต้น^{๑๑}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ปรากฏทางพุทธศาสนาได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการตายไว้ว่า การตาย เป็นหน้าที่ของสังขาร สังขาร คือ สิ่งปรุงแต่งจากเหตุจากปัจจัยเมื่อเหตุปัจจัยบางส่วนหยุดปรุงแต่งมัน ก็มีการตายบางส่วนปรากฏออกมา สำหรับสังขารส่วนนั้นจึงถือว่าการตายเป็นหน้าที่ของสังขารหรือสังขารมีหน้าที่ที่จะต้องตาย หรือ “การตายคือ หมดดี หมดสงบสุข หมดความประเสริฐ หมดอะไร ฯลฯ นี้เรียกว่า ตาย ตายในภาษาธรรมซึ่งเราตายติดกันทุก ๆ วัน ทุก ๆ คินก็ว่าได้ คือการตายตามภาษาธรรมนี้ เพราะมีความหนักอกหนักใจเราร้อนอยู่เสมอเป็นห่วงวิตกกังวลอยู่เสมอ ยิ่งฉลาดมากยิ่งขึ้นตายได้ลึกซึ้งกว่าตายได้อย่างที่เรียกว่าพิเศษกว่าคนโง่”^{๑๒}

สุพจน์ (พจน์) ภูมามะชัย ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่าการสิ้นสภาพบุคคล โดยธรรมชาติหรือการตายนั้นปัญหาที่เราต้องศึกษาคือ “การตาย” เป็นอย่างไร ในทางการแพทย์ ได้อธิบายถึงการตายไว้ว่า “การตาย” ต้องมีอาการสำคัญดังนี้ คือ ไม่สามารถที่จะรับและตอบสนองได้ ไม่มีการเคลื่อนไหวของการหายใจ ไม่มีการตอบรับหรือตอบสนองจากการกระตุ้นทั้งภายในและภายนอก คลื่นไฟฟ้าสมองราบ อย่างไรก็ตามในทางกฎหมายเราถือเอาการหยุดทำงานของ “ปอดหรือหัวใจ” หยุดทำงานเป็นสำคัญ หรือเราอาจจะกล่าวง่าย ๆ ว่า เป็นลักษณะของการ “ขาดใจตาย” ก็ได้^{๑๓}

กิตติศักดิ์ ปรกติ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า เมื่อใดจะถือว่าตายย่อมต้องถือตามข้อยุติทางการแพทย์ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันความก้าวหน้าทางการแพทย์ได้มาถึงจุดที่อาจยืดเวลาการ

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อจ.ตติ. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๕.

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ โดยบริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๐.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมพุทธทาสพร้อมคำอธิบายขยายศัพท์, เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี พุทธทาสพุทธศักราช ๒๔๔๙-๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๕.

^{๑๓} สุพจน์ (พจน์) ภูมามะชัย, ย่อหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕-๑๖.

หายใจ และการเต้นของหัวใจต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่แกนสมองตายแล้ว ในกรณีเช่นนี้จะถือว่าบุคคลที่แกนสมองตายแล้วถึงแก่ความตาย เป็นเรื่องนี้อาจมีผลต่อการปลูกถ่ายอวัยวะของผู้นั้นให้แก่ผู้ต้องการได้ ถ้าถือว่าตายไปแล้วก็ตัดอวัยวะออกไปได้โดยกฎหมายไม่ถือว่าผู้กระทำความผิดต่อชีวิตร่างกายของผู้อื่น แต่ในกรณีที่ยังไม่ถึงว่าตาย การกระทำเช่นนั้นย่อมเป็นการทำร้ายร่างกายหรือฆ่าผู้อื่น ในส่วนของทรัพย์สินนั้น มรดกก็ยังไม่ต้องทอดไปยังทายาท ในปัจจุบันทางการแพทย์ถือกันว่าเมื่อแกนสมองตาย สมองหยุดทำงานแล้วไม่มีทางกลับมาทำงานได้อีก ถือได้ว่าบุคคลถึงแก่ความตายแล้ว เพราะในกรณีเช่นนี้มีข้อเท็จจริงฟังได้ว่า ชีวิตของบุคคลนั้นย่อมล่วงไปโดยไม่อาจฟื้นคืนมาได้อีกแน่แท้^{๑๔}

สรุปได้ว่า ความตายตามความหมายของพุทธศาสนา ก็คือความดับหรืออาการดับของขันธ์ ๕ หรือกายกับจิต ส่วนระยะเวลาตั้งแต่การเกิดจนถึงการดับจะครอบคลุมระยะเวลาเท่าใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่าเป็นความตายประเภทใด เพราะความตายนั้นก็คือ การขาดแห่งชีวิตินทรีย์ทางร่างกายนั้นความตายคือสภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำงานของอวัยวะในร่างกาย เช่น การหยุดเต้นของหัวใจ หรือการที่สมองหยุดสั่งงาน หรือความตายหมายถึงการสิ้นใจ การสิ้นสภาพของการมีชีวิต การสิ้นสภาพของบุคคลโดยธรรมชาติ ไม่สามารถที่จะรับและตอบสนองได้ ไม่มีการเคลื่อนไหวของการหายใจ ไม่มีการตอบรับหรือตอบสนองจากการกระตุ้นทั้งภายในและภายนอก

๒.๑.๒ ทศนะความตายในทางปรัชญา

ความตายเป็นวัฏจักรของสรรพสิ่ง เป็นสัจชีวิต มนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่จะต้องเผชิญกับการตายซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การเกิดของมนุษย์ควบคู่กับการตาย ชีวิตที่เกิดมาได้รับความทุกข์สุขเจ็บไข้ไม่สบาย แก่ชรา แล้วตายในที่สุด ชีวิตก็คือ การเดินทางไปสู่ความตาย เมื่อถึงความตายชีวิตนั้นก็แตกสลายไป ความตายก็นับว่าเป็นภัยคุกคามของมนุษย์ เพราะเป็นอุปสรรคของชีวิต และที่ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ของมนุษย์ทุกคน ความตายมีสาเหตุไม่เหมือนกัน ตายเพราะหมดอายุ ตายเพราะหมดกรรม ตายเพราะเกิดอุบัติเหตุ ตายเพราะหมดทั้งอายุและกรรม บางคนตายตอนเป็นทารก บางคนตายตอนเป็นหนุ่มสาว หรือตายตอนเป็นผู้ใหญ่และชรา ความตายถือว่าเป็นอภิปรัชญาเป็นความจริงของมนุษย์ที่เกิดมาแล้วต้องตาย ดังนั้น ความหมายของความตายตามทศนะในทางปรัชญานั้นสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

๑) ความตายแบบจิตนิยม (Idealism) นักปรัชญาประเภทจิตนิยมมององค์ประกอบชีวิตว่ามี ๒ คือ ร่างกายกับจิตหรือวิญญาณ ซึ่งจิตหรือวิญญาณมีความสำคัญมากกว่าร่างกาย เพราะเป็นตัวตนที่แท้จริงของเรา ร่างกายมีความเปลี่ยนแปลงไม่คงที่มีเกิดมีดับ ส่วนจิตหรือวิญญาณเป็นอมตะ เป็นตัวการที่ทำให้มนุษย์รู้จักเรียนรู้ และมีอารมณ์รู้สึกได้ เมื่อมีติดบาดมือเลือดไหล การไหลของเลือดเป็นเรื่องสรีระ แต่การรู้สึกเจ็บเป็นเรื่องของจิต ตัวการกระทำ การฟัง รับรู้ คิด แล้วเห็น คล้อยตามนั้นมิใช่ร่างกาย แต่เป็นบางอย่างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งเท่า ๆ กับร่างกาย สิ่งนั้นคือจิตหรือวิญญาณแต่มิใช่สมองหรือสสาร นักปรัชญาประเภทจิตนิยมท่านหนึ่งชื่อว่า เพลโตให้ทศนะว่า “สภาวะของวิญญาณเป็นสิ่งอมตะ เป็นนิรันดร์ และเป็นนิรันดร์ ทำให้ เพลโตเชื่อว่าตายแล้วเกิด ชีวิต

^{๑๔} กิตติศักดิ์ ปรกติ, เอกสารประกอบการศึกษาวิชากฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป ภาค ๑/๒๕๔๖ บุคคลธรรมดาและหลักทั่วไปว่าด้วยนิติบุคคล, มปท, มปป, หน้า ๑๗.

มิได้ยุติลงที่หมดลงหายใจ แต่ชีวิตเป็นสิ่งอมตะนิรันดร์ เพราะชีวิตเป็นวิญญาณและมีใจลมหายใจ การหมดลมหายใจจึงมิใช่การหมดชีวิต แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงลงของชีวิต”^{๑๕} ความตายเป็นเพียง การเปลี่ยนแปลงของรูปพลัง เมื่อตายร่างกาย (สสาร) ก็จะแปรรูปเป็นธาตุย่อย ๆ แยกออกไป ในทาง พุทธปรัชญามีทัศนะว่า ชีวิตเกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อตายแล้ว ร่างกายก็จะแตกสลายเหลือแต่ธาตุดิน แต่วิญญาณหรือจิตที่อาศัยอยู่ในร่างกายจะไม่แตกสลาย ไม่สูญ หายไปไหน เป็นวิญญาณอมตะ นักปรัชญาแบบจิตนิยม เชื่อว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับร่างกาย เป็น การกระทำของวิญญาณหรือจิต ร่างกายคือการขัดขวาง คุมขังมิให้วิญญาณหรือจิตมีให้ออกมาได้ตรง ๆ จึงต้องผ่านร่างกาย เมื่อใดที่ร่างกายดับไปหรือตายไปวิญญาณก็จะเป็นอิสระ วิญญาณที่เป็นอมตะ ไม่สามารถทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ได้ ต้องอาศัยอยู่กับร่างกายในโลกนี้ หลังจากตายแล้ววิญญาณจึงจะ ทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ในโลกหน้าได้

จากที่ปรัชญาแบบจิตนิยมให้ความสำคัญต่อวิญญาณหรือจิตว่าเป็นอมตะ ไม่สูญหายไ ไปไหนแต่ร่างกายต้องมีความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายไปในที่สุด พวกจิตนิยมจึงได้ให้ทัศนะเรื่องความ ตายว่า เป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ที่เกิดมาบนโลก ทุกคนเกิดมาก็ต้องไม่พ้น ความตาย ความตายเป็นการดับสิ้นของร่างกาย เมื่อร่างกายดับสิ้นแล้ว วิญญาณหรือจิต (Soul, spirit หรือ Mind) จะได้หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการคือ ร่างกาย และเข้าสู่อีกภาวะหนึ่งของจิต หรือวิญญาณต่อไป ฉะนั้น ปรัชญาแบบจิตนิยมจึงมีความเชื่อในโลกหน้า ชีวิตหลังความตายและการ เกิดใหม่ของวิญญาณ

๒) ความตายแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม (Materialism) ปรัชญาประเภทสสารนิยม มองชีวิตเป็นเพียงการสิ้นสุดลงบนโลกนี้เท่านั้น มีการพัฒนาการ สร้างสรรค์ สุดท้ายเคลื่อนไหวไปสู่ ความแก่ ความตายในที่สุด ไม่มีจุดมุ่งหมายอะไรเลยไม่เหมือนกับปรัชญาแบบจิตนิยม ที่ตายแล้ว วิญญาณจะต้องเข้าสู่ภาวะอีกอย่างหนึ่งนั่นคือ การดำเนินต่อไปสู่ภาวะหลังความตาย ปรัชญาแบบ สสารนิยม มองชีวิตเกิดมาจากอะตอม เป็นหน่วยเล็กที่สุดรวมตัวกันเป็นร่างกายและจิตหรือวิญญาณ ธรรมชาติของมนุษย์เป็นการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างเป็นระบบที่เรียกว่า จักรกล ถ้าสิ่งหนึ่ง เคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนแปลงไปก็เพราะมีสิ่งภายนอกตัวมันมาผลักดันให้มันเป็นเช่นนั้น ปรัชญาแบบสสาร นิยมพยายามอธิบายว่า มนุษย์เกิดมาจากอะตอมที่เป็นหน่วยเล็กที่สุด และอะตอมนี้ก็จะก่อตัวกลายเป็น มนุษย์ขึ้นมา เมื่อร่างกายเสื่อมสลายแล้ว ก็จะแตกสลายกลับกลายเป็นอะตอม มีนักปรัชญาท่านหนึ่ง ชื่อว่า ลูคริตีอัส เป็นนักปรัชญาประเภทสสารนิยมได้ให้ทัศนะต่อความตายว่า “ไม่จำเป็นต้องกลัว ความตายเพราะความตายคือ การสลายตัวของกลุ่มปรมาณู ที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเรา ไม่มีโลก หน้าที่ตัดสิ้นและลงโทษเพราะการทำความผิดของเรา”^{๑๖} ปรัชญาแบบสสารนิยม อธิบายว่า โลกแห่ง ความจริงก็คือ โลกแห่งปรากฏการณ์ ความตายก็คือ การสิ้นสุดของโลกแห่งปรากฏการณ์ ชีวิตจบลง ตรงนี้เท่านั้น ชีวิตหลังความตายจะไม่เกิดขึ้นเพราะฉะนั้นเราไม่ต้องคิดอนาคตว่าเป็นอย่างไร ให้ทำ ปัจจุบันให้ดีที่สุดพอ

^{๑๕} ดร.บุญย นิลเกษ, เมตาฟิสิกส์เบื้องต้น, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕.

^{๑๖} อติศักดิ์ ทองบุญ, คู่มืออภิปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๐.

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ความตายในเชิงปรัชญานั้นมีทัศนะอยู่ ๒ ลักษณะ คือ ความตายแบบจิตนิยม มีความเชื่อว่าจิตเป็นอมตะเมื่อตายแล้วจิตจะหลุดหรือล่องลอยไปอยู่ในที่แห่งใหม่ ปรัชญาแบบจิตนิยมจึงมีความเชื่อในโลกหน้า ชีวิตหลังความตายและการเกิดใหม่ของวิญญาณส่วน ความตายแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม ไม่เชื่อในเรื่องวิญญาณหรือจิตว่าเป็นอมตะ แต่เชื่อเรื่องสสาร วัตถุว่า อะตอม เป็นตัวก่อให้เกิดมนุษย์ แล้วเมื่อมนุษย์ตายแล้ว ร่างกายก็จะสลายกลับกลายเป็น อะตอม ความตายในแบบสสารนิยมจึงเป็นแค่การสิ้นสุดของชีวิต ชีวิตหลังความตายหรือความเชื่อ เรื่องโลกหน้าไม่มีจริง

๒.๒ คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น จะได้ศึกษาวิจัยถึงประเด็น รายละเอียดเกี่ยวกับคำสอนเรื่องความตาย ได้แก่ องค์ประกอบของการตาย ประเภทของการตายและ สาเหตุของการตาย ตามลำดับ ดังนี้

๒.๒.๑ องค์ประกอบของการตาย

พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วน คือ รูปและนาม รูปคือส่วนที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมด และนาม คือ ส่วนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าหรือจิตใจนั่นเองส่วนประกอบ เหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้วมีส่วนประกอบสำคัญ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑) รูป คือ ร่างกายและส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย
- ๒) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย
- ๓) สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้อารมณ์
- ๔) สังขาร คือสภาพปรุงแต่งจิตให้ตีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ
- ๕) วิญญาณ คือการรับรู้อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

โดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเมื่อส่วนประกอบสำคัญเหล่านี้ มีการรวมกันเข้าก็ย่อมมีการ สลายหรือแยกออกจากกันเป็นธรรมดาตามมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน สภาพที่ส่วนประกอบของมนุษย์คือขั้น ๕ หรือกายกับจิตแยกสลายออกจากกันเราเรียกว่าตาย การตายหรือจุดขณะที่ขั้น ๕ หรือกายกับจิต ไม่สามารถประชุมกันได้อีก^{๑๗} ดังนั้น องค์ประกอบของการตาย จึงแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) การตายทางกายภาพ คือ การสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วไป ทำให้ร่างกายแตก สลาย “ความแตกแห่งขั้น ๕ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ในหมู่มสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ”^{๑๘} เกณฑ์การตัดสิน คือ “เมื่อมีธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ไออุ่น (๓) วิญญาณละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา”^{๑๙} “สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้วมีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตสังขารดับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕.

^{๑๙} ส.ช. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕.

มีอินทรีย์แตกทำลาย”^{๒๐} ซึ่งหมายถึง ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่งได้แก่การสิ้นชีวิตของสัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ

๒) การตายทางจิตวิญญาน แม้บุคคลยังมีชีวิตอยู่ก็อาจเชื่อว่าตายได้เช่นเดียวกันการตายในลักษณะนี้ไม่อาจมองเห็นได้ทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งการตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าอมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว”^{๒๑} กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การตายจากคุณธรรมความดีต่าง ๆ นั้นเอง ภิกษุที่มีราคะครอบงำก็เช่นเดียวกัน ได้ชื่อว่าตายแล้วเพราะตายจากคุณงามความดีนั่นเอง มนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่เช่นปัจจุบันนี้ก็เพราะว่าเป็นผู้ตายทางจิตและวิญญาน ถ้ามนุษย์มีคุณธรรมความดีประจำจิตใจก็จะไม่ตายคนที่ตายในลักษณะนี้ก็คือตายทางจิตวิญญาน

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของการตายทั้งสองลักษณะ คือ การตายทางกายภาพ และการตายทางจิตวิญญานนั้น ทำให้เห็นว่าองค์ประกอบของการตายทางกายภาพนั้นจะดูที่ความแตกแห่งชั้นผิวหนังหรือร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ส่วนการตายทางจิตวิญญานนั้นจะเป็นการดับของจิตหรือตายจากคุณงามความดีนั่นเอง

๒.๒.๒ ประเภทของการตาย

สำหรับประเภทของการตายนั้น ได้ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่งซึ่งสามารถที่จะนำมาพิจารณาประกอบกันได้ซึ่งหากจะแบ่งตามที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคพระพุทธโฆษาจารย์ ได้จำแนกการตายไว้ออกเป็น ๔ ประเภท^{๒๒} คือ

๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่งชื่อว่า มรณะ ได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์และนามชีวิตินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายที่ขาดลงในภพหนึ่ง ๆ เช่น คนตาย สุนัขตาย หรือแมวตาย

๒) ความขาดแห่งวิญญูทุกข์ของพระอรหันต์ทั้งหลายชื่อว่า สมุจเฉทมรณะได้แก่ การดับชั้นปรินิพพานของพระชีนาสพทั้งหลาย ผู้ตัดกิเลส อาสวะและวิญญูทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีก

๓) ความดับในขณะ ๆ แห่งสังขารทั้งหลายชื่อว่า ขณิกมรณะ ได้แก่ ความดับของสังขารธรรม คือ รูปนาม ที่ดับไปตลอดเวลาตราบเท่าที่สันตติแห่งรูปนามยังสืบต่ออยู่เป็นมรณะชนิดที่ละเอียดมากบุคคลธรรมดาไม่สามารถพิจารณาเห็นได้

๔) การตายโดยสมมติของชาวโลกชื่อว่า สมมติมรณะ ได้แก่ การตายที่ชาวโลกสมมติกันขึ้นเป็นคำที่ใช้ในการสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน เช่น ตันไม้ตาย พรอทตาย นาฬิกาตาย รถตาย ไม่ได้กล่าวถึงการตายในเชิงสาระที่เป็นสัจจะหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการตายจริง ๆ

หากกล่าวถึงการตายในความหมายเชิงเปรียบเทียบ เช่น การเปรียบเทียบการตายกับความประมาทโดยการตายในที่นี้เป็นการตายในความหมายที่บ่งถึงการตายจากการกระทำในสิ่งที

^{๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕.

^{๒๑} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๒๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

ถูกต้องดีงามหรือสิ่งที่ควรกระทำดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งการตาย ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว จากความมัวเมาเกิด ความประมาท จากความประมาทก็เกิดความเสื่อม จากความเสื่อมก็เกิดโทษประดัง”^{๒๓}

ในปัจจุบัน คำว่า ตาย ก็ถูกนำมาใช้หลายความหมาย เช่น คนดีไม่มีวันตาย ในวงการ พระสงฆ์ยังใช้คำว่า ตาย ในความหมายของคำว่า หมดสิ้นกิเลส เช่น ตายก่อนตาย ของท่านพุทธทาส ภิกขุ^{๒๔} เป็นต้น ฉะนั้น การจำแนกการตายออกเป็น ๔ ประเภทนี้ เป็นการจำแนกการตายในมิติที่ กว้างและครอบคลุมทุกด้าน กล่าวคือ การจำแนกการตายนี้ มิได้เจาะจงเฉพาะการตายของชีวิตสังขาร เท่านั้น หากแต่ยังหมายรวมถึงความดับลงของสิ่งต่าง ๆ ด้วย โดยการตายแต่ละประเภทก็จะเน้นหรือ กล่าวถึงการตายหรือความดับของสิ่งที่แตกต่างกัน เมื่อกล่าวโดยย่อแล้วประเภทของการตายใน พระพุทธศาสนา จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท^{๒๕} คือ

๑) กาลมรณะ คือ การตายตามกาลเวลา เช่น ตายเพราะชราสิ้นอายุ ในวิสุทธิมรรคมี คำอธิบายไว้ว่า มรณะใดแม้เมื่อความถึงพร้อมแห่งปัจจัยอันเป็นเครื่องยังอายุให้สืบต่อไปยังมีอยู่แต่ก็มี ขึ้นได้ เพราะความที่กรรมอันก่อปฏิสนธิมีวิบากสูงงอมสิ้นเชิงแล้วนี้เชื่อว่ามรณะเพราะสิ้นบุญ มรณะ ใดมีขึ้นด้วยอำนาจความสิ้นแห่งอายุตั้งอายุอันมีประมาณสัก ๑๐๐ ปีของคนทุกวันนี้เพราะความไม่มี สมบัติ เช่น คติ กาล และอาหาร เป็นต้นนี้เชื่อว่ามรณะเพราะสิ้นอายุ^{๒๖}

๒) อากาลมรณะ คือ การตายที่ยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องตาย เช่น ตายเพราะถูกฆ่าตาย เพราะกรรมเก่ามาตัดรอน เกิดอุบัติเหตุต้องตายลงไป^{๒๗} ส่วนมรณะโดยอ้อมมีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มี ปัจจัยเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) ถูกกรรมที่สามารถยังสัตว์ให้เคลื่อนจากฐานะ (ที่เป็นอยู่) ได้ทันทีเข้ามา ตัดเอาดูจนบาปทั้งหลายมีพญาทุสมาร และพญากลาพู เป็นต้นก็ดีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเครื่อง สืบต่อ (แห่งอายุ) มาขาดไปด้วย อุปัทภวะ (ความทำร้าย) มีการใช้ศัสตรา เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่ง กรรมที่ทำไว้ในปางก่อนก็ตีมรณะนี้ชื่อว่า อากาลมรณะ^{๒๘}

สรุปได้ว่า ประเภทของการตาย การตายเมื่อถึงเวลาถึงที่ตายก็มี และเมื่อยังไม่ถึงเวลาถึง ที่ตายก็มี สภาพที่มนุษย์จะประสบกับการตาย คือลักษณะที่ร่างกายไม่มีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีกกล่าวคือ เมื่อบุคคลจะถึงซึ่งการตายนั้นย่อมต้องมีอาการเข้าตริหุตคือลักษณะบอกการตายจะมีอาการตามีตมัว มองไม่เห็นอะไรเลย หูก็ได้ยินหมดทั้งความรู้สึกและอารมณ์ความนึกคิด มีลักษณะคล้ายนอนหลับ

^{๒๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมพุทธศาสนพร้อมคำอธิบายขยายศัพท์, เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี พุทธศาสนพุดศักราช ๒๔๔๙-๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๕.

^{๒๕} พระธรรมธีรราชฆาตมุนี, อุดมวิชา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๒.

^{๒๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๒.

^{๒๗} ภาณุวังโส, การตายเอ๋ย..เราเคยรู้จักเจ้ามาก่อน, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัทโหลทอง มาสเตอร์ พริน จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๓.

^{๒๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๒.

ผล็อยไปขณะบุคคลถึงแก่การตายจะไม่หายใจ หัวใจจะหยุดเต้นไม่ทำงาน ประสาทและสมองจะค่อย ๆ หมดความรู้สึกอันเป็นวาระสุดท้ายของชีวิตซึ่งการตายของมนุษย์นี้มีสาเหตุหลายประการ

๒.๒.๓ สาเหตุของการตาย

สำหรับทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นเป็นทัศนะที่ยอมรับว่าสรรพสิ่งในโลกนี้ย่อมเป็นไปด้วยหลัก ๓ ประการคือ เหตุ ปัจจัย และผล กล่าวคือทุกอย่างไม่สามารถที่จะเป็นไปไม่ได้โดยลำพังจะต้องเป็นไปภายใต้กฎเกณฑ์ที่ว่าสรรพสิ่งต้องอิงอาศัยกันตามหลักการแห่ง อิทัปปัจจยตา ว่า

เมื่อสิ่งนี้มี	สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น	สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี	สิ่งนี้จึงไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับไป	สิ่งนี้จึงดับไป ^{๒๙}

กล่าวคือสรรพสิ่งทั้งหลายจะเป็นไปได้อย่างไรด้วยการอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลที่ไม่อาจจะแยกจากกันได้ คือ เมื่อมีเหตุ มีปัจจัย (คือสิ่งสนับสนุนเหตุ) ก็จะก่อให้เกิดผล จะไม่มีอะไรเกิดโดยไม่มีการอิงอาศัยผลโดยเด็ดขาด ดังนั้นเมื่อก้าวถึงการตายจึงเป็นไปไม่ได้ที่จะต้องไม่มีเหตุ เพราะการตายก็เป็นหนึ่งในกระบวนการที่ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเปลี่ยนแปลง (อนิจจลักษณะ) ของกฎสามัญญลักษณะ คือ ไตรลักษณ์ โดยการตายในทรรศนะของพระพุทธศาสนานั้นมีสาเหตุที่เราสามารถจะนำมาพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๑) สาเหตุของการตายที่เกิดจากกฎของธรรมชาติ คำว่า กฎธรรมชาติในที่นี้หมายถึง กฎที่เป็นแกนกลางของความจริงของสรรพสิ่งในโลกนี้ที่จะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์นั้นโดยที่ไม่มีสิ่งใดที่จะหลีกเลี่ยงกฎเกณฑ์นั้นได้เลย กฎเกณฑ์เป็นสาเหตุของการตายอันเป็นกฎธรรมชาตินั้นก็คือ กฎเกณฑ์เรื่อง อิทัปปัจจยตา ที่กล่าวถึงเหตุและผลดังกล่าวมาแล้ว คือเมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มีความหมายว่า สรรพสิ่งนั้นต้องตกอยู่ในธรรมชาติ คือ เกิดแก่ เจ็บ และตายกันอย่างทั่วถ้วน กล่าวคือเมื่อมีการเกิด การแก่เจ็บ และตาย จึงเป็นเรื่องที่จะต้องตามมาจะพบว่ากฎธรรมชาติดกับกระบวนการของชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกันกล่าวคือเพราะมีการเกิด ดังนั้น จึงต้องมีการแก่การเจ็บการตายและการเกิดนั้นแม้ว่าจะต้องมีเหตุก่อนจึงมีได้ กล่าวคือ ต้องมีการอยู่ร่วมกันของบิดามารดาและมีสัตว์มาเกิดการเกิดจึงมีได้ แต่การตายนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่แน่นอนคือเป็นที่สุดของชีวิต คือต้องตายแน่ ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าการตายมีมาพร้อมกับการเกิด

เมื่อนำหลักการของกฎธรรมชาตินี้อธิบายก็จะพบว่าเมื่อมีการเกิดแล้วการแตกดับหรือการตายก็จะมีขึ้นมาเช่นกัน ดังนั้น สาเหตุที่แท้ของการตาย คือมาจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้เอง และจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ เราก็สามารถที่จะนำไปอธิบายสาเหตุของการตายจากหลักการอื่น ๆ ของพระพุทธศาสนาได้ เช่น เรื่องไตรลักษณ์ เรื่องกรรม เป็นต้น โดยหลักการเหล่านี้ก็ถือว่าเป็นหลักการที่เป็นตัวขยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา แทบทั้งสิ้น

๒) สาเหตุของการตายที่เกิดจากปัจจัยเฉพาะอื่น ๆ สาเหตุของการตายที่เกิดจากปัจจัยเฉพาะอื่น ๆ การตายนั้นเมื่อถึงเวลาหรือถึงที่แล้วก็ตายก็มี และเมื่อยังไม่ถึงเวลาหรือถึงที่ก็มี

^{๒๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

พระพุทธศาสนาจำแนกสาเหตุของการตายหรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า มรณุปปตติ แปลว่า การเกิดขึ้นแห่งการตาย ไว้ ๔ ประการ คือ มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) อายุกขยมรณ ตายโดยสิ้นอายุ หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายต้องตายโดยสิ้นอายุ เพราะสัตว์ทุกชนิดย่อมจะมีชีวิตอยู่ในขอบเขตของอายุขัย สัตว์ทั้งหลายมีอายุมากบ้างน้อยบ้างเมื่อผ่านพ้นวัยทารก วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยกลางคนไปแล้วก็สู่วัยชรา จากแรกเริ่มชราไปหาชรามากที่สุด ท้ายที่สุดก็สิ้นอายุ เรียกว่า ตายเพราะสิ้นอายุ

(๒) กम्मกขยมรณ ตายโดยสิ้นกรรม หมายถึงว่า การที่สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาและเป็นไปต่าง ๆ นานา นั้นอาศัยกำลังของกรรมหล่อเลี้ยงหรือสนับสนุนไว้ หากหมดกำลังของกรรมเมื่อใดผู้นั้นก็จะถึงแก่การตาย

(๓) อุกขยมรณ ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม ข้อนี้นี้หมายความว่า บุคคลถึงแก่การตายด้วยเหตุทั้ง ๒ คือ สิ้นอายุ แก่เฒ่า อายุมาก ร่างกายก็หมดกำลังที่จะอยู่ต่อไปได้ทั้งกรรมที่สนับสนุนให้คงชีวิตอยู่ก็หมดลงด้วย

(๔) อุปัจเฉทกมรณ ตายเพราะอุบัติเหตุ หมายถึง การตายของผู้มีอายุยังไม่ครบกำหนดหรือยังไม่ถึงอายุขัยและยังไม่สิ้นกรรมแต่ผู้นั้นก็มาเสียชีวิตลงก่อนอายุจะด้วยอุบัติเหตุต่าง ๆ แต่กระนั้นการตายในลักษณะนี้ก็อาศัยกรรมแต่อดีตเป็นแรงส่งให้เกิดขึ้นได้เช่นกัน^{๓๐}

การตายที่มาจากสาเหตุประการแรกจัดเป็นกาลมรณะ ส่วนการตายที่มาจากสาเหตุประการสุดท้ายเป็น อกาลมรณะ สำหรับการตายทั้ง ๔ ประการนี้ มีการเปรียบเทียบไว้กับดวงประทีปที่ใช้น้ำมัน กล่าวคือ ชีวิตทั้งหลายเปรียบเหมือนประทีปหรือโคมไฟที่อาศัยน้ำมันธรรมดาโคมไฟที่อาศัยน้ำมันนั้นไฟจะดับได้ก็ด้วยเหตุ ๔ ประการ^{๓๑} เราสามารถที่จะเปรียบเทียบสาเหตุของการตายทั้ง ๔ ประการ ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑) เพราะเหตุที่หมดน้ำมัน เมื่อโคมไฟหมดน้ำมันไฟก็จะดับ หมายถึง ชีวิตทั้งหลายจะถึงแก่การตายเมื่อสิ้นอายุ

๒) เพราะเหตุที่หมดไส้ เมื่อโคมไฟหมดไส้ไฟก็จะดับ หมายถึง ชีวิตทั้งหลายเมื่อสิ้นกำลังของกรรมที่จะสนับสนุนให้ชีวิตคงอยู่แล้วก็จะถึงแก่การตาย

๓) เพราะเหตุที่หมดทั้งน้ำมันและหมดไส้ เมื่อโคมไฟหมดทั้งน้ำมันและหมดไส้ หมายความว่า ชีวิตทั้งหลายต้องดับสลายไปเพราะหมดอายุและกำลังของกรรมที่จะให้คงอยู่

๔) เพราะเหตุที่มีอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เมื่อโคมไฟถูกลมพัดดับหมายความว่า ในกรณีที่ยังไม่สิ้นอายุและยังไม่สิ้นกรรมแต่ต้องตายด้วยได้รับอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง

สำหรับในข้อ ๑,๒,๓ นั้นตายเพราะถึงเวลาที่จะต้องตาย สำหรับในข้อ ๔ นั้น ที่ผู้ตายยังไม่ถึงคราวที่จะต้องตายแต่ก็ได้ตายลงไปเพราะเหตุในปัจจุบัน ซึ่งธรรมที่เป็นเหตุที่ทำให้บุคคลมีอายุสิ้นหรือมีอายุยืนนั้นมีกล่าวไว้ในปฐมอนายุสสาสูตร และ ทุตติยอนายุสสาสูตร คือ

^{๓๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถภาววิฎฐิกา ฉบับแปลไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐๔,๒๔๖-๒๕๗.

^{๓๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ, ปริเฉทที่ ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๔), เล่มที่ ๒ หน้า ๒๙๐-๒๙๓.

ในปฐมอนายุสสาสูตร^{๓๒} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุสั้นมี ๕ ประการ คือ

๑) ไม่ทำสิ่งที่ป็นสัปปายะ ไม่รู้จักวิธีการที่ทำให้ตนเกิดความสุข มีความปลอดภัยกับชีวิต

๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่ป็นสัปปายะ เป็นผู้ที่ขาดความคิดที่ถูกต้องว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ หรือสิ่งใดควรมีมากมีน้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก ไม่รู้จักประเภทของอาหารที่เกิดความสุขต่อร่างกายเพราะอาหารบางอย่างย่อยง่าย อาหารบางอย่างย่อยยากจึงเป็นเหตุทำให้อายุสั้นได้

๔) เทียวในเวลาไม่สมควรในเวลาวิกาล ในที่มีอันตราย ในที่ห้ามเข้าหรือที่ไม่ควรเข้าเช่น สถานที่มียาพิษ สถานที่มีวัตถุระเบิด สถานที่ที่มีโจร และสถานที่ที่มีบุคคลไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม

๕) ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่ในหลักคุณธรรม เช่น ไม่เคยให้ทาน ไม่เคยรักษาศีล ไม่เคยบำเพ็ญภาวนา จึงเป็นผู้ประมาทในการดำเนินชีวิตอยากทำอะไรก็ทำตามความอยากโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องอันเป็นเหตุทำให้เกิดความทุกข์ต่อตนและคนอื่นและเป็นชีวิตที่ขาดหลักยึด จึงเป็นเหตุให้มีอายุสั้น

ในทุติยอนายุสสาสูตร^{๓๓} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุสั้นมี ๕ ประการ คือ

๑) ไม่ทำสิ่งที่ป็นสัปปายะไม่รู้จักวิธีการที่ทำให้ตนเกิดความสุข มีความปลอดภัยกับชีวิต

๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่ป็นสัปปายะ เป็นผู้ที่ขาดความคิดที่ถูกต้องว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำหรือสิ่งใดควรมีมากมีน้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก ไม่รู้จักประเภทของอาหารที่เกิดความสุขต่อร่างกายเพราะอาหารบางอย่างย่อยง่าย อาหารบางอย่างย่อยยากจึงเป็นเหตุทำให้อายุสั้นได้

๔) ทุศีล ไม่รู้จักรักษาศีล (ศีล ๕) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติเบื้องต้นที่จะทำให้ชีวิตสงบสุข ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประมาท

๕) มีปามิตร (มิตรชั่ว) คบคนชั่วเป็นมิตร คือคนที่ชอบลักขโมย ชอบชกต่อยกลางคืน คนที่ไม่ทำมาหากิน ไม่แสวงหาความรู้ไม่ชอบเรียนหนังสือเอาแต่เที่ยวเตร่ กินเหล้าเมายา เกรพาล ชอบหาเรื่องผู้อื่น

ในปฐมอนายุสสาสูตร^{๓๔} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุยืนมี ๕ ประการ คือ

๑) ทำสิ่งที่ป็นสัปปายะ รู้จักแสวงหาสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและมีความเจริญก้าวหน้า

๒) รู้จักประมาณในสิ่งที่ป็นสัปปายะ สิ่งทีบุคคลแสวงหานั้นมีปริมาณที่พอประมาณ ไม่มากเกินไปและน้อยเกินไปแต่อยู่ในความพอดีต่อความต้องการในชีวิต

^{๓๒} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕.

^{๓๓} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖.

^{๓๔} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕.

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย รู้จักสิ่งที่มีคุณต่อร่างกายไม่เป็นพิษไม่ทำให้ร่างกายเกิดความทุกข์

๔) เทียวในเวลาที่เหมาะสม สามารถจัดเวลาให้ถูกต้องเหมาะสม ควรไม่ควร

๕) ประพฤติพรหมจรรย์ มีการประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามและครองตนด้วยความดีงามโดยไม่เบียดเบียนตนและคนอื่น

ในพุทฺธยอนายุสสาสูตร^{๓๕} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุยืนมี ๕ ประการ คือ

๑) ทำสิ่งที่ เป็นสัปปายะ รู้จักแสวงหาสิ่งที่ทำให้เกิดความสบายเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและมีความเจริญก้าวหน้า

๒) รู้จักประมาณในสิ่งที่ เป็นสัปปายะ สิ่งที่คุณแสวงหานั้นมีปริมาณที่พอประมาณ ไม่มากเกินไป และน้อยเกินไปแต่อยู่ในความพอดีต่อความต้องการในชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย รู้จักสิ่งที่มีคุณต่อร่างกายไม่เป็นพิษ ไม่ทำให้ร่างกายเกิดความทุกข์

๔) มีศีลรักษาศีล (ศีล ๕) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติเบื้องต้นที่จะทำให้ชีวิตสงบสุข ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท

๕) มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) คบคนดีเป็นมิตร คือ คนที่ขยันทำมาหากินแสวงหาความรู้คบบัณฑิต คนที่รักษาศีลปฏิบัติธรรม

สรุปได้ว่า สาเหตุการตายในลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลและสัตว์ทั้งหลายนั้นเราจะพบว่ก็เนื่องด้วยอำนาจของผลกุศลกรรมและอกุศลกรรมของแต่ละบุคคล สัตว์ที่ได้สร้างไว้และเมื่อถึงคราวที่ผลกรรมนั้นให้ผล ก็ย่อมทำให้เป็นไปในลักษณะต่าง ๆ อาจได้รับกรรมหนักบ้าง เบาบ้างมีอายุยืนบ้าง อายุสั้นบ้าง ตามกรรมที่ได้กระทำไว้

๒.๓ คุณและโทษของความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมดเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้มีหลักคำสอนหรือการอธิบายเกี่ยวกับคุณและโทษของการตาย ซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณาได้ ดังนี้

๒.๓.๑ คุณของความตาย

การตายที่เป็นประโยชน์ชั้นสูงสุดของชีวิตคือ การตายโดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีกคือตัดวงจรการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก เป็นเหตุให้สร้างภพสร้างชาติอยู่ตลอดเวลา พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ชาวพุทธได้ศึกษาเรียนรู้อยู่เสมอในเรื่องกิเลส กรรมและวิบาก และให้หมั่นประพฤติปฏิบัติธรรม เชื่อมั่นในหลักธรรมคุณงามความดี แต่ทุกอย่างจะเกิดเป็นมรรคเป็นผลได้ คือจะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยแห่งการประพฤติปฏิบัติของบุคคลนั้นชีวิตจะดำรงอยู่ได้ต้องประกอบด้วยร่างกายจิตใจ ซึ่งดำเนินต่อไปอย่างไม่มีสิ้นสุด คือ มีการเวียนเกิดเวียนดับตามเหตุปัจจัย คือ มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน หรือมีกิเลสครอบงำ และกิเลสเป็นเหตุให้กระทำความกรรมและกรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบากหมุนเวียนเป็นวงจรอย่างไม่มีสิ้นสุด และการตายนั้นก็ถือว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่มีมนุษย์ทุกคนต้อง

^{๓๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖.

เผชิญเมื่อเราจะต้องเผชิญอยู่แล้วก็ควรรู้จักปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้องให้เกิดผลดีมากที่สุดและเกิดโทษน้อยที่สุด ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้รู้จักระลึกถึงการตาย ที่เรียกว่า “มรณสสติ” เพื่อให้เกิดการคิด การทำในใจพิจารณาถึงธรรมชาติแห่งการตายให้มีประสิทธิภาพสูงสุด จากการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา อาจกล่าวโดยสรุปถึงประโยชน์ของการตายได้ว่า

๑) เป็นอนุสสติในการพิจารณาเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรม เช่นในสมัยพุทธกาลพระกิสาคโคตมิเถรี เอตทัคคะเลิศทางผู้ทรงจิวระเศร้าหมอง ครั้นเมื่อบุตรของนางตาย นางอุ้มร่างบุตรไปถามหาษาเพื่อรักษา บุรุษผู้หนึ่งแนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำให้นางไปหาแม่ลิตพันธุผู้กักตักจากเรือนของคนที่ไม่มีใครเคยตาย นางเที่ยวตระเวนถามหาแม่ลิตพันธุผู้กักตักนั้น ผลที่สุดก็หาไม่ได้ตั้งใจปรารถนา นางจึงทิ้งศพของบุตรไว้ในป่าช้า หลังจากนั้นนางจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า “การตายนั้นเป็นธรรมยั่งยืนสำหรับสัตว์ทั้งหลายด้วยว่า มัจจุราชมุขคร่าสัตว์ทั้งหมดผู้มีอหยาตัยยังไม่เต็มเปี่ยมนั้นแลลงในสมุทระคืออบายดุจหวังน้ำใหญ่ฉะนั้น มฤตยู่อมพาชนผู้มัวเมาในบุตรและสัตว์ของเลี้ยงผู้มีใจชานไปในอารมณต่าง ๆ ไปดุจหวังน้ำใหญ่พัดชาวบ้านผู้หลับไหลไป ฉะนั้น”^{๓๖} เมื่อตรัสจบนางกิสาคโคตมิ ก็บรรลุโสดาปัตติผลนางได้อุปสมบท และบรรลุปเป็นพระอรหันต์ หรือ กรณีของนางปฎาจารา เมื่อสามี บุตร บิดามารดาและพี่ชายของนางได้ตายลงในเวลาอันใกล้เคียงกัน ทำให้นางเสียใจมากถึงกับคุมสติไม่ได้เดินผ้าหุดลุ่ยไปยังที่ต่าง ๆ โดยไม่อาจใคร จนกระทั่งนางได้พบพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสสอนจนนางมีสติดีขึ้น แล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ปฎาจารา ขึ้นชื่อว่าปิยชนมีบุตร เป็นต้น ไม่อาจเพื่อเป็นที่ด้านทาน เป็นที่พึ่ง หรือเป็นที่ป้องกันของผู้ไปสู่ปรโลกได้ เพราะฉะนั้น บุตรเป็นต้นเหล่านั้นถึงมีอยู่ ก็ชื่อว่าไม่มีทีเดียว ส่วนบัณฑิตชำระศีลแล้ว ควรชำระการที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพานของตนเท่านั้น”^{๓๗} หลังจากนั้นนางได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลได้อุปสมบท แล้วต่อมานางได้บรรลอรหันต์

จากการศึกษาประเด็นดังกล่าวมานั้น สรุปได้ว่า เมื่อบุตรของนางกิสาคโคตมิตาย สามี บุตร บิดา มารดาและพี่ชายของนางปฎาจาราตาย จึงเป็นเหตุให้นางทั้งสองได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม ได้อุปสมบทและได้บรรลอรหันต์ คือเข้าถึงสัจธรรม

๒) การตายเป็นเครื่องเตือนสติให้เราไม่ประมาท พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำให้นำเรื่องการตายมาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทโดยตรัสถึงการตายว่า “จะมีเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคนแม้ขณะที่เดี่ยวข้าวค้ำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออกหรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า”^{๓๘} และตรัสว่า “สิ่งที่จะทำให้มนุษย์ตายมีมาก ภูเขาถล่มเราก็ได้ แมงป่องต่อยเราก็ได้หรือตะขาบกัดเราก็ได้ เพราะเหตุนั้นเราพึงตาย เราพึงมีอันตราย เราพึงพลาดหล่มก็ได้ ภัตตอาหารที่เรากินแล้วไม่ย่อยก็ได้ ดีของเราพึงกำเร็บก็ได้ เสมหะของเราพึงกำเร็บก็ได้ หรือลมมีพิษเพียงดังศาตราของเราก็พึงกำเร็บก็ได้ เพราะเหตุนั้นเราพึงตายเราพึงมีอันตรายนั้น”^{๓๙}

^{๓๖} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา มหาวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖-๒๑๓.

^{๓๘} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๙/๔๔๖.

^{๓๙} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗.

เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ประมาทในชีวิตเร่งชวนชวนทำอะไรที่ควรทำเสียโดยไม่ต้องรอให้มีสิ่งอื่นมากระตุ้นให้เราทำ ใช้คุณธรรมการตายนี้แหละเป็นเครื่องกระตุ้นให้ทำความดี ไม่ประกอบไปด้วยความโลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่ประกอบไปด้วยความพยายามต่อผู้อื่นไม่ประกอบด้วยความหลงผิดต่าง ๆ โดยยึดพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะความประมาทเป็นทางแห่งการตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่ายอมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว”^{๔๐}

๓) การตายสามารถเป็นอุปกรณหรือสื่อในการสอน เช่น กรณีศพของนางสิริมาหญิงสาวผู้เลอโฉมน้องสาวหมอลือชื่อก นางสิริมาเป็นหญิงสาวที่มีรูปร่างงดงามมากเป็นที่ถูกใจของบรรดาบุรุษทั้งหลายไม่เว้นแม้แต่ภิกษุแต่พอนางตายลง พระพุทธองค์รับสั่งให้ติลกองโฆษณาว่า “ใครให้ทรัพย์ ๒๕๐ - ๒๐๐ - ๑๐๐ - ๕๐ - ๒๕ กหาปณะจนกระทั่งให้เปล่านั้นไม่มีใครปรารถนาพระพุทธเจ้า จึงยกศพของนางสิริมาเป็นสื่อในการสอนธรรมแก่พุทธบริษัทที่มุ่งดูศพนางสิริมา ว่า “ จงดูอัตภาพที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แต่มีกายอันเป็นแผล มีกระดูกเป็นโครงร่างอันกระสับกระส่ายที่มหาชนหวังดำริกันมาก ซึ่งไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น”^{๔๑} นางสิริมาคนนี้เป็นหญิงมาตุคามที่เป็นที่รักของมหาชน ในกาลก่อนชนทั้งหลายในพระนครนี้ พากันให้ทรัพย์พันหนึ่งแล้วได้ (อภิธรรมย์) วันหนึ่ง แต่บัดนี้แม้ผู้ที่รับเอาเปล่า ๆ ก็ไม่มี กรณีของพระมหากาล พระมหากาลพิจารณาศพกุลธิดากุลธิดาคนหนึ่ง ได้ทำกาละในเวลาเย็น ซึ่งยังมีทันเหยี่ยวแห่งซุบซิด เพราะพยาธิกำเรบขึ้นในครู่เดี๋ยวนั้น พวกญาติหามศพกุลธิดานั้นไปสู่ป่าช้าในเวลาเย็น พร้อมด้วยเครื่องเผาต่าง ๆ มีฟืนและน้ำมันเป็นต้น ให้ค่าจ้างแก่หญิงเฝ้าป่าช้าด้วยคำว่า “จงเผาศพนี้” ดังนี้แล้วมอบ (ศพ) ให้แล้วพลิกไปนางเปลื้องผ้าห่มของกุลธิดานั้นออกแล้วเห็นสร้อยซึ่งตายเพียงครู่เดี๋ยวนั้นแสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า “อาภรณ์นี้ควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้า” แล้วไปไหว้พระเถระให้ไปพิจารณาเมื่อพระเถระพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว พูดยว่า “ นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในกาลที่รูปนั้นถูกเปลวไฟใหญ่ลุกแล้ว จึงบอกแก่ข้าพเจ้า เมื่อนางทำอย่างนั้นจึงแจ้งแก่พระเถระ พระเถระไปพิจารณา ในที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสร้อยได้เป็นดังแม่โคต่าง เท้าทั้ง ๒ หักห้อยลง มือทั้ง ๒ กำเข้า หน้าผากได้มีหนังปกแล้ว พระเถระพิจารณาว่า “สร้อยนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูแลอยู่ในบัดเดี๋ยวนี้อย่างนี้เอง แต่บัดนี้ (กลับ) ถึงสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว” เมื่อพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมอยู่ กล่าวคาถาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข” เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย^{๔๒}

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงคุณค่าของความตายไว้ในลักษณะเป็นอนุสสติในการพิจารณาเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรม และการตายเป็นเครื่องเตือนสติให้เราไม่ประมาท ซึ่งการตายสามารถเป็นอุปกรณหรือสื่อในการสอน ถือว่าเป็นกรอบที่จะพยายามอธิบายให้เข้าใจถึงคุณค่าหรือคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับการตาย ซึ่งโดยมากคนทั่วไปมักจะเห็นว่าความตายเป็นเรื่องของความ

^{๔๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๔๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗.

^{๔๒} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕-๙๖.

โศกเศร้า แต่พระพุทธศาสนาก็ได้พยายามที่จะสอนให้มนุษย์รู้และเข้าใจถึงมุมมองเรื่องความตายที่แปลกไปจากความคิดและความเข้าใจแบบเดิม ๆ ของคนทั่ว ๆ ไป

๒.๓.๒ โทษของความตาย

จากการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นเรื่องความตายมาทั้งหมด จะพบว่า ความตายหรือการตายของสรรพสิ่งโดยเฉพาะแล้วก็คือสัตว์ที่มีชีวิตที่มีปกติในการเป็นสัตว์ที่รักตัวกลัวตาย ความตายที่ปรากฏย่อมจะเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาเพราะความตายนั่นนำมาซึ่งความเศร้าโศกนานัปการ ซึ่งจากการศึกษาทั้งหมดเราสามารถที่จะพิจารณาถึงโทษของความตายได้ ดังต่อไปนี้

๑) ความตายคือความทุกข์ โดยความทุกข์นี้ก็คือ การที่มนุษย์หรือสัตว์จะต้องถูกความตายพรากไปจากพ่อแม่พี่น้องผู้ที่เป็นที่รักของตนไปทั้งนี้เพราะความตายนั่นคือ ความจุติความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่มสัตว์ ดังนั้นการที่ความตายมีธรรมชาติในการพรากชีวิตของมนุษย์จากสิ่งที่รัก ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่าภูเขายักษ์แล้วด้วยศิลาจตุรพักต กิ่งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แม้นินใด ชราและการตาย (มัจจุ) ก็ฉนั้นนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์พวกพราหมณ์ พวกแพศย์พวกศูทร พวกจัณฑาล และคนเทมุลฝอย ไม่มีเว้นใคร ๆ ไร้เลย ย่อมย่ำยีเสียสิ้น ณ ที่นั้นไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้างพลม้า ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลรถ ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลราบ และไม่อาจเอาชนะแม้ด้วยการรบหรือด้วยมนต์หรือด้วยทรัพย์

ในปฐมอายุสูตรพระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า “อายุของมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนักจำต้องไปสู่สัมปรายภพ ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี คนที่มีอายุนาน อยู่ได้ก็เพียงร้อยปี หรือจะอยู่เกินไปได้บ้าง ก็มีน้อยควรประพฤติเหมือนกับคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะฉนั้นนั้น การไม่มาแห่งการตายไม่มีเลย” และในทุติยอายุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า วันคืนผ่านไป พันปี ชีวิตย่อมรุกรันไป อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นเปลืองไป ดุจน้ำแห่งแม่น้ำน้อยฉนั้น”^{๔๓}

นอกจากนั้น ความตายยังเป็นความทุกข์ตามแนวทางของคำอธิบายเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ คือกฎปฏิบัติสมุปปาท ที่เห็นว่าความตายเป็นความทุกข์ประการหนึ่งและถ้ามนุษย์สามารถยุติกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับความตายได้ก็ย่อมจะประสบกับความสุขอย่างนิรันดรเพราะนั่นหมายถึงการหลุดพ้นจากกิเลส ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากกรณีดังกล่าวนี้ จะพบว่า ความตายย่อมเป็นทุกข์ทั้งในแง่ของทุกข์อันเนื่องมาจากความเศร้าโศกเพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ห่วงใย เพราะโดยปกติมนุษย์เรามากจะยอมรับเรื่องการพลัดพรากอย่างไม่มีวันกลับของชีวิตคนที่รักไม่ได้ ดังนั้น ความทุกข์ในแง่นี้จึงถือเป็นความทุกข์ในเชิงจิตวิทยาหรือความทุกข์ที่เป็นไปทางกายภาพ (Suffering on the physical object) และนอกจากนั้น ความตายยังเป็นความทุกข์ในประการต่อมาคือ เป็นความทุกข์ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ คือ กฎเกณฑ์ที่แม้ไม่ปรากฏในรูปธรรมมากนักแต่ความตายก็ถือว่าเป็นความทุกข์เพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่มีสิ่งใดในโลกจะหลีกเลี่ยงได้เลย

๒) ความตายเป็นสิ่งที่ตัดรอนการทำความดี ประการต่อมาที่จะต้องศึกษาก็คือความตายนั่นถือเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดโทษอันสืบเนื่องมาจากความตายเป็นสิ่งที่เข้ามาตัดรอนการทำดีเพราะหากมนุษย์ไม่ตายอาจจะมีโอกาสในการสร้างความดี เพราะถ้าหากพิจารณาจากสาเหตุของความตายใน

^{๔๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕-๑๕๖/๑๘๔-๑๘๖.

คัมภีร์ ก็พบว่า ความตายนั้น มีสาเหตุอยู่หลายประการ คือ ในกรอบแรกสามารถแบ่งสาเหตุการตายออกเป็น ๒ ประการ คือ

- ๑) กาลมรณะ คือ การตายตามกาล
 - ๒) อกาลมรณะ คือ การตายเมื่อยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องตาย^{๔๔}
- ส่วนในกรอบที่สองสามารถแบ่งย่อยสาเหตุของความตายออกเป็นอีก ๔ ประการ คือ
- ๑) อายุกขยมรณํ หมายถึง ตายเพราะสิ้นอายุ
 - ๒) กम्मกขยมรณํ หมายถึง ตายเพราะสิ้นกรรม
 - ๓) อุภยกขยมรณํ หมายถึง ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรมทั้งสอง
 - ๔) อุปจเฉทกมรณํ ตายเพราะประสบอุบัติเหตุ ขณะที่อายุและกรรมยังไม่ถึงกำหนด^{๔๕}

สรุปได้ว่า จากการพิจารณาสาเหตุของความตายมาทั้งหมด จะพบว่า ความตายหรือการตายนั้นในบางคราวก็เป็นไปตามระยะเวลา แต่ก็มีบางคราวที่ไม่เป็นไปตามระยะเวลา และการที่มนุษย์หรือสัตว์ตายลงไปในขณะที่ยังไม่ถึงเวลานั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า ถ้าหากคนที่ยังไม่ถึงเวลาตายนั้นยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถที่จะสร้างกุศล แต่เมื่อเขาตายลงไปย่อมเป็นสาเหตุที่สำคัญทำให้เขาหมดโอกาสในการทำความดี ดังนั้น ความตายจึงมีโทษ คือ เป็นสาเหตุหรือเป็นสิ่งตัดรอนโอกาสในการทำความดีของผู้ที่มีโอกาสในการทำความดีอยู่

๒.๔ จุดมุ่งหมายของการสอนเกี่ยวกับความตาย

การสอนให้ระลึกถึงความตายในชีวิตประจำวันมีปรากฏมากแห่งในพระไตรปิฎกการทำ ความเข้าใจชีวิตเกี่ยวกับความตาย ซึ่งการสอนเรื่องความตายนี้มุ่งเพื่อให้เข้าใจชีวิตว่าชีวิตมีลักษณะอย่างไร ในสัลลสูตร กล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่อความตายไว้ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาดังวิธีปฏิบัติต่อความตาย ดังนี้^{๔๖} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิमित ใคร ๆ รู้ไม่ได้ ทั้งลำบาก สิ้นชนิดเดียว ประกอบด้วยทุกข์ วิธีที่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายย่อมไม่มี แม้จะอยู่ไปจนถึง ชรา ก็ต้องถึงแก่ความตาย เพราะสัตว์ทั้งหลายมีความตายอย่างเป็นธรรมดาที่สัตว์ที่เกิดมาแล้ว มีภัยจากความตายเป็นนิตย์เหมือนผลไม้สุกแล้วก็มิภัยจากการหล่นไปในเวลาเช้า ฉะนั้น ภาชนะดินที่ช่างหม้อทำไว้ทั้งหมด มีความแตกเป็นที่สุดฉับใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นฉนั้นนั้น มนุษย์ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ และฉลาด ทั้งหมด ย่อมไปสู่อำนาจความตาย มีความตายรออยู่ข้างหน้า เมื่อมนุษย์เหล่านั้นถูกความตายครอบงำอยู่ กำลังจะจากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บิดาก็ต้านทานบุตรไม่ได้ หรือหมูญาติก็ต้านทานญาติไว้ไม่ได้ เมื่อพวกญาติ กำลังเพ่งมองดูอยู่ รำพันกันเป็นอันมากอยู่นั้นแหละว่า จงดูสัตว์แต่ละตน ๆ ถูกความตายนำไป เหมือนโคถูกนำไปฆ่าฉนั้นนั้น

^{๔๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๙๑.

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **อภิธัมมัตถสังคหาลี และอภิธัมมัตถภาววิฎีกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔๗.

^{๔๖} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘๐-๕๘๙/๖๔๑-๖๔๔., พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๘๐-๕๘๙/๔๕๐-๔๕๓.

สัตว์โลกถูกความแก่และความตายครอบงำอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย ทราบชัด ความเป็นจริงของสัตว์โลกแล้วย่อมไม่เศร้าโศก ท่านไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป เมื่อไม่เห็น ที่สุดทั้ง ๒ นี้ ถึงจะคร่ำครวญเบียดเบียนตนอยู่ จะพืงนำประโยชน์อะไรมาได้บ้าง บัณฑิตผู้มีปัญญา เห็นประจักษ์ก็จะพืงกระทำเช่นนั้นบ้าง บุคคลผู้ได้รับความสงบใจ เพราะการร้องไห้เพราะความเศร้า โศกก็หาไม่ ทุกข์ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นยิ่งขึ้น และร่างกายของเขาก็มีแต่จะชืดเซียวลงผู้เบียดเบียนตนเอง ย่อมจะชুবพอม ไม่พองใส สัตว์ทั้งหลายผู้ละไปสู่ปรโลก หากคุ้มครองตนอยู่ด้วยการคร่ำครวญนั้นได้ไม่ ฉะนั้น การคร่ำครวญจึงเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ผู้ถอดถอนใจถึงคนที่ตายที่ตายไปแล้วอยู่เสมอ บรรเทา ความเศร้าโศกไม่ได้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมได้รับทุกข์มากขึ้นท่านจงดูแม่คนเหล่าอื่น ผู้ใกล้จะตายไปตามกรรม และสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ผู้ตกอยู่ในอำนาจมัจจุราช ต่างพากันดิ้นรนอยู่ ทั้งนั้นอาหารใด ๆ ที่สัตว์ทั้งหลายสำคัญหมาย อาการนั้น ๆ ย่อมแปรผันเป็นอื่นไป การพลัดพรากจาก กันและกันเช่นนี้ มีอยู่เป็นประจำ ท่านจงพิจารณาดูความเป็นจริงของสัตว์โลกเถิด บุคคลแม้ดำรงชีวิต ถึง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปบ้างก็ตาม ก็ต้องพลัดพรากจาก หมูญาติและต้องละทิ้งชีวิต ไว้ในโลกนี้แน่นอน เพราะฉะนั้น บุคคลพึงธรรมเทศนาของพระอรหันต์แล้ว เห็นคนล่วงลับดับชีวิตไป กำหนดรู้ว่าผู้ล่วงลับ ดับชีวิตไปนั้น ไม่สามารถฟื้นคืนชีวิตอยู่ร่วมกับเราได้อีก ควรกำจัดความคร่ำครวญ

ธีรชนผู้มีปัญญา ฉลาดปราดเปรื่อง ควรขจัดความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน เหมือน ลมพัดนุ่นปลิวไป เหมือนคนใช้น้ำดับไฟที่กำลังไหม้ลูกกลม ฉะนั้น บุคคลผู้แสวงหาความสุขแก่ตน ควร กำจัดความคร่ำครวญความท้อถอยและโหม่นสอของตน บุคคลผู้ถอนลูกศรคือกิเลสได้แล้ว เป็นผู้ ไม่มีตัณหาและทวิฏฐิอาศัย ถึงความสงบล่วงพ้นความเศร้าโศกได้ทั้งหมด ไม่มี ความเศร้าโศก ชื่อว่า ดับกิเลสได้แล้วความตาย แม้จะมีความหมายในเชิงลบ แต่พระพุทธศาสนามีได้มองในเชิงลบ กลับ นำมาเป็นกำลังใจในการสร้างสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นในจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงนำสิ่งที่ปรากฏอยู่ในชีวิต จริงมาเป็นอุปกรณ์ในการสอน ทรงนำเอามาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทในวัยหลงคิดว่าเราอยู่ใน วัยหนุ่ม ยังมีชีวิตอีกยืนยาว ทรงสอนว่าในชีวิตของมนุษย์นั้นมีเวททูตมาเตือนใจไม่ให้ประมาทอยู่เสมอ สุดแต่ว่ามนุษย์จะเข้าใจได้มากน้อยเพียงใด ถ้ามนุษย์เข้าใจในเวททูตที่ปรากฏอยู่ในชีวิต ประพฤติตน ไม่ประมาท เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นบ่อเกิดของการเกิดและการตาย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะ พ้นจากความเกิดและความตายที่ประสบอยู่ได้ พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ในเวททูตสูตร^{๔๗}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงความตายว่าเป็นหนึ่งในเวททูต ๕ ประการ ที่ปรากฏอยู่บนโลก มนุษย์^{๔๘} โดยสอนให้พิจารณาว่า แม้ตัวเรา ก็มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ควรที่ เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในพระสูตร ว่า มาณพเหล่าใดอัน เหวททูตตักเตือนแล้ว ยังประมาทอยู่ มาณพเหล่านั้น เข้าถึงหมู่ที่เลว ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน ส่วน

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๕/๒๖๑-๒๗๑/๓๐๙-๓๑๘., ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๒๓๐-๒๔๐.

^{๔๘} ๑) สตรีหรือบุรุษมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี ๑๐๐ ปี เป็นคนขรา มีชีโครงคด หลังโก่ง หลังค่อม ถือไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ เก้ ๆ กัง ๆ หมดความเป็นหนุ่มสาว พันทัก ผมหงอก ศีรษะล้าน หนังเหี่ยว ตัวตกระ ๒) สตรีหรือ บุรุษเจ็บป่วย ประสบทุกข์ เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูตรและกรีสของตน ผู้อื่นต้องช่วยพยุงให้ลุกขึ้น ช่วยป้อน อาหาร ๓) สตรีหรือบุรุษที่ตาย ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นเป็นสีเขียวมีน้ำเหลืองแตกซ่าน (ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖- ๓๗/๑๙๑-๑๙๕. ; อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๖- ๓๗/๑๓๓-๑๓๗.

สัตว์บุรุษเหล่าใดเป็นผู้สูงปในโลกลนี้ อันเทวทูตตกเตือนแล้ว ไม่ประมาทในอริยธรรมในกาลใด ๆ เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่นจึงหลุดพ้น ในธรรมเป็นที่สิ้นความเกิดและความตาย สัตว์บุรุษเหล่านั้นจึงมีความเกษม มีความสุข ดับสนิทในปัจจุบัน ล่วงพ้นเวรภัยทุกอย่าง ข้ามพ้นทุกข์ทั้งสิ้นได้แล้วพระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ถึงการที่มนุษย์ทุกคนต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้เลย ดังนี้^{๔๙}

“ภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ อันสตรีบุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สตรี บุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๑ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๑ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๑ “พระพุทธเจ้าสอนชาวเมืองกาฬิให้ระลึกถึงความตาย เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องกลัวความตายที่จะมีในภายภาคหน้า โดยตรัสสอนถึงว่าผู้ที่ไม่เจริญมรณะสติจะกลัวความตายที่มาถึงตน แต่สำหรับผู้เจริญมรณะสตินั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตายเลย พระองค์ตรัสสอนว่า ท่านทั้งหลายจงเจริญมรณานุสติอย่างนี้ว่า ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายเป็นของยั่งยืน เรา พึงตายแน่แท้ ชีวิตของเราที่มีความตายเป็นที่สุด ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายเป็นของเที่ยง คนที่ไม่เจริญมรณะสติในภายภาคหน้า จะมีความสะดุ้งกลัวต่อความตาย จะร้องด้วยความกลัว เห็นความตายเหมือนเห็นงูพิษ ส่วนบุคคลใดเจริญมรณะสติ ต่อไปในภายหน้า บุคคลนั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตาย เหมือนกับบุคคลผู้เห็นงูพิษแต่จับท่อนไม้คอยระวังตัวอยู่ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านทั้งหลายพึงเจริญมรณะสติเถิด^{๕๐}

จุดมุ่งหมายของคำสอนนี้เพื่อให้เข้าใจชีวิตที่เป็นจริง เมื่อพิจารณาความตายนั่นอยู่เนือง ๆ ย่อมละความมัวเมาในชีวิตได้ หรือทำให้เบาบางลงได้^{๕๑}สรุปได้ว่า อริยสาวกนั้นย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ โดยที่แท้สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มีการมา การไป การจุติ การอุปบัติ ล้วนมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาฐานะนั้นอยู่เนือง ๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพอบรม ทำให้มากขึ้นซึ่งมรรคนั้น เมื่อเสพอบรมทำให้มากขึ้นซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๒}

พระพุทธเจ้าเน้นย้ำให้ระลึกถึงความตายว่า จะมีเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคนแม้ขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า^{๕๓} สิ่งที่จะทำให้มนุษย์ตายมีมาก กุพิษกัดเราก็ตได้ แมงป่องต่อยเราก็ตได้ หรือตะขาบกัดเราก็ตได้ เพราะเหตุนี้ เราพึงตาย เราพึงมีอันตราย เราพึงพลาดหกล้มก็ได้ อาหารที่เรากินแล้วไม่ย่อยก็ได้ ดิของเราพึงกำเรบก็ได้

^{๔๙} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๐. ; อัง.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๖-๖๗.

^{๕๐} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๓๙.

^{๕๑} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐. ; อัง.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๗.

^{๕๒} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓. ; อัง.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๙.

^{๕๓} อัง.ฉกก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๖. ; อัง.ฉกก. (บาลี) ๒๒/๑๙/๒๙๕.

เสมอของเราก็พึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษเพียงดังศาสตราของเราก็พึงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนั้นเราจึงตาย เราจึงมีอันตรายนั่น^{๕๔} เพราะฉะนั้น เราไม่พึงประมาทในชีวิตเร่งชวนขวยทำสิ่งที่ควรทำเสียโดยไม่ต้องรอให้มีสิ่งอื่นมากระตุ้นให้เราทำความดี เพราะการใช้ความตายที่จะบังเกิดมีแก่เรานั้น เป็นคุณธรรมที่ไม่ประกอบด้วยความโลภ ความอยากได้ของผู้อื่น ไม่ประกอบด้วยความพยายามต่อผู้อื่น

เรื่องเกี่ยวกับมรณานุสสติ มีปรากฏเป็นหลักฐานว่าสอนกันมาโดยชัดเจน ปรากฏเป็นหมวดหมู่อยู่ในเรื่อง มรณานุสสติในวิสุทธิมรรคพระพุทโธศาจารย์^{๕๕} ได้รจนาเรื่องมรณสติเอาไว้

สรุปได้ดังนี้^{๕๖}

ผู้เจริญมรณานุสสติหาที่สังัดจากสิ่งรอบข้างที่ทำให้กวนใจออกไป ตัดปริโยทคือความกังวลทั้งหมดเสีย แล้วนึกในใจว่า ความตายจะมาถึงเรา ชีวิตเราจะดับสูญไป หรือนึกเพียงคำว่าตาย ตาย ตาย เฉย ๆ ก็ได้ เช่นเดียวกัน การทำเช่นนี้ถ้ามีสติกำกับอยู่ จะเกิดความสังเวชขึ้นในใจว่า โอหนอเรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้เลย หมูสัตว์ทั้งหลายมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ รู้สึกสังเวชสลดใจในชีวิต ขณะเดียวกันพึงระวังความคิดเรื่องที่เรา นึกถึงความตายของคนที่เรารัก ก็จะทำให้เกิดความเศร้าใจนึกถึงความตายของคนที่เราเกลียดก็รู้สึกดีใจ หรือนึกถึงคนตายที่เราไม่รักไม่ได้เกลียดก็รู้สึกเฉย ๆ เหมือนกับสัปเหร่อที่เห็นศพจนเคยชินแล้ว

เมื่อพิจารณาความตายของบุคคลที่เรารู้จัก การเศร้าโศกอาลัยเสียดายถึงผู้ที่ตายไปแล้ว ไม่เป็นทางก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อยู่และผู้จากไป เพราะไม่ช่วยให้ผู้ล่วงลับไปแล้วกลับคืนเป็นขึ้นมา แต่กลับเป็นโทษกับผู้ที่ยังอยู่ จิตใจเศร้าหมองเป็นทุกข์ และเป็นปัญหาให้อับเฉาด้วยการรำลึกถึงผู้ตายนั่นจะบังเกิดประโยชน์ต่อเมื่อรู้จักพิจารณาด้วย โยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดความไม่ประมาท และกำลังใจเข้มแข็งในการทำความดีต่อไป

ถ้ากล่าวตามเหตุผลที่แท้จริงแล้ว เรื่องความตายนี้ ก็จัดอยู่ในคติของธรรมาคือเป็นเรื่องธรรมดาอย่างหนึ่งมีเกิดก็ต้องมีตาย คือเกิดมาแล้วก็ต้องตาย หรือที่ตายก็เพราะได้เกิดมาแล้ว ความเกิดกับความตายนั่นเป็นของคู่กัน จะเลือกเอาเพียงอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้และเป็นไปตามกระบวนการเหตุผล หรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีเกิดก็ต้องมีดับหรือว่าสิ่งทั้งหลายมีความเกิดในเบื้องต้นมีความเปลี่ยนแปลงแตกสลายไปในที่สุด การนึกถึงความตายอย่างไม่ถูกต้อง คือมีความหวาดหวั่นพรันกลัว มีความสลดหดหู่ท้อแท้ ถ้าหากกระลึกถึงความตายนั่นไม่เกี่ยวข้องกับตัวเองเป็นบุคคลทั่ว ๆ ไป ก็จะไม่ระลึกถึงความเฉย หรือว่าถ้าจะระลึกถึงความตายจะมาถึงตนนั้นก็จะมีความหวาดหวั่นใจ หวาดเสียวหรือมีความสลดหดหู่ท้อแท้พระพุทโธศาสนาสอนให้ระลึกถึงความตาย เพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจตนเองว่าความตายนั่นเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต มันจะต้องเกิดมีขึ้นเป็น

^{๕๔} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗. ; อง.ฉก.ก. (บาลี) ๒๒/๒๐/๒๙๕-๒๙๖.

^{๕๕} พระพุทโธศาจารย์ บิดาชื่อ เกส มาธดาชื่อ เกสี บวชในสำนักของพระเรวัตเถระเพื่อต้องการเรียนรู้พระอภิธรรม แต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้พระเถระแห่งมหาวิหาร เกษลิ่งกา เพื่อทดสอบความรู้ในการแปล อรรถกถาสัททนต์ กลับเป็นภาษาามคธ ลิ่งกา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.)

^{๕๖} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๒-๔.

เรื่องสืบต่อไปจากความเกิด ในเมื่อมันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่ต้องไปกลัว แต่มีข้อที่น่าพิจารณาว่าความตายนั้นซึ่งเป็นของแน่นอนแต่จะมาถึงเมื่อไรไม่แน่ ชีวิตของคนเราอาจจะสั้น หรือยาว ไม่มีเครื่องกำหนดให้มองเห็นได้ชัดเจนเพราะฉะนั้นจึงควรใช้มันเป็นเครื่องเร้าตนเองให้มีความไม่ประมาท ที่ว่าไม่ประมาทก็คือ ชีวิตนี้มีกิจหน้าที่อะไร ก็ควรเร่งรัดจัดทำ ชีวิตของตนจะมีค่าและความดีงามอย่างไรก็ควรเร่งชวนขวยกระทำที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้ชีวิตของตนมีคุณค่า ให้อยู่อย่างมีประโยชน์ และตายไปก็มีคุณค่าเหลือทิ้งไว้ เป็นประโยชน์แก่คนอื่นภายหลัง ด้วยการนึกถึงความตายนั่นต้องพิจารณาโดยแยกค่างกล่าวแล้ว ซึ่งถ้ายังไม่สามารถทำให้ธรรมสังเวชเกิดขึ้นได้

พระพุทธโฆสาจารย์ กล่าวไว้ให้พิจารณาดังต่อไปนี้

๑) พิจารณาความตายจะเกิดขึ้นเหมือนเราเป็นนักโทษ อยู่ต่อหน้าเพชรฆาตที่กำลังเงื้อมดาบจะฟันเราอยู่ คนที่เกิดมาแล้วบนโลกนี้ต้องตายทุกคน ความตายติดมากับการเกิดคนที่เกิดมาแล้วต้องตายด้วยกันทุกคน ตั้งแต่เวลาที่เราก่อเกิดมาเราก็บ่ายหน้าสู่ความตายอยู่ตลอดเวลา เหมือนดวงอาทิตย์ที่ขึ้นแล้วก็บ่ายคล้อยไปสู่อาทิตย์ตกดิน ชีวิตเราก็เช่นเดียวกัน เมื่อเกิดมาแล้วก็หันหน้าไปสู่ความตายทุกนาที ทุกวินาที น้ำค้างที่หยอดหญ้าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นก็ค่อย ๆ หายไป ชีวิตก็ไล่ลำดับเข้าไปอายุของสัตว์ทั้งหลายก็สิ้นไป ดังนั้นความตายจึงเกิดขึ้นกับเราอย่างแน่นอน

๒) พิจารณาความตายเป็นสิ่งสุดท้ายของชีวิต โลกทั้งปวงถูกชาติติดตาม ถูกขราไล่ตาม ถูกพยาธิครอบงำ ถูกภพชะทำลายล้าง สมบัติที่เราได้อยู่ถูกความตายทำลายไปเสียหมดสิ้นไม่เหลือสิ่งไรไว้เป็นของเราไว้เลยแม้แต่สิ่งเดียว ความตายนั่นบดขยี้ไม่เว้นแม้ใคร ๆ ซัยภูมิสำหรับพลม้าก็ไม่มี สำหรับพลรถก็ไม่มี สำหรับพลรบก็ไม่มี และไม่ใครเอาชนะได้ด้วยเวทย์มนต์หรือด้วยให้ทรัพย์เป็นสินบน ความตายจึงเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้สำหรับสัตว์ทั้งหลาย เมื่อความตายเกิดขึ้นเราก็ไม่เหลือทรัพย์หรือสิ่งใด ๆ เลยแม้แต่สิ่งเดียว

๓) พิจารณาความตายโดยการเปรียบเทียบกับบุคคลทั้ง ๗ ประเภทคือ (๑) เปรียบเทียบกับผู้มียศใหญ่ (๒) เปรียบเทียบกับผู้มีบุญมาก (๓) เปรียบเทียบกับผู้มีเรี่ยวแรงมาก (๔) เปรียบเทียบกับผู้มีฤทธิ์มาก (๕) เปรียบเทียบกับผู้มีปัญญามาก (๖) เปรียบเทียบกับพระปัจเจกพุทธ (๗) เปรียบเทียบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยบุคคลทั้งเจ็ดประเภทนี้เป็นผู้ที่ชาวโลกยกย่องก็ยังคงต้องตาย แล้วเราเล่า จะรอดพ้นจากความตายได้อย่างไร ความสำเร็จหรือความล้มเหลวทุกอย่างในโลกนี้มีจุดสุดท้ายคือ ความเสื่อมสลาย ทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นบุคคล สถาบัน อารยธรรม หรือชีวิตของมนุษย์เองก็ตามไม่พ้นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเช่นกัน

๔) พิจารณาร่างกายเป็นสาธารณะแก่สัตว์และปัจจัยแห่งความตายมากชนิด มีสัตว์ที่อาศัยอยู่ในร่างกายนี้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเชื้อโรค เชื้อแบคทีเรีย พยาธิหรือแม้แต่สัตว์ต่าง ๆ ก็อาศัยอยู่ในร่างกายของเรานี้ได้เช่นกัน ร่างกายนี้เป็นที่ เกิด แก่ ตาย เป็นที่ถ้อยจจากระปัสสวะของสัตว์เหล่านั้น บางคราวก็ทำให้เราเจ็บปวด เป็นไข้ เป็นโรคร้ายต่าง ๆ บางคราวก็อาจทำให้เราตายได้เช่นกัน ปัจจัยทั้งหลายที่มีอยู่ภายนอกร่างกายนี้ก็อาจทำให้เราตายได้เช่นกัน สัตว์มีพิษทั้งหลายอาจกัดเราหรือต่อยเราทำให้เราตายก็ได้ อารูททั้งหลายอาจมาทิ่มแทงเราเมื่อไรก็อาจเป็นได้ทั้งตอนตื่นอยู่หรือตอนหลับอยู่ แม้แต่สิ่งธรรมดาที่ไม่เป็นอารูทก็อาจฆ่าเราได้เช่นเดียวกันไม้เสียบตาย ไฟฟ้าดูดตาย หรือตกต้นไม้ตาย ตกบ้านตาย เป็นต้น ปัจจัยที่ทำให้เราตายนั่นมีทั้งภายนอกร่างกายของเรา และทั้งภายในกายของเราปัจจัยแห่งความตายจึงมีมากมาย พึงกำหนดดูเถิด แม้แต่เราจะระวังอย่างไร ก็ไม่

อาจหลุดพ้นจากความตายไปได้เลย ควรที่เราจะเร่งรีบชวนขวายเป็นกิจที่เป็นประโยชน์ที่เป็นแก่นสารในชีวิตให้มากเข้าไป

๕) พิจารณาความตายโดยพิจารณาว่าอายุเป็นของอ่อนแอ อายุของเรานี้จะหมดไปนั้น ง่ายตาย เนื่องจากชีวิตของมนุษย์ผูกพันอยู่กับลมหายใจเข้าออก ผูกพันอยู่กับอริยาบถน้อยใหญ่ ผูกพันกับความเย็นความร้อน ผูกพันกับธาตุ ๔ และผูกพันอยู่กับอาหาร มนุษย์นั้นหายใจเข้า ไม่หายใจออกก็ตาย หายใจออกไม่หายใจเข้าก็ตาย ไม่หายใจเลยก็ตาย เช่นกัน อายุของเรานับว่าน้อย เพราะผูกติดอยู่กับลมหายใจเข้าออก มนุษย์นั้นนอนมากก็ไม่ได้ นิ่งมากก็ไม่ได้ยืนมากก็ไม่ได้ เดินมากก็ไม่ได้ ถ้าทำเกินไปก็อาจขาดใจตายได้เช่นเดียวกันธาตุทั้ง ๔ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม มีสิ่งใดมากไปก็อาจทำให้คนเราตายได้ เช่นกันมีดินมากก็หิวน้ำ ไม่ได้ทานน้ำก็ตาย มีน้ำมากก็ท่วมปอดตาย มีไฟมากก็เป็นลมชักตาย มีลมมากก็จุกเสียดแน่นท้องตายได้ เช่นเดียวกันอาหารนั้น เมื่อมนุษย์มีอาหารทานจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ไม่มีทานก็ต้องตาย เช่นกัน มีทาน แต่ทานมากก็ตาย เช่นเดียวกัน

๖) พิจารณาความตายโดยชีวิตไม่มีนิमित คำว่านิमितนี้ หมายถึง ชีวิต พยาธิ กาลสถานที่ สัตว์จะตาย และภพที่ไปในเบื้องหน้า ชีวิตไม่มีนิमितเพราะมนุษย์จะตายตั้งแต่เมื่อไรนั้นไม่อาจทราบได้ แน่นนอน จะตายตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา จะตายตั้งแต่อยู่ในครรภ์ หรือคลอดมาแล้วอยู่นานได้เท่าใดนั้นไม่อาจทราบได้ ชีวิตจึงชื่อว่าไม่มีนิमित พยาธิไม่มีนิमितเพราะเราจะตายด้วยโรคอะไรนั้นไม่อาจทราบได้ แน่นนอน จะทราบได้แน่นอนก็เฉพาะได้ตายไปแล้วเท่านั้นตอนที่ชีวิตอยู่จึงไม่อาจทราบได้ กาลเวลาที่จะตายก็ไม่แน่นอน เช่นกัน อาจจะเป็นไปได้ทั้ง เช้า สาย เที่ยง บ่าย เย็น กลางคืน ก็อาจตายได้ตลอดเวลา สถานที่ที่สัตว์จะตายก็ไม่อาจทราบได้ว่า เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องไปตายที่ตรงนั้น หรือที่ตรงนั้นเป็นที่ตายของสัตว์นั้น ๆ และท้ายที่สุด ภพที่จะไปในเบื้องหน้าก็ไม่มีทางที่จะรู้ได้ว่าจะไปในภพภูมิใด จะไปเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา หรือเป็นสัตว์ก็ไม่อาจทราบได้

๗) พิจารณาความตายว่าชีวิตมีกำหนดกาล มนุษย์ที่เกิดมาแล้วมีกำหนดอายุน้อยที่มีอายุมากกว่าร้อยนั้นหายาก ที่น้อยกว่าร้อยนั้นมีเยอะกว่า อายุของเรานั้นอาจสั้นก็ได้ หายใจเข้ายังไม่หายใจออกก็อาจตายได้ หายใจออกยังไม่ทันหายใจเข้าก็อาจตายได้ เช่นกัน อายุจึงชื่อน้อย มีนิมิตหน้อยเท่านั้น

๘) พิจารณาว่าชีวิตมีขณะสั้น ชีวิตนี้เมื่อพูดถึงในทางปรมาตม์แล้วความตายเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิตดวงหนึ่งเท่านั้น เกิดขึ้นและดับไป การเกิดขึ้นและดับลงอยู่ตลอดเวลาเหมือนดังล้อเกวียนเคลื่อนที่อยู่ จะมีเพียงจุดเดียวเท่านั้นที่สัมผัสกับพื้น อดีตหมดไป อนาคตก็ไม่ใช่จริงชีวิตจริงมีแต่ปัจจุบันที่เกิดและดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาความตายดังว่ามาทั้งแปดข้อนี้แล้วหรือข้อใดข้อหนึ่ง โดยพิจารณาบ่อย ๆ หรือทำจนคล่องแคล่ว สติมีความตายเป็นอารมณ์จะปรากฏขึ้น ความสังเวชสลดใจในชีวิตก็เกิดขึ้น และญาณก็เกิดขึ้น นิเวศน์ทั้งหลายก็จะระงับองค์ฌานก็จะปรากฏ แต่อารมณ์นี้มาพร้อมกับความสังเวช จึงมีความตั้งมั่นของจิตไม่ถึงอุปนาสมาธิถึงได้แต่เพียงอุปจารสมาธิเท่านั้น

สรุปว่า มรณานุสสติ คือการนึกถึงความตายเป็นอารมณ์ การนึกถึงซึ่งความตาย จะช่วยในการลดมานะละทฐิ เข้าถึงธรรม ดับความโลภความโกรธความหลงได้ คือ เมื่อเรานึกถึงว่าเราต้องตาย และเมื่อตายแล้วก็ไม่สามารถเอาอะไรไปด้วยได้ ความโลภในทรัพย์สมบัติทั้งหลายก็เบาบาง หรือเมื่อความโกรธเกิดขึ้นเมื่อนึกถึงความตายก็คิดว่าไม่นานเราก็ต้องตายจากกัน แล้วเราจะโกรธไปทำไม ความโกรธก็ดับลงไปได้ด้วยมรณานุสสติ ความหลงคือความไม่รู้จริงถ้าเราไม่เคยนึกถึงความตายเลย

อาจเป็นผู้ประมาททำแต่บาปสร้างแต่กรรมชั่ว หรือไม่ทำความดีเพราะหลงระเหิงว่าเรายังหนุ่มอยู่ยังมีเวลาอีกมาก บุญเดียวค่อยทำก็ได้ ถ้าเรานึกถึงความตายอยู่เนืองๆ ความหลงก็ระงับดับลงได้ การนึกถึงซึ่งความตายจึงเป็นประโยชน์มาก

๒.๕ วิธีการปฏิบัติต่อความตาย

ความตายเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิต ไม่เฉพาะแต่ภายหลังเมื่อระบบชีวิตในร่างกายหยุดทำงานหรือเมื่อชีวิตสิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความสำคัญในการดำรงอยู่ และสามารถอนุมานถึงความสิ้นสุดการดำรงอยู่ของตนเอง ที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหลาย ดังนั้น การเข้าใจความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการดำรงอยู่ที่เดียว เพราะเหตุนี้การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความหมายที่แท้จริงของความตายจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องความตาย จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนาที่แห่งการเผชิญกับความตาย แล้วยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย พระพุทธเจ้าตรัสรับรองถึงการนึกถึงความตายทุก ๆ วันว่าจะทำให้เป็นคนไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว หรือไม่มัวเมาในชีวิต ทำให้เร่งชวนชวยทำความดีต่าง ๆ ทำให้ไม่ทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อบำเพ็ญมรรณานุสสติมาก ๆ เข้า มรรคก็จะเกิดขึ้น เมื่อเจริญมรรคให้มาก ๆ ก็สามารถละสังโยชน์ได้ และอนุสัยก็จะสิ้นไป^{๕๗} ในส่วนนี้ จะได้นำเสนอวิธีการปฏิบัติต่อความตายในสมัยพุทธกาลพอสังเขป ดังนี้

๒.๕.๑ งานศพของพระพุทธบิดา

ในหนังสือกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงพระประชวร ได้ส่งข่าวไปยังพระพุทธเจ้าว่าปรารถนาจะฟังธรรม พระพุทธองค์เสด็จมาเยี่ยม เมื่อเห็นว่าอาการมากแล้วคงไม่รอดจากความตาย จึงได้ทรงแสดงธรรมให้ฟัง เพื่อให้จิตได้เบิกบานด้วยรสแห่งพระสัทธรรมและพุทธบิดาก็ถึงแก่ความตาย เมื่อตายแล้ว พระศาสดาตรัสสั่งพระญาติและสาวกไปจัดที่เผาคือจัดกองฟืนเท่านั้น แล้วนำศพไปเผาในวันนั้นเอง โดยมีได้มีพิธีการแต่อย่างใดเลย นอกจากสร่งน้ำพระศพห่อผ้าขาวใส่ในโลง นำไปเผาเท่านั้น ไม่มีธงหรือเครื่องแห่ ไม่มีการประโคมด้วยดนตรีนาขณิด ไม่มีการเวียนพระเมรุ (เพราะไม่ได้ทำเมรุ) ไม่มีการทำปราสาทเพื่อเผาไฟ เป็นพิธีเผาอย่างง่าย ๆ และสิ้นเปลืองน้อยทุกอย่าง เผาแล้วก็ไม่ปรากฏทำอะไรต่อไปอีก แต่น่าจะมีการเก็บกระดูกเอาไปทิ้งน้ำในที่ใดที่หนึ่งตามประเพณีพื้นเมืองของอินเดีย^{๕๘}

๒.๕.๒ งานพระบรมศพของพระพุทธเจ้า

ในวันที่จักปรีนิพพาน พระศาสดาเสด็จเดินทางจากเมืองเวสาลีผ่านหมู่บ้านเป็นลำดับเพื่อจักไปนิพพานที่เมืองกุสินาราอันเป็นเมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่ง ก่อนหมดลมหายใจพระอานนท์ได้ทูลถามว่า “เมื่อปรีนิพพานแล้วจักปฏิบัติต่อพระสรีระโดยวิธีใด?” ตรัสตอบว่า “ดูก่อนอานนท์! พวกเธอผู้เป็นพระภิกษุบริษัท อย่าชวนชวยเพื่อการบูชาต่อสรีระของเราเลย อานนท์! เราขอเตือนเธอ

^{๕๗} อง.ปมจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐-๑๐๓. ; อง.ปมจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๙.

^{๕๘} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖๖.

ทั้งหลาย จงพยายามทำให้มากในประโยชน์ของเรา (คือการทำตนให้พ้นจากกิเลส) จงมีความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลสบาปกรรมให้เบาลงไป มุ่งต่อที่สุดทุกข์โดยเสมอเถิดอานนท์เอ๋ย! การบูชาต่อสรียระของตถาคตนั้น มันมิใช่เป็นกิจเป็นหน้าที่ของภิกษุ แต่เป็นหน้าที่ของฆราวาสเขา พวกพระราชาพราหมณ์ ผู้มีศรัทธาในเรามีอยู่ เขาจักทำเอง หน้าที่โดยตรงของภิกษุคือการรับทำความเพียรเพื่อถึงที่สุดทุกข์ แล้วจักได้ช่วยผู้อื่นต่อไป “ข้อความตอนนี้เท่ากับทรงย้ำไว้ให้พวกภิกษุเข้าใจว่า พระมีหน้าที่อย่างไร” พระศาสดาไม่ทรงชมเชยความฟุ่มเฟือย ที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนครั้งปรีนิพพานแล้ว พวกมัลลกะศรัย ผู้ครองเมืองกุสินาราคือเจ้าภาพ จัดแจงห่อพระศพด้วยผ้าขาวและสำลี ๕๐๐ ชั้น แล้ววางพระศพลงในรางเหล็กที่เต็มไปด้วยน้ำมันหอมปิดฝาเพราะเป็นพระศพของผู้ที่โลกบูชามาก จึงเข้าอยู่ถึง ๖ วัน พอถึงวันที่ ๗ ก็นำไปถวายพระเพลิงนอกพระนคร นี่เป็นวิธีการเผาศพครั้งกระโน้น^{๕๙}

๒.๕.๓ งานศพพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นมือขวาของพระศาสดาในการช่วยพระองค์ประกาศศาสนาให้แพร่หลาย เป็นพระสาวกที่ทำงานมากคู่กันกับพระโมคคัลลานะ คำสอนที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นของพระมหาเถระรูปนี้อยู่น้อย ชีวิตของท่านเป็นตัวอย่างของนักบวชที่ทำประโยชน์แก่ประชาชนอย่างแท้จริง ครั้นถึงคราวที่ท่านจักตาย ท่านรู้ตัวท่านเองดีแล้วจึงไปทูลลาพระศาสดาเพื่อนิพพาน ทรงพระอนุญาติแล้วก็เดินทางกลับบ้านเดิมของท่านที่ตำบลนาลันทาเพื่อเทศนาโปรดมารดาผู้ยังมีความเห็นผิดอยู่ และได้นิพพานที่นั่น พวกญาติก็จัดการถวายเพลิงศพอย่างง่าย ๆ และเก็บกระดูกห่อผ้าขาวนำไปถวายพระศาสดาที่เวฬุวัน จึงสั่งให้ก่อสร้างไว้ที่ทางสี่แพร่งเพื่อเป็นที่สักการะของประชุมชนต่อไป นี่ก็เป็นงานศพที่ง่าย ๆ ไม่มีพิธีอันใดเหมือนกัน^{๖๐}

๒.๕.๔ งานศพท่านธัมมปาละ

ท่านธัมมปาละ เป็นลูกหัวปีของตระกูลทวารวดีในเกาะลังกา ครอบครัวนี้เป็นผู้มั่งมีมาก ไม่ใช่มีแต่เงิน มีคุณงามความดีด้วย บิดามารดาของท่านเป็นผู้รักและนับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง เตรียมพร้อมเพื่อเสียสละ พระศาสนาในยุคนั้นกำลังมีดมัว เพราะถูกพวกศาสนาอื่นเบียดเบียน นายธัมมปาละหนุ่มน้อยได้มีใจเสียสละทุกอย่าง โดยปฏิญาณตนเป็นพรหมจารี คือบวชแล้วทำงานกฐิพระศาสนาโดยการก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ขึ้น สร้างโรงเรียนสร้างโรงพยาบาล เทียวเทศน์สอนคนให้พบแสงสว่างทั้งในลังกา ท่านได้ไปถึงยุโรปและอเมริกาเพื่อการประกาศธรรมะของพระพุทธเจ้า ชื่อเสียงของท่านเป็นที่รู้จักของนักศึกษาทั่วโลก ผลงานที่ท่านทำ กว้างใหญ่ไพศาลมากกว่าของพระเถระของเราสิบรูปรวมกันเข้า โลกได้รู้จักพระพุทธศาสนามากขึ้นเพราะท่านผู้นี้ ท่านเป็นผู้มั่งมีน้อย สันโดษ พอใจในสิ่งที่พอยังชีพเท่านั้นท่านไม่มีอะไรเป็นของท่าน ท่านทำงานเพื่อประชากรของโลก เมื่อร่างกายของท่านแก่ลงแล้วท่านบวชเป็นพระภิกษุ มอบงานให้ผู้อื่นทำต่อไป หันเข้าหาความสงบ และได้ถึงแก่กรรมที่สารนาถ อินเดีย ก่อนตายท่านสั่งไว้ว่า ท่านตายแล้วจงเผาศพอย่างง่าย ๆ ไม่ต้อง

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๒.

^{๖๐} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันลือธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๑.

จ่ายเงินทองให้เสียเปล่า จงเก็บเงินไว้เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากโรคใจเถิด เมื่อข่าวมรณะของท่านก้องไปทั่วทางวิทยุ โทรเลข แสดงความเสียใจนับจำนวนร้อยได้มาถึงสมาคม ในวันเผาศพไม่มีพิธีอย่างใดหมด นอกจากเพื่อนฝูงและคนนับถือไปประชุมเผากันอย่างเงียบ ๆ เป็นการไว้อาลัยท่านอาลัยในผลงานของท่านเท่านั้น ไม่มีการทำอะไรฟูมเฟ้อไว้สาระเลยสักนิดเดียว แต่งานของท่านยังไม่ตายติดอยู่กับโลกนี้เสมอ^{๖๑}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า วิธีการปฏิบัติต่อพระศพหรือศพที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นการปฏิบัติที่มีความเชื่อของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญในการนำไปปฏิบัติ และดูเหมือนว่าการปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์นั้นจะมีพิธีกรรมที่สลับซับซ้อนตามอิทธิพลที่ได้รับจากพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ โดยนิยมนำผ้าขาวมาพันรอบตัวศพหรือพระศวก่อนนำแห่รอบเมืองแล้วจึงนำไปยังเชิงตะกอน พิธีกรรมดังกล่าวจึงเป็นพิธีกรรมสำคัญที่ถูกนำเข้ามายังประเทศไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนามาแต่โบราณกาล

๒.๖ ความเป็นมาของการสวดพระอภิธรรม

การสวดพระอภิธรรมที่ปรากฏในพิธีเกี่ยวกับความตายในประเทศไทยมายาวนาน ผู้วิจัยได้ประมวลความเป็นมาและความสำคัญพอสรุปได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ในพรรษาที่ ๗ หลังจากสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรมาธา เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธรมาธาตั้งมีเรื่องปรากฏในคัมภีร์อัฐสาลินีว่า เมื่อพระพุทธรมาธาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่ควงไม้คันทามพฤกษ์ ณ ชานกรุงสาวตลี ทรมานเดียรฉัตรแล้ว ทรงพระดำริว่า “พระพุทธรมาธาในอดีตเมื่อแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วทรงจำพรรษาที่ไหน? เมื่อทรงทราบ ว่า ทรงจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรมาธาตลอดไตรมาส ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เสร็จแล้ว พระพุทธรมาธาจึงได้เสด็จขึ้นไปยังดาวดึงส์เทวโลก (สวรรค์ชั้นที่ ๒ อยู่เหนือเขาพระสุเมรุ ปราสาทล้วนสำเร็จด้วยแก้วมณีอันเป็นทิพย์ แวดล้อมด้วยเทพนครมากมาย ท่ามกลางเป็นปราสาทไพชยนต์ รูปทรงโอฬารเป็นที่ประทับของท้าวสักกะจอมเทพ) เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธรมาธา อันเป็นพุทธประเพณี พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ประทับนั่งเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ควงไม้ปาริฉัตตกะ ใกล้กับพระเศวตแก้วจุฬามณีเจดีย์ และศาลาสุธรรมา เพื่อทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรมาธา ทรงพระนามว่า สันตดุสิตเทพบุตร ซึ่งประทับอยู่ที่วิมานบนดุสิตเทวโลก (สวรรค์ชั้นที่ ๔ เป็นที่สถิตของทวยเทพผู้มียินดีอยู่เป็นนิจ ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ มีปราสาทวิมานอยู่ ๓ ชนิด คือ วิมานแก้ว วิมานทอง และวิมานเงิน มีอุทยานทิพย์เป็นที่พักผ่อน สวรรค์ชั้นนี้ส่วนใหญ่เป็นที่เสวยบุญของเหล่าบัณฑิต นักปราชญ์ ผู้มีบุญบารมี เช่น พระโพธิสัตว์เจ้า หรือเทพบุตรพุทธรมาธา และเหล่านักสร้างบารมีทั้งหลาย)

ท้าวสักกะเทพพรหมเทวา ได้ประกาศให้เหล่าเทวดามาเฝ้าพระพุทธรมาธา พระพุทธรมาธา ทรงทอดพระเนตร แต่มิได้เห็นพระพุทธรมาธา จึงตรัสถามว่า พระนางสิริมหามายามารดาของพระองค์ไม่ได้มาด้วยหรือ ท้าวสักกะเทพพรหมเทวาทรงทราบ ว่า พระพุทธรมาธาเสด็จมาครั้งนี้ด้วยมี

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

พระประสงค์ตรัสพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาจึงรีบเสด็จไปภพดุสิตอันเป็นที่สถิตของสิริมามายาเทพบุตรหรือสันตดุสิตเทพบุตร อดีตพระพุทธมารดา และได้ทูลว่า ขณะนี้พระพุทธองค์เสด็จมาประทับอยู่ ณ ภพดาวดึงส์ สิริมามายาเทพบุตรหรือสันตดุสิตเทพบุตรได้สดับแล้วก็ทรงโสมนัส จึงพร้อมด้วยหมู่เทพอัปสรเสด็จลงมา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ครั้นไปถึง พระพุทธองค์ตรัสเชิญให้สิริมามายาเทพบุตรเข้ามาใกล้ ให้เป็นประธานของเหล่าเทวดา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ทรงแสดงพระอภิธรรมทั้งกลางวัน กลางคืน เป็นเวลา ๓ เดือน (ตลอดพรรษา) ในเวลาบิณฑบาต พระพุทธองค์ทรงเนรมิตพระพุทธนิรมิต ให้แสดงธรรมแทน ส่วนพระพุทธองค์ทรงเสด็จไปบิณฑบาตที่อุตตรกุรุทวีป แล้วฉันภัตตกิจที่ป่าหิมพานต์ โดยมีพระสารีบุตรมหาเถระ กระทำวัตรปฏิบัติ เสร็จภัตตกิจแล้ว ทรงตรัสกับพระสารีบุตรมหาเถระว่า “วันนี้ตถาคตได้ตรัสภาสิตธรรมคัมภีร์นี้แก่พระพุทธมารดา จงบอกธรรมนั้นแก่นิสิททั้งหลาย ๕๐๐ ของเธอ” แล้วเสด็จกลับสู่ดาวดึงส์เทวโลก เพื่อทรงแสดงธรรมต่อจากพระพุทธนิรมิต ท่านพระสารีบุตรมหาเถระได้จดจำพระอภิธรรมเทศนา และกลับไปแสดงธรรมนั้นแก่ศิษย์ของท่าน เช่นนี้ทุกวันตลอดไตรมาส ภิกษุนิสิท ๕๐๐ นั้นได้เป็นผู้ชำนาญในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ว่า ภิกษุทั้งปวงในพรรษานั้น พระสารีบุตรมหาเถระซึ่งเป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวา จำพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ได้แม่นยำจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้เลิศทางปัญญา พระพุทธองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลก ณ ประตุมืองสังกัสสนคร ซึ่งอยู่ห่างกรุงสวตถิ ๓๐ โยชน์ ในวันมหาปวารณา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ในวันที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลกท้าวสักกะเทวราชรับสั่งให้วิสุกรรมเทพบุตร เนรมิตบันไดแก้วมณีตรงกลางสำหรับพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า บันไดทองอยู่ด้านขวาสำหรับเหล่าเทวดา และบันไดเงินอยู่ด้านซ้ายสำหรับเหล่ามหาพรหม เมื่อพระพุทธองค์เสด็จลงท้าวมหาพรหมกั้นฉัตร ท้าวสักกะเทวราชทรงรับบาตร ท้าวสยามเทวอิราชพัตด้วยวาลวิชนีอันเป็นทิพย์ ท่านปัญจสิขเทพบุตรบรรเลงพิณ ท่านมาตลีเทพบุตรถือของหอมและดอกไม้ทิพย์นมัสการอยู่ห้อมล้อมด้วยหมู่เทวดาและพรหม เสด็จลงที่สังกัสสนคร^{๖๒}

๒. เนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎกเป็นการกล่าวถึงปรมัตถธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นธรรมอันละเอียดลุ่มลึกและประเสริฐกว่าธรรมทั้งหมด ไม่กล่าววาพาดพิงถึงสัตว์ บุคคล เหตุการณ์และสถานที่แต่อย่างใด การได้ฟังพระอภิธรรมจะทำให้ผู้ฟังเกิดการเปรียบเทียบกับอาการจากไปของผู้วายชนม์ ที่ทำให้เห็นถึงสังขารของชีวิตที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น ตั้งอยู่ในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แต่ละบทพระพุทธองค์ทรงใช้เวลาหากเทียบเวลาบนพื้นมนุษย์แสดงถึง ๖ วันบ้าง ๑๒ วันบ้าง ๒๓ วันบ้าง ฯลฯ พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ยากที่บุคคลทั้งหลายจะฟังให้เข้าใจได้ แต่ทว่าถึงฟังไม่เข้าใจได้เลยก็ดี พอเข้าใจบ้างก็ดี แต่หากมีจิตใจเลื่อมใสยินดี มีศรัทธาปริดาอยู่แล้ว ก็มีผลมากกว่ามากยิ่งนัก ยิ่งกว่าฟังพระสูตรและพระวินัย เหตุฉะนั้นถ้าเข้าใจบ้าง มิเข้าใจบ้าง ก็สนใจฟังเถิด ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมบทนี้เป็นเหตุให้เทพพรหมเทวามาสดับ

^{๖๒} พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสว่าง), “ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน”, **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓-๓๔.

ได้บรรลุลุทธิกรรมเป็นพระอรหัญบุคคล รวมทั้งสิ้นถึง ๘๐ โภกวิ (๑ โภกวิ = ๑๐ ล้าน) ในหนังสือปฐมสมโพธิ
กถา แสดงการตรัสเทศนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ไว้ว่า

บทพระธัมมสังคณี	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๒ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม ๗ โภกวิ
บทพระวิภังค์	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๒ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม ๗ โภกวิ
บทพระธาตูกถา	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๖ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม ๖ โภกวิ
บทพระบุคคลบัญญัติ	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๖ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม ๖ โภกวิ
บทพระกถาวัตถุ	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๓ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม ๗ โภกวิ
บทพระยมก	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๘ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม ๗ โภกวิ
บทพระสมันตมหาปฏิญญา	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๒๓ วัน เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม

๔๐ โภกวิ รวม ๙๐ วัน (๓ เดือน) เทพยดาบรรลุลุทธิกรรม รวม ๘๐ โภกวิ^{๖๓}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า อานิสงส์ของการฟังสวดพระอภิธรรม จะในงานทำบุญอุทิศส่วนกุศล
ให้แก่ผู้ล่วงลับไปหรือที่ไหนก็ตาม ล้วนบังเกิดอานิสงส์แก่พุทธศาสนิกชนผู้สวดฟังหลายประการดังที่
ได้กล่าวมาแล้ว

๒.๗ ประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในสมัยพุทธกาล การจัดงานศพนั้นถือเป็นเรื่องที่น่า
นำมาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพนั้นโดย
จะใช้วิธีการต่าง ๆ หลายวิธีด้วยกัน คือ ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าฝังประเพณีการ
นำศพไปฝังดิน ประเพณีการนำศพไปเผา ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา ประเพณีการ
นำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ ตามลำดับ ดังนี้

๒.๗.๑ ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าฝัง

เพื่อให้เป็นอาหารของแร้งกา สัตว์ป่า ดังกรณีบุตรของนางกิสสาโคตมีตาย นางอุ้มร่างบุตร
ไปถามหาษาเพื่อรักษา บุรุษคนหนึ่งแนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำให้
นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากเรือนของคนที่ไม่มีความตาย นางเที่ยวตระเวนถามหาเมล็ดพันธุ์
ผักกาดนั้น ผลที่สุดก็หาไม่ได้ตั้งใจปรารถนา นางจึงทิ้งศพของบุตรไว้ในป่าช้า^{๖๔}กรณีศพสามีของ
นางปฐาจารา เมื่อนางไปพบว่าสามีของนางนอนตายอยู่โดยถูกงูกัดตาย ก็ได้กล่าวถึงวิธีจัดการศพ^{๖๕}
คงปล่อยไว้ ณ ที่นั้นโดยปล่อยให้เป็นอาหารของสัตว์ หรือนำไปลอยไปเอง วิธีการนี้เป็นวิธีการของคนที่มี
ฐานะยากจนเพราะไม่มีเงินทองในการดำเนินการ

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๖๔} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา มหาวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่
๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑๖-๒๒๑.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖-๒๑๓.

๒.๗.๒ ประเพณีการนำศพไปฝังดิน

กรณีของนางวิสาขาอุบาสิกา นางวิสาขาได้ตั้งหลานสาวชื่อ นางสุทตตีให้ดูแลภิกษุสงฆ์ในเรือนแทนตนเอง ภายหลังจากเธอได้สิ้นชีวิต นางวิสาขาจึงให้นำร่างของเธอไปฝัง^{๖๖}วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ชนชั้นผู้มีฐานะจะดำเนินการกันเพราะถือว่าการเก็บศพไว้ด้วยการฝังยังเป็นการแสดงออกซึ่งความคิดถึงผู้ตายอยู่

๒.๗.๓ ประเพณีการนำศพไปเผา

การนำศพไปไว้ที่ป่าช้าแล้วให้ค่าจ้างสัปเหร่อทำหน้าที่ในการเผา เช่น กรณีของสังกัจจะสามเณร สามเณรของพระสารีบุตร เมื่อสามเณรนั้นยังอยู่ในท้องมารดาได้ทำกาละเมื่อมารดานั้นถูกเผาอยู่ เนื้อส่วนที่เหลือไหม้ไปเว้นแต่เนื้อท้อง พวกสัปเหร่อยกเนื้อท้องของนางลงจากเชิงตะกอนทางด้วยหลาวเหล็กในที่ ๒-๓ แห่ง ปลายหลาวเหล็กกระทบตาของทารก พวกสัปเหร่อแทงเนื้อท้องอยู่นั้นแล้ว จึงโยนไปบนกองถ่าน ปกปิดด้วยถ่านนั้นแลแล้วพลิกหนีไปเนื้อท้องไหม้แล้ว ส่วนทารกได้เป็นเช่นกับรูปทองคำบนกองถ่าน ในวันรุ่งขึ้นสัปเหร่อมาด้วยคิดว่า “จะดับเชิงตะกอน” เห็นทารกนอนอยู่จึงอุ้มเด็กนั้นนำไปภายในบ้าน ซึ่งเด็กคนนั้นก็คือสังกัจจะสามเณร นั้นเอง^{๖๗} กรณีของพระมหากาลพระมหากาลพิจารณาศพกุลธิดา กุลธิดาคคนหนึ่ง ได้ทำกาละในเวลาเย็น ซึ่งยังมีพันเหยี่ยวแห่งชูบชิตเพราะพยาธินำเข้าในครุเศียวนั้น พวกญาติห้ามศพกุลธิดานั้นไปสู่ป่าช้าในเวลาเย็น พร้อมด้วยเครื่องเผาต่าง ๆ มีพินและน้ำมันเป็นต้น ให้ค่าจ้างแก่หญิงเฝ้าป่าช้า ด้วยคำว่า “จงเผาศพนี้” ดังนี้แล้วมอบ (ศพ) ให้แล้วพลิกไป นางเปลื้องผ้าห่มของกุลธิดานั้นออกแล้ว เห็นสรีระซึ่งตายเพียงครุเศียวนั้นแสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า “อารมณ์นี้ควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้า” แล้วไปไหว้พระเถระให้ไปพิจารณาเมื่อพระเถระพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว พุดว่า “นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในกาลที่รูปนั้นถูกเปลวไฟใหญ่ลวกแล้ว จึงบอกแก่ข้าพเจ้า เมื่อนางทำอย่างนั้นจึงแจ้งแก่พระเถระ พระเถระไปพิจารณา ในที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสรีระได้เป็นดังแม่โคต่าง เท้าทั้ง ๒ หงิกห้อยลง มือทั้ง ๒ กำเข้า หน้าผากได้มีหนังปกแล้ว พระเถระพิจารณาว่า “สรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูอยู่ในบัดเศียวนี้เอง แต่บัดนี้(กลับ) ถึงสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว” เมื่อพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมอยู่ กล่าวคาถาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้น และเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข” เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย^{๖๘} วิธีการนี้เป็นวิธีการที่จะพึงทำสำหรับศพของผู้ที่มีฐานะดีมีเงินสำหรับจ้างสัปเหร่อให้ทำการเผาศพ

^{๖๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๐๐.

^{๖๗} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา, พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, หน้า ๑๘๓.

^{๖๘} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา, พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕-๙๖.

๒.๗.๔ ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา

การนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา กรณีการจัดการพระศพของพระเจ้าสุทโธทนะ^{๖๙} กรณีของพาทิยะ ทารุจิริยะ ผู้บรรลอรหันต์ขณะเป็นฆราวาสแล้วถูกวัววิดเสียชีวิตพระพุทธร่องคมีรับสั่งให้เผาแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนเคารพบูชา^{๗๐} และกรณีการจัดการถวายพระเพลิงพระพุทธร่องคของเจ้ามัลละกษัตริย์และคณะสงฆ์ ก็มีการถวายพระเพลิงแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนรุ่นหลังสักการบูชา^{๗๑} วิธีการนี้เป็นวิธีการที่จะพึงทำสำหรับศพของผู้ที่เป็นนักรบ หรือผู้นำทางศาสนา หรือบรรดาพระราชามหากษัตริย์ทั้งหลาย หรืออาจจะรวมถึงผู้ที่มีฐานะทั้งหลายด้วย

๒.๗.๕ ประเพณีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ

การนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำคงคา วิธีการนี้เป็นแนวคิดที่เกิดมาจากศาสนาฮินดู พราหมณ์ ในกรณีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพนั้นพระพุทธร่องคได้กำหนดให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม คือ การพิจารณาเพื่อให้เกิดธรรมสังเวชและการเห็นความไม่แน่นอนของสังขารดังมีบทพิจารณาว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จักปราศจากวิญญานถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น”^{๗๒} การจัดการเกี่ยวกับศพในสมัยพุทธกาลถือเป็นเรื่องของชาวบ้านพระสงฆ์เป็นเพียงผู้เข้าไปพิจารณาเพื่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมเท่านั้น ไม่ได้มีการนำพิธีการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องและให้คติธรรมที่ดีแก่ญาติด้วยการให้เห็นหลักความจริงไม่เศร้าโศกหันมาทำบุญอุทิศให้ดีกว่าการมานั่งร้องไห้หาคนที่จากไป^{๗๓}

๒.๗.๖ ประเพณีเกี่ยวกับการจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและบุคคลสำคัญ

ประเพณีเกี่ยวกับการจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและบุคคลสำคัญในสมัยพุทธกาลนั้น ในข้อนี้จะกล่าวถึงการจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า การจัดพิธีพระบรมศพของพุทธบิดา การจัดพิธีศพพระสารีบุตร การจัดพิธีศพของพระโมคคัลลานะ การจัดพิธีศพพระอัญญาโกณฑัญญะ การจัดพิธีศพของพระอานนท์ การจัดพิธีศพพระพาทิยะ การจัดพิธีศพพระนาลกเถระ การเผาศพมารดาของสังกัจจสามเณร มีขั้นตอนวิธีปฏิบัติ ตามลำดับ ดังนี้

๑) การจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงขั้นตอนประเพณีเกี่ยวกับการตายไว้เฉพาะพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ว่ากระทำเหมือนอย่างที่ปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ในมหาปรินิพพานสูตร^{๗๔} โดยหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้วพระพุทธร่องคทรงบอกกับพระอานนท์ซึ่งเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอานนท์จึงได้ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพุทธร่องค และพิธีพระบรมศพของพระองค์ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน พระครูกล้วยานลิวินัย, (สมาน กล้วยานธมโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๗๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓-๑๘๗.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖-๒๓๙/๑๗๗-๑๘๐.

^{๗๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๗๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธมมปทฎกถา (ปจโม ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๙๖,

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗

(๑) วิธีปฏิบัติพุทธสรีระ พระอานนที่ได้ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระสรีระของ พระพุทธรองค์ว่าควรทำอย่างไร พระพุทธรองค์ทรงตอบว่า พึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยทรงใช้ผ้าใหม่ห่อพระสรีระเสร็จแล้วจึงห่อด้วย สำลีบริสุทธิ์แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีดังนี้จนห่อพระสรีระด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธาน ด้วยไม้หอมล้วนแล้วอัญเชิญพระสรีระขึ้นสู่จิตกาธาน^{๗๕}

(๒) การบูชาพระพุทธรูป การบูชาพระพุทธรูปนั้นเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีและผู้เลื่อมใสในพระพุทธรองค์ เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เจ้ามัลละแห่งเมือง กุสินาราได้ทำการบูชาพระพุทธรูปของพระพุทธรเจ้าโดย รับสั่งข้าราชการบริวารจัดเตรียมของหอม ระเบียบดอกไม้และเครื่องดนตรีทุกอย่างที่มีในกรุงกุสินาราไว้ให้พร้อมแล้วทรงถือเอาของหอม ระเบียบดอกไม้เครื่องดนตรีทุกอย่างและผ้า ๕๐๐ คู่ เสด็จตรงไปยังพระพุทธรูปแล้วทรงสักการะ เคารพบนอบ บูชาพระสรีระด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรีระเบียบดอกไม้และของหอม ทรง ดาดเพดานผ้าตกแต่งมณฑลมาลาอาสน์ ทำเช่นนี้ตลอดทั้ง ๗ วัน^{๗๖}

(๓) การอัญเชิญพุทธสรีระ เมื่อทำการบูชาพระพุทธรูปตลอด ๗ วันประมุขเจ้ามัลละ ๘ องค์ สรงสนานพระเศียรแล้วทรงพระภุชญาใหม่ อัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้น แต่ไม่ อาจจะยกขึ้นได้ พระอนุรุทธะกล่าวว่า เทวดามีความประสงค์ว่า จะอัญเชิญ (พระสรีระ) ไปทางทิศ เหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางประตูด้านทิศเหนืออัญเชิญผ่านใจกลางเมืองแล้วออกทาง ประตูด้านทิศตะวันออกเสร็จ แล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศตะวันออกของเมือง

(๔) การถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ประมุขเจ้ามัลละ ๔ องค์ทรงสนานพระเศียรแล้ว ทรงพระภุชญาใหม่ จะจุดไฟที่จิตกาธานของพระผู้มีพระภาค แต่ไม่อาจจะจุดไฟให้ติดได้ ท่านพระ อนุรุทธะกล่าวว่า พวกเทวดามีความประสงค์ว่า ท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูปเดินทางไกลจากกรุงพาวมามายังกรุงกุสินารา จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคจะยังไม่ ลุกโพลงตราบเท่าที่ท่านพระมหากัสสปะยังไม่ได้ถวายอภิวัตพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วย เศียรเกล้า ต่อมาท่านพระมหากัสสปะเข้าไปยังมกุฏพันธเจดีย์ ถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ห่มจีวรเฉวียงบ่าประนมมือกระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบเปิดผ้าคลุมทางพระบาท ถวายอภิวัต พระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นก็ห่มจีวรเฉวียงบ่าประนมมือทำประทักษิณ จิตกาธาน ๓ รอบ ถวายอภิวัตพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า เมื่อท่านพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูปถวายอภิวัตเสร็จ จิตกาธานได้ติดไฟลุกโพลงขึ้นเอง^{๗๗}

(๕) การดับจิตกาธาน เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาคแล้วท่อน้ำไหล หลั่งมาจากอากาศ น้ำพุ่งขึ้นจากไม้สาละ ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุง กุสินาราดับจิตกาธานด้วยน้ำหอมล้วน ๆ ต่อจากนั้นได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสันฐาคารล้อมด้วย

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๗/๑๗๐.

^{๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๗๕.

กำแพงธนุ (ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุ) แล้วสักการะเคารพบนอบ บูชาพระสรีระ ด้วยการพ้อนรำ ขับร้องประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และ ของหอมตลอด ๗ วัน^{๗๘}

(๖) การแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่า อชาตศัตรู เวเทหิบุตร เจ้าลิจนวีผู้ครองกรุงเวสาลี เจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ เจ้าฤทธิผู้ครองกรุงอัลลกับปะ เจ้าโกถิยะผู้ครองกรุงรามคาม พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐีที่ปะกะ เจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาได้ ทรงทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปขอส่วนแบ่ง พระบรมสารีริกธาตุ เพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองพวกเจ้ามัลละ จะไม่ให้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์ ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าของเราทรงถือหลักขันติธรรมไม่ควรที่จะประหัตประหารกันเพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคลขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ เมื่อทุกฝ่ายตกลงโทณพราหมณ์ทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเสร็จแล้วได้ขอพระอนาน เพื่อจะสร้างพระสถูปบรรจุพระอนาน (ตุ้มพะ) และทำการฉลอง หลังจากนั้นเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปีฬลิวัน ได้ส่งคณะทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุแต่ พระบรมสารีริกธาตุได้แบ่งกันหมดแล้วจึงนำเอาพระอังคาร (เถ้า) ไป^{๗๙}

(๗) การบูชาพระบรมธาตุและสร้างพระสถูป เมื่อแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ให้กับเมืองต่าง ๆ ไปแล้ว ก็ได้มีการจัดสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองตามที่ปรากฏ คือ พระราชาแห่งแคว้นมคธ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงราชคฤห์ เจ้าลิจนวีผู้ครองกรุงเวสาลี สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงเวสาลี เจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าฤทธิผู้ครองกรุงอัลลกับปะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงอัลลกับปะ เจ้าโกถิยะผู้ครองกรุงรามคาม สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงรามคาม พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐีที่ปะกะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุง เวฐฐีที่ปะกะ เจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงปาวา เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงกุสินารา โทณพราหมณ์ก็สร้างพระสถูปบรรจุพระอนานและทำการฉลอง เจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปีฬลิวัน สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารในกรุงปีฬลิวัน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระอนานเป็นแห่งที่ ๙ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๑๐^{๘๐}

สำหรับพิธีกรรมการจัดการศพโดยการเผาในสมัยพุทธกาลนั้น สรุปได้เป็น ๓ ขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) ขั้นตอนการเตรียมศพ ขั้นตอนของพิธีกรรมนี้ เริ่มต้นตั้งแต่การเสียชีวิตจนถึงการเตรียมศพ เพื่อตั้งบำเพ็ญกุศล ในสมัยพุทธกาลมีพิธีกรรมการเตรียมศพตามหลักฐานที่ปรากฏ คือ

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗-๑๗๘.

^{๘๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗/๑๗๙-๑๘๐.

(๑) การสักการะศพ พิธีสักการะศพในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นพิธีกรรมแรกหลังจากการเสียชีวิต โดยเหล่าเทวดาและมวลมนุษย์เมื่อทราบข่าวการเสียชีวิตของบุคคลที่ตนเคารพนับถือต่างก็พากันมาสักการบูชาศพโดยอามิสบูชา ตัวอย่างกรณีการบูชาพระพุทธรูป ซึ่งได้ทำการสักการบูชาตั้งแต่วันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าจนกระทั่งถึงวันถวายพระเพลิง ดังในใจความพระสุตตันตปิฎกได้พรรณานาในวันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานไว้ ดังนี้

พวกเจ้ามีลละผู้ครองกรุงกุสินารา..ทรงถือเอาของหอมระเบียบดอกไม้ เครื่องดนตรีทุกอย่างและม้า ๕๐๐ คู่ เสด็จเข้าไปยังศาลวันของพวกเจ้ามีลละ ซึ่งเป็นทางเข้าเมือง ทรงไปยังพระพุทธรูปแล้วทรงสักการะเคารพ นบনอบ บูชาพระสรীরะของพระผู้มีพระภาคด้วยการพ้อนรำขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอมทรงตาดเทศานผ้า ตกแต่งมณฑลมาลาอาสน์ให้วันนั้นหมดไปด้วยกิจกรรมอย่างนี้^{๘๑}

นอกจากนี้ ในพิธีกรรมศพของพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะก็มีการกล่าวถึงการสักการะศพเหมือนกัน

(๑.๑) พิธีสักการะศพของพระสารีบุตรนั้น หลังจากพระมหาเถระได้นิพพานแล้ว ท่านได้บรรยายไว้ว่าครั้งรุ่งเช้าเทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลาย พากันมาสโมสรสนนิบาต ทำสักการบูชาศพพระมหาเถระในที่ปรินิพพาน แล้วทำซึ่งจิตรกรรมคือ เชิงตะกอนเสร็จแล้ว พากันมาสร้างพระศพด้วยคันโธทถาราชญะพระศพใส่หีบ ยกขึ้นสู่เชิงตะกอน แล้วก็ทำการจาปนกิจถวายพระเพลิง^{๘๒}

(๑.๒) พิธีศพของพระโมคคัลลานะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จไปในพิธีศพ และทรงประทานเครื่องสักการะให้พระมหาเถระด้วย กล่าวคือ หลังจากพระโมคคัลลานะได้กราบทูลลาพระพุทธรูปเพื่อกลับไปนิพพาน ณ กาฬศิลาประเทศแล้ว ฝ่ายมวลมนุษย์และเทวดาต่างก็มาสโมสรสนนิบาตต่างก็มาอภิวัตสักการบูชาด้วยคันธมาลาและข้าวดอก ได้บ่งบอกถึงความเคารพนับถือ

ครั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาได้เสด็จมาประทับยืนใกล้ศพของพระโมคคัลลานะ ทรงกระทำจาปนกิจประทานเครื่องสักการะวรมีสต่าง ๆ นานา ดอกไม้ทิพย์ตกลงมาโดยรอบบริเวณมีกำหนดกฎเกณฑ์กว้าง ๑ โยชน์^{๘๓}

(๒) การรดน้ำศพ พิธีกรรมรดน้ำศพในสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะได้สิ้นพระชนม์แล้วพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งให้พระมหากัสสปะไปหาสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อเชิงตะกอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระพุทธรูปก็ทรงทำพิธีกรรมสงฆ์พระบรมศพ โดยทรงยกพระเศียรศพพระบิดาด้วยพระหัตถ์ของพระองค์แล้วจึงทรงนำสุคนธวารีสรงพระบรมศพ ส่วนพระสารีบุตรก็สงฆ์พระบรมศพเช่นกัน หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสธรรมกถาแต่พระสารีบุตร ดังในใจความพระปฐมสมโพธิกถากล่าวไว้ ดังนี้ พระสัพพัญญูจึงทรงยกพระอุตตมังกสิโรตม์ แห่งพระพุทธบิดาด้วยพระหัตถ์ แล้วก็ทรงสัญญาการด้วยสุคนธรสอุทกวารี พระธรรมเสนาบดีก็ช่วยโสรจสงฆ์หลังลงซึ่งสุคนโธทถสมเด็จพระโลกนาถทรงพระปรามาสูตตมังกสิโรตม์แก่พระสารีบุตรมหาเถระว่า ท่านจงทศนาการซึ่ง

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๗/๑๗๐-๑๗๑.

^{๘๒} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า ๓๖๖

^{๘๓} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๒๒๑.

พระพุทธบิดา คูณสารีบุตร บุคคลใดประพตีกุศลธรรมสุจริต และมีจิตปรารถนาโพธิภูมิบารมีญาณใด ๆ ก็จงอุตสาห์อภิบาลบำรุงเลี้ยงซึ่งบิดามารดา อาจสำเร็จมโนรถปรารถนาทุกสิ่งทุกประการ^{๘๔}

พิธีกรรมการรดน้ำศพดังกล่าวนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในการจัดการศพของพระสารีบุตรดังในเนื้อหาของปฐมสมโพธิกถา ซึ่งได้กล่าวไว้ในพิธีสัการะศพข้างต้นแล้ว

(๓) การห่อศพ พิธีกรรมการห่อศพนั้น มีปรากฏหลักฐานเฉพาะการห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้า ซึ่งเจ้ามัลละได้ประกอบพิธีดังเช่นพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำแนะนำของพระอานนท์ที่ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ก่อนจะเสร็จดับขันธปรินิพพาน ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ในพระไตรปิฎกคือการที่ทรงใช้ผ้าใหม่ห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาค เสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคด้วยผ้า และสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเติมน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้วทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน^{๘๕}

(๔) การนำศพใส่โลง พิธีกรรมการนำศพใส่โลงสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์อื่นมีกล่าวถึงพิธีกรรมนี้เพียง ๒ แห่ง คือ พิธีศพของพระสารีบุตร และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของเจ้าสุทโธทนะ สำหรับโลงศพในสมัยพุทธกาลนั้น เรียกว่า “ราง” หรือ “หีบ” เช่น กรณีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกบรรยายไว้ดังนี้

(๔.๑) ทรงใช้ผ้าใหม่ห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเติมน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน^{๘๖}

(๔.๒) ส่วนการนำสรีระของพระสารีบุตรใส่ในหีบนั้น ไม่มีขั้นตอนมากนักโดยทำต่อจากการสรงพระศพด้วยคันโธทกธารา เชิญพระศพใส่หีบยกขึ้นสู่เชิงตะกอน

หลังจากที่ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธองค์แล้ว เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา จึงได้จัดกำลังพลอารักขาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ซึ่งประดิษฐานบนสัณฐานการันนั้นไว้อย่างแน่นหนา แล้วทำพิธีถวายสักการบูชาด้วยมหรสพ มีการพ้อนรำ ประโคมดนตรี เป็นต้นตลอด ๗ วัน เพื่อรอการไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ส่วนพระราชอาหลายแคว้นต่างก็ได้ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อนำไปสร้างพระสถูปบรรจุแล้วทำการฉลอง ในครั้งแรก ๆ พวกเจ้ามัลละปฏิเสธ ภายหลังโทณพราหมณ์ได้กล่าวชี้แจงกับหมู่คณะทูตโดยให้ทุกฝ่ายใช้หลักขันติธรรมไม่ควรจะประหัตประหารกัน และพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน หมู่คณะทูตจึงมอบหมายให้โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ส่วนหนานที่ใช้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุนั้นพราหมณ์ได้ขอไปบรรจุพระสถูปเพื่อสักการบูชาต่อไป

^{๘๔} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า ๓๑๒- ๓๑๓.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๐/๑๗๓.

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๐/๑๗๓.

สำหรับพระอังคนั้น พวกเจ้ามัลละได้มอบให้พวกเจ้าโมริยะผู้ซึ่งไม่ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพราะมาขอส่วนแบ่งภายหลัง การเก็บอัฐิของบุคคลที่เคารพนับถือไปบรรจุได้ในสถูปเพื่อบูชา นั้น นอกจากพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์แล้ว ในคัมภีร์ต่าง ๆ ยังได้กล่าวถึงอัฐิของพระอรหันต์องค์อื่น ๆ อีกหลายรูป

๒) การจัดพิธีพระบรมศพของพุทธบิดา

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดานั้นในปฐมสมโพธิกถาพรรณาดังต่อไปนี้ “สมเด็จพระโลกนาถทรงพระปราชญ์สวดมนต์ปลงศพแก่พระสารีบุตรมหาเถระว่า...เมื่อมีพุทธปรุทธการดังนี้แล้ว ก็ยกขึ้นซึ่งพระศพสรีระกายแห่งพระบรมกษัตริย์ ใส่ลงในปัญชุนนามัย คือ พระหีบแก้ว แล้วทรงยกพระหีบด้วยพระองค์เชิญไปสู่ที่อาพาหนสถาน^{๕๗}

(๑) ขั้นตอนการบำเพ็ญกุศลศพ ในระหว่างที่รอการจัดการศพนั้น ในสมัยพุทธกาลได้มีพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศให้ผู้ที่เสียชีวิต กล่าวคือ การให้ทานการถวายภัตตาหารและการแสดงธรรม ดังตัวอย่างพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธบิดา ดังนี้ในกาลเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะบรมกษัตริย์ปรินิพพานบรรดาชัตตยิกษัตริย์บริวาร ทั้ง ๖ พระนคร คือ กรุงกบิลพัสดุ์ กรุงเวททหะ กรุงโกถียนคร กรุงสัคนคร กรุงสุปวาสนคร และกรุงเวรนคร ต่างก็อาวรณ์แสนโศกเศร้าปริเทวนาต่างได้มาสโมสรสนนิบาตต่างประกาศร่วมกันทำทักษิณาทาน การกุศลต่าง ๆ มิได้ขาด ถวายพระโลกนาถศาสดา ทำทักษิณาทานถวายพระอริยสงฆ์มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ครั้นเสร็จภัตตาหาร พระบรมศาสดาจารย์ทรงอนุโมทนาเทศนา^{๕๘}

(๒) ขั้นตอนการจัดการศพ การจัดการศพของชาวอินเดียโบราณโดยวิธีเผาศพและทิ้งศพตลอดถึงการฝังศพตามที่ปรากฏในคัมภีร์ในอรรถกถา ซึ่งไม่มีขั้นตอนพิธีกรรมประกอบอะไรดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้ว สำหรับพิธีกรรมการเผาศพตามแบบชาวพุทธในสมัยพุทธกาลนั้นมีตัวอย่างปรากฏดังต่อไปนี้

(๓) สถานที่เผา ในสมัยพุทธกาลเมื่อมีบุคคลเสียชีวิตสิ่งที่ควรให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก คือ สถานที่เผาซึ่งเรียกว่า จิตกาธานหรือเชิงตะกอน เชิงตะกอนเผาศพนั้นจะจัดเตรียมไว้ชั่วคราวเฉพาะศพนั้นเท่านั้น ไม่ได้สร้างไว้เป็นการถาวร และเชิงตะกอนจะอยู่ป่านอกเมือง หรือตามสถานที่ที่เหมาะสมไม่ได้อยู่ในที่ชุมชน หรือในวัดเหมือนวัดบางแห่งในปัจจุบันนี้เช่น สถานที่ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า คือ มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละก็อยู่ในทิศตะวันออกของเมือง การให้ความสำคัญของความพร้อมในการจัดเตรียมเชิงตะกอนเป็นอันดับแรกนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงทำเป็นตัวอย่างในคราวที่พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาได้สิ้นพระชนม์นั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาเพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของเหล่าพระประยูรญาติแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสชวนเรียกหาพระมหากัสสปะเพื่อให้เป็นธุระในการจัดเตรียมเชิงตะกอนสำหรับพระราชพิธีถวายพระเพลิงว่า “ตถาคตกำหนดจะถวายพระเพลิงศพพระมหาบพิตรพุทธบิดา ขอให้ท่านหาสถานอันสมควรแก่การเผาปนิกิจนั้นเถิด” พระมหากัสสปะครั้งนั้นได้รับพระพุทธวิภาจิงได้พาพระภิกษุสงฆ์ล้วนแก่ถืออัฐงค์

^{๕๗} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า ๓๑๒-๓๑๓.

^{๕๘} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๑๘๓.

ทั้งนั้น พร้อมกันกับขัตติยศากยราชและเหล่ามวลพระประยูรญาติทั้งหลาย จึงทูลฝ่ายได้พิจารณาหาสถานที่อันสมควรแก่ฌาปนกิจพระศพแล้ว จึงได้เตรียมจัดเชิงตะกอน^{๘๙} เมื่อเชิงตะกอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหากัสสปะจึงได้มากราบทูลพระพุทธองค์ หลังจากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดาต่อไป

(๔) เรือนสำหรับปลงศพ ในสมัยพุทธกาลนั้น นอกจากจะมีเชิงตะกอนเผาศพแล้วยังปรากฏว่ามีเรือนสำหรับปลงซากศพของคนตายด้วย ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “เรือนยอด” สำหรับเรือนยอดนั้นมีทั้งสร้างไว้ประจำสถานที่ปลงศพ และเคลื่อนที่ได้ เช่น ตัวอย่างเรือนยอดซึ่งสร้างประดิษฐานพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา โดยท่านได้พรรณนาไว้ ดังนี้

ขณะนั้นมวลอมรเทพทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุมิท้าวอมรินทราธิราช เป็นประธาน ได้สมัครสมานนำทิพยภูฏาคารอันตระการด้วย ๕๐๐ ยอด นำมาสมทบพร้อมทั้งออบด้วยของทิพยสุนทรเพื่อร่วมทำฌาปนกิจศพพระบิดาแห่งพระศพล^{๙๐} ส่วนเรือนยอดที่เคลื่อนที่ได้ นั้น มีตัวอย่างที่ท่านแสดงไว้ในอรรถกถาตอนว่าด้วยพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่ที่เผาศพของพราหมณ์สองผิวเมียที่แสดงตนเป็นพุทธบิดา และพุทธมารดา หลังจากพระพุทธองค์โปรดพราหมณ์ทั้งสองสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็นิพพานที่เรือนของตน คราวนั้นชนทั้งหลายทำสักการะอย่างมากมายแก่พราหมณ์ และพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ก็ยกทั้งสองขึ้นสู่เรือนยอดหลังเดียวกันนั้นแหละนำไปแล้ว แม้พระศาสดามีภิกษุ เป็นบริวารได้เสด็จไปยังป่าช้ากับชนเหล่านั้นเหมือนกัน^{๙๑}

(๕) ขบวนศพ การเคลื่อนศพเพื่อนำไปเผา ณ เชิงตะกอนที่เตรียมไว้ นั้น ในสมัยพุทธกาล ได้มีตัวอย่างที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก่อนจะมีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธรูปโดยมีใจความบรรยายถึงขบวนเคลื่อนพระบรมศพตามความประสงค์ของพวกเทวดา ดังนี้ พวกเทวดามีความประสงค์ว่า พวกเราจะสักการะเคารพ นบนอบ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้ และของหอมอันเป็นทิพย์จะอัญเชิญ (พระสรีระ) ไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางประตูทางทิศเหนือ อัญเชิญผ่านใจกลางเมือง แล้วออกทางประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศตะวันออกของเมือง^{๙๒}

(๖) การบังสุกุลศพ ในสมัยพุทธกาลไม่มีการกล่าวถึงการทอดผ้าบังสุกุลและอาราธนาพระสงฆ์ไปพิจารณาผ้าบังสุกุลโดยตรง เพียงแต่มีการอธิบายถึงผ้าบังสุกุลไว้บ้างว่าหมายถึง ผ้าคลุมฝุ่นที่พระสงฆ์ได้จากผ้าห่อซากศพหรือกองขยะแต่พิธีกรรมศพในสมัยพุทธกาลที่ผู้วิจัยคาดคะเนว่า จะวิวัฒนาการมาเป็นการบังสุกุลในปัจจุบันนี้ก็ คือ การที่พระสงฆ์ไปพิจารณาซากศพเช่น ในอรรถกถากล่าวถึงถึงกรณีที่พระพุทธเจ้าให้พระสงฆ์ตลอดถึงชาวบ้านพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานจากสรีระร่างของนางสิริมาที่ทิ้งไว้ ณ ป่าช้าผิติดิบ หรือตอนที่พระมหากาลบำเพ็ญโสสานิกธุดงค์ แล้วหญิงสัปเทร่อ ชื่อว่า กาลีสู่เฝ้าป่าช้า แสดงซากศพของนางกุลธิดาให้พิจารณาพระเถระจึงไปพิจารณาในที่ถูกเปลวไฟ

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

^{๙๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๕๔.

^{๙๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๘/๑๗๒.

กระทบนั้น ๆ สีแห่งสรีระได้เป็นดั่งแม่โคต่าง เท้าทั้งสองงอหงิกห้อยลง มือทั้งสองกำเข้า หน้าผากได้มีหนังลอกแล้ว พระเถระพิจารณา กล่าวคาถาว่า

“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้น และเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารนั้นเป็นสุข” เจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย”^{๙๓}

(๗) การทำประทักษิณศพ ในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะจุดไฟเผาศพบุคคลที่เป็นเชื้อ พระวงศ์ เช่น พระพุทธเจ้า หรือกษัตริย์ ผู้จุดไฟจะต้องทำพิธีถวายสักการบูชาศพด้วยการทำประทักษิณรอบเชิงตะกอนจำนวน ๓ รอบ แล้วจึงจุดไฟเผาศพ เช่น กรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ท่านพระมหากัสสปะเข้าไปยังมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในกรุงกุสินาราถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ห่มจีวรเฉวียงป่าประนมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบเปิดผ้าคลุมพระบาท ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า แม่ภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านั้นก็ห่มจีวรเฉวียงป่า ประนมมือทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า เมื่อท่านพระมหากัสสปะ และภิกษุ ๕๐๐ รูปถวายอภิวาทจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคได้ติดไฟลุกโพล่งขึ้นเอง^{๙๔}

อีกตัวอย่างหนึ่งของการทำประทักษิณ คือ ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระพุทธบิดา หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงยกพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะขึ้นประดิษฐานบนกุฎาคารเรือนยอดอันวิจิตรแล้ว สมเด็จพระอมรินทราบาราชและเทพในโลกรธาตุกระทำประทักษิณพระบรมศพ ถวายการเคารพสักการบูชา แล้วนำพระเพลิงโชติรังสีมาเพื่อถวายพระเพลิงโดยทันที แต่พระมุนีทรงตรัสห้ามว่า ดูก่อนพระเทวราชให้อาตมาได้ถวายพระเพลิงก่อนแล้วพวกท่านค่อยผ่อนทำทีหลัง^{๙๕}

(๘) การจุดไฟเผาศพ ดังได้กล่าวมาแล้วในพิธีกรรมการทำประทักษิณศพ ในกรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปนั้น โดยไม่ได้จุดถวายพระเพลิง หลังจากที่พระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูป กระทำประทักษิณจิตกาธานครบ ๓ รอบ แล้วถวายอภิวาท พระเพลิงได้ไหม้ไหม้พระสรีระของพระพุทธองค์ พระอวยวะถูกเผาไหม้ไม่เหลือแม้แต่เก้าหรือเขม่า คงเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุ และผ้าห่อหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด ๕๐๐ ผืนถูกไฟไหม้เพียง ๒ ผืนเท่านั้น คือ ผืนในสุดและผืนนอกสุด ก็เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาคแล้วความมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้น คือ ท่อน้ำใต้ไหลหลั่งมาจากอากาศ และน้ำได้พุ่งขึ้นจากไม้สาละดับจิตกาธาน หลังจากนั้น เจ้ามัลละจึงได้นำน้ำหอมล้วน ๆ มาดับจิตกาธาน^{๙๖}

การถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดานั้น พระพุทธองค์ได้ทรงนำถวายพระเพลิงเองหลังจากได้ทรงตรัสห้ามพระอินทร์ถวายพระเพลิงก่อนแล้วพระองค์ทรง

^{๙๓} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา มหาวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕-๙๖.

^{๙๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๔/๑๗๕.

^{๙๕} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๑๘๓.

^{๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

ถือเอาแก้วมณีโชติรัตนจากพระหัตถ์ท้าวสุชม์บดี แล้วทรงจุดที่ดวงไฟในดวงแก้วทรงกระทำมาปนกิจพระบรมศพบนเชิงตะกอนนั้น ต่อจากนั้นก็เป็นบรรดาเหล่าเทวาในโลกธาตุมีพระอินทราธิราชเป็นประธานต่างดำเนินการถวายพระเพลิงตามลำดับ แล้วเหล่ากษัตริย์ชัตติยวงศ์ศากยราชพร้อมข้าพระบาทบริวาร ประธาน คือ พระนางปชาบดีโคตมีต่างจรลีตามลำดับถวายพระเพลิงโค้งคำนับเป็นแถว ๆ ทั้งไม่แคล้วปริเทวนาโสภาครุมีได้ชาติ^{๙๗}

จากเนื้อหาที่กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดานี้มีข้อสังเกตว่าคุณค่าที่ถวายพระเพลิงนั้น ไม่ได้มีเฉพาะพระพุทธองค์ถวายพระเพลิงพระองค์เดียว เหล่าเทวามีพระอินทร์เป็นต้น พร้อมทั้งพระประยูรญาติมีพระนางปชาบดีโคตมีเป็นประธานพร้อมเหล่ากษัตริย์ต่างเข้าถวายพระเพลิงตามลำดับด้วยเช่นกัน

(๙) การเก็บอัฐิ การเก็บอัฐิเป็นขั้นตอนสุดท้ายในพิธีกรรมเผาศพของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล ประเพณีนิยมของชาวพุทธนั้น เมื่อทำพิธีกรรมเผาศพแล้วผู้ที่เคารพนับถือจะนำอัฐิไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างขึ้นไว้โดยเฉพาะ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ให้คนในภายหลังได้กราบไหว้บูชาดังมีใจความที่พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบพระอานนท์ว่า “พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิพึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่งชนเหล่าใดจักยกกระเปียบดอกไม้ ของหอม หรือจუნ จักอภิวัต หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน อานนท์ ภูปารหบุคคล (ผู้ควรสร้างสถูปถวาย) ๔ จำพวกนี้ ภูปารหบุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นภูปารหบุคคล ๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นภูปารหบุคคล ๓) พระสาวกของพระตถาคตเป็นภูปารหบุคคล ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นภูปารหบุคคล

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นพวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล

พระสาวกของพระตถาคตเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระสาวกพระตถาคตนั้นเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล

พระเจ้าจักรพรรดิเป็นภูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระธรรมราชาผู้ทรงธรรมพระองค์นั้น พวกเขาทำ

^{๙๗} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๑๘๓.

จิตให้เสื่อมใสในสกุณนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระเจ้าจักรพรรดิเป็นอุปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อันนี้แล อานนท์ อุปารหบุคคล ๔ จำพวกนี้แล^{๙๘}

๓) การจัดพิธีศพพระสารีบุตร เมื่อพระสารีบุตรดับขันธนิพพานแล้ว เทพยดาและมนุษย์ได้มาทำการสักการบูชาสรีระศพของพระสารีบุตรและช่วยกันทำที่ตั้งศพเพื่อฌาปนกิจอย่างงามวิจิตรตระการตาแล้วทำฌาปนกิจสรีระศพของพระสารีบุตรตามประเพณี^{๙๙} หลังจากทำพิธีฌาปนกิจศพมหาเถระแล้วพระภิกษุ จุนทะมีเอื้อเพื่อได้ช่วยเหลือเก็บอัฐิได้ดำริเก็บบาตรและจีวรแล้วย้อนกลับไปสู่พระเชตวันมหาวิหารชวนพระอานนท์เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาจารย์ ในกาลอันสมควรนั้น สมเด็จพระจอมธรรมทรงรับพระธาตุไว้ พร้อมทั้งได้ตรัสสรรเสริญถึงพระคุณความดีด้วยพระวชิรมีคาถา ๕๐๐ บท แล้วทรงกำหนดให้สร้างพระเจดีย์เป็นอนุสาวรีย์ไว้ในพระเชตวันแห่งนั้น^{๑๐๐}

๔) การจัดพิธีศพพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เป็นเลิศทางมฤตยูเดชเหาะเหินเดินอากาศได้สามารถทรมาณสรรพสัตว์ผู้มีทิฐิมานะให้ละลายได้ เมื่อพระโมคคัลลานะนิพพานพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทรงกระทำฌาปนกิจศพของพระมหาโมคคัลลานะเถระแล้วรับสั่งให้เก็บอัฐิธาตุมาและให้ก่อพระสถูปขึ้น ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูพระเวฬุวันมหาวิหารแล้วให้บรรจุอัฐิธาตุของพระเถระไว้ในพระสถูปนั้น^{๑๐๑}

๕) การจัดพิธีศพพระอัญญาโกณฑัญญะ อัครสาวกรูปแรกมหาเถระผู้ใหญ่ เมื่อท่านดับขันธเข้าสู่นิพพาน ณ ริมฝั่งสระฉัททันต์นั้น ในการกระทำสรีระศพของท่านมีพวกช่างหมู่เทพยดาและพระอริยสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูปได้มาร่วมกันทำฌาปนกิจศพ ณ ภูเขาคาร คือยอดเรือนสูงประมาณเก้าโยชน์ที่พระวิสิขุกรรมเทพบุตรเนรมิตขึ้นเป็นฌาปนสถานและพระอริยสาวกทั้งหลายได้ช่วยกันเก็บอัฐิธาตุของท่านมาถวายแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับห่ออัฐิธาตุด้วยพระหัตถ์แล้วจึงทรงเหยียดพระหัตถ์ไป ณ พื้นธรณีนักษะนั้นเจดีย์มีฐานฐานปานตั้งพวงเงินชำแรกแทรกพื้นพิภพขึ้นมาตั้งอยู่แล้วพระองค์จึงทรงบรรจุอัฐิธาตุของพระอัญญาโกณฑัญญะด้วยพระองค์เอง^{๑๐๒}

๖) การจัดพิธีศพพระอานนท์ ผู้เป็นเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุรูปอื่น เป็นเอตทัคคะ (เลิศ) ๕ ประการคือ ๑) มีสติ รอบคอบ ๒) มีคติ คือความทรงจำแม่นยำ ๓) มีความเพียรดี ๔) เป็นพหูสูต ๕) เป็นยอดของภิกษุผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ภายหลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอานนท์ได้เที่ยวจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์แทนองค์พระศาสดา จนชนมาฆะของท่านล่วงเข้า ๑๒๐ ปี ท่านจึงได้พิจารณาอายุสังขารของท่านพบว่า อายุสังขารของท่านนั้นยังอีก ๗ วันก็จะสูญสิ้นเข้าสู่พระนิพพาน ท่านจึงพิจารณาว่าท่านจะเข้านิพพาน ณ ที่ใด ก็เห็นว่าท่านจะเข้านิพพานที่ปลายแม่น้ำโรหิณี ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์ กับเมืองโกถิยะ ซึ่งมีพระประยูรญาติอยู่ทั้ง ๒ ฝ่ายจากนั้นท่านจึงได้ลาภิกษุสงฆ์ และชนทั้งหลาย จนครบ ๗ วันแล้วท่านจึงได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕-๒๐๖/๑๕๒-๑๕๔.

^{๙๙} จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัศจรรย์มหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔), หน้า ๔๑.

^{๑๐๐} จันทร์ ชูแก้ว, **พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป**, หน้า ๒๒๐.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

^{๑๐๒} จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัศจรรย์มหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑)**, หน้า ๒๓-๒๔.

นานาประการ แล้วตั้งจิตอธิษฐานให้กายของท่านแตกออกเป็น ๒ ภาค ภาคหนึ่งให้ตกที่ฝั่งกรุง กบิลพัสดุ์ อีกภาคหนึ่งตกที่โกถิยะ แล้วท่านได้เจริญเตโชกสิณ ทำให้เปลวเพลิงบังเกิดในร่างกาย เเผา ผลาญมังสะและโลหิตให้สูญสิ้น ยังเหลือแต่พระอัฐิธาตุสี่ขวาดั่งสีเงิน พระอัฐิธาตุที่เหลือจึงแตก ออกเป็น ๒ ภาค ด้วยกำลังอธิษฐานของท่าน บรรดาพระประยูรญาติและชนที่มาชุมนุมกัน ณ ที่นั้น ต่างก็รองรับพระธาตุไว้ แล้วสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้ทั้ง ๒ ฟากของแม่น้ำโรหิณี^{๑๐๓}

๓) การจัดพิธีศพพระพาทิยะ ทารุจิริยะเถระ ผู้นุ่งห่มแต่เปลือกไม้ ได้เดินทางไปพบ พระพุทธเจ้าขณะ ที่ พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต ทารุจิริยะได้เข้าไปเฝ้ากราบ ทูลขอให้พระพุทธองค์แสดงธรรม ที่จะนำไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอด กาลนานเกิดพระพุทธองค์ตรัสห้ามถึงแต่ทารุจิริยะอันวอนแม่ครั้งที่ ๓ พระพุทธองค์จึงตรัสแสดงธรรม ขณะประทับยืนระหว่างถนนนั่นเอง ทารุจิริยะนั้นกำลังฟังธรรมของพระพุทธองค์ ยังอาสวะทั้งหมดให้ ลื่นไปบรรลुพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภทา ๔ แล้วทูลขอบรรพชา พระพุทธองค์ตรัสให้หาบาตรและ จีวร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจากไปไม่นาน โคนแม่ลูกอ่อนได้ขวิดพาทิยะ ทารุจิริยะจนล้มลงเสียชีวิต เมื่อ พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพาทิยะ ทารุจิริยะเสียชีวิตแล้ว จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายจงช่วยกันยกร่างพาทิยะ ทารุจิริยะ ขึ้นวางบนเตียงแล้วนำไปเผา และจงทำสกุป์ไว้ เพื่อนพรหมจารีของเธอทั้งหลายเสียชีวิตแล้ว”^{๑๐๔}

๔) การจัดพิธีศพพระนาลกเถระ ผู้เป็นเอตทัคคะด้านผู้ประพฤติในโมโนยปฏิบัติเมื่อครั้ง ได้อุปสมบทแล้ว ทูลลาพระบรมศาสดาเข้าไปสู่ป่า อุตส่าห์พยายามทำความเพียรในโมโนยปฏิบัติอย่าง อุกฤษฏ์ ไม่ทำความสนิทสนมกับชาวบ้าน ไม่ติดในบุคคล และถิ่นที่อยู่ เป็นผู้มักน้อยในที่ที่จะเห็น เป็นผู้ มักน้อยในที่ที่จะฟัง เป็นผู้มักน้อยในที่ที่จะถาม ไม่ช้าไม่นานท่านก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ตผล และเป็นธรรม เนียมของผู้บำเพ็ญโมโนยปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ เป็นอย่างสูงและในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ๆ จะมีพระสาวกผู้บำเพ็ญโมโนยปฏิบัติเพียงองค์เดียวเท่านั้น นับแต่วันที่ท่านได้บรรลุพระอรหันต์ตผลมา ท่านดำรงอายุสังขารอยู่ได้เพียง ๗ เดือนท่านรู้ว่าอายุสังขารของท่านหมดสภาพที่จะคงทนต่อไปได้ จึง สรงน้ำชำระกายและนุ่งห่มไตรจีวรให้เรียบร้อย แล้วหันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วลุกขึ้นยืนดับขันธปรินิพพาน โดยยืนพึงภูเขาคงคบรรพต พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยพระพุทธานุญาจึงเสด็จพร้อมด้วยพระภิกษุสาวกทั้งหลายไปยังภูเขาคงคละ ทรงทำฌาปนกิจสรีระศพ เสร็จแล้วโปรดให้สร้างพระเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ ณ เขิงภูเขาคงคละ นั้น^{๑๐๕}

๕) การเผาศพมารดาของสังกัจจสามเณร ซึ่งเป็นสามเณรของพระสารีบุตรเถระ มีอายุ ๗ ปีเมื่อตอนที่ท่านถือกำเนิดมารดาของสังกัจจสามเณรนั้นเป็นธิดาของตระกูลมั่งคั่งในกรุงสาวัตถี เมื่อ สามเณรนั้นยังอยู่ในท้อง มารดานั้นได้เสียชีวิตด้วยความเจ็บไข้อย่างหนึ่งเมื่อมารดานั้นถูกเผาอยู่เมื่อ

^{๑๐๓} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศึกษานานาชาติ, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘๐.

^{๑๐๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓-๑๘๗.

^{๑๐๕} จำเนียร ทรงฤกษ์, ชีวิตประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัจฉริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑), หน้า ๓๘๓.

ส่วนที่เหลือใหม่ไป เว้นแต่เนื้อท้อง ในการทำศพหรือการจัดการศพมารดาของสังกิจจสามเณรในสมัยนั้น สัปเหร่อได้ดำเนินการดังนี้ ยกนางขึ้นสู่เชิงตะกอนเพื่อเผา เผาแล้วแต่เนื้อส่วนท้องไม่ไหม้ ยกเนื้อส่วนนั้นลงมาแล้วทำการแทงด้วยหลาวเหล็กจนหลาวถูกหางตาของทารก พวกสัปเหร่อแทงเนื้อท้องอย่างนั้นแล้ว จึงโยนไปบนกองถ่าน ปกปิดด้วยถ่านแล้วกลับไป ในวันรุ่งขึ้นพวกสัปเหร่อมาด้วยคิดว่า “จักดับเชิงตะกอน” เห็นทารกนอนอยู่อย่างนั้นเกิดอัศจรรย์และแปลกใจจึงอุ้มเด็กนั้นเข้าไปในหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อเด็กโตขึ้นก็ได้บวชเป็นสามเณรและบรรลุพระอรหันต์^{๑๐๖}

สรุปได้ว่า จากที่ศึกษาเกี่ยวกับพิธีการจัดการศพในพระไตรปิฎกมาทั้งหมดนั้น พอจะสรุปลักษณะของพิธีการจัดการศพได้คือ ในกรณีที่มีการมรณะหรือการเสียชีวิตลงของบุคคลผู้มีความสำคัญที่บ้านเมืองเกิดขึ้น ก็จะต้องมีขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม คือ

- ๑) จะต้องแจ้งต่อพระราชา (ผู้นำทางบ้านเมือง)
- ๒) ผู้นำทางบ้านเมืองจะต้องแจ้งต่อผู้นำทางศาสนา
- ๓) เตรียมศพ โดยวิธีการทำความสะอาดด้วยน้ำ หรือน้ำหอม
- ๔) ห่อศพด้วยผ้าขาวและทำการเก็บศพไว้ ๓-๖ วันแล้วจึงทำพิธีฌาปนกิจ
- ๕) เตรียมสถานที่ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ คือ เตรียมจิตกาธานกองฟืนนั่นเอง
- ๖) นำศพไปป่าช้าหรือสถานที่ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
- ๗) เปิดโอกาสให้ภิกษุสามเณรตลอดทั้งอุบาสกอุบาสิกาได้พิจารณาสุกข์มัญฐานโดยอาศัยซากศพเป็นอุปกรณ์เป็นเครื่องมือ^๘ ว่าจ้างหรือบอกกล่าวสัปเหร่อให้ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
- ๘) ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
- ๑๐) เก็บอัฐิทิ้งในแม่น้ำและส่วนหนึ่งเก็บไว้สักการบูชา

แต่ถ้าเป็นบุคคลทั่วไปเมื่อถึงแก่การตาย พวกญาติก็จะหามศพไปสู่ป่าช้าเพื่อทำการฌาปนกิจศพเลยโดยจ้างผู้เฝ้าป่าช้า (สัปเหร่อ) ทำการฌาปนกิจให้โดยมีอุปกรณ์ที่ต้องเตรียมไว้ใช้ในการทำฌาปนกิจ คือ ฟืนและน้ำมัน หลาวเหล็ก เมื่อทำการฌาปนกิจเสร็จแล้วในวันรุ่งขึ้นก็จะมีการดับเชิงตะกอน คือ การดับไฟเพื่อเป็นการตรวจดูว่าศพนั้นไหม้หมดหรือไม่จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าในสมัยพุทธกาลจะจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายเฉพาะบุคคลสำคัญ เช่น พระพุทธเจ้า พระพุทธบิดา และพระพุทธสาวกบางองค์เท่านั้น ส่วนบุคคลทั่วไปจะไม่เน้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย จะจัดการกับศพอย่างเรียบง่ายโดยการเผา การฝังการทิ้งศพให้เป็นอาหารของสัตว์ และการจัดการเกี่ยวกับศพก็จะทำทันทีหลังจากที่ตายแล้ว

^{๑๐๖} คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา มหาวิทยาลัย. พระธัมมปทีฎฐกถาแปล ภาค ๔, หน้า ๑๘๒.

บทที่ ๓

ประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา โดยได้กล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา เช่น บ่อเกิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำศพ จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการทำศพ รูปแบบของพิธีกรรมการทำศพ คุณค่าที่เกิดจากการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพ ข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ ประเพณีการปฏิบัติในการสวดศพ ประเพณีการบวชหน้าศพและการจูงศพ ประเพณีการปฏิบัติในการเผาศพ ประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย จะได้นำเสนอรายละเอียดตามลำดับ

๓.๑ ประเพณีเกี่ยวกับการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

พิธีกรรมงานศพของชาวพุทธล้านนา มีวิธีปฏิบัติที่ละเอียดมากมายหลายขั้นตอน เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานเข้าด้วยกันทั้งพิธีกรรมทางพุทธศาสนา พราหมณ์ และยังมีพิธีกรรมทางด้านไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย เพราะชาวล้านนา ถือว่า การตายของคนใดคนหนึ่งเป็นเรื่องใหญ่ของชาวบ้าน ที่จะต้องช่วยเหลือกันทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็งานศพของชาวบ้านธรรมดา หรือเจ้านาย ตลอดถึงงานศพของพระภิกษุ

ชาวล้านนานั้น เมื่อมีการตายเกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน ญาติและชาวบ้านจะช่วยกัน สิ่งที่บ่งบอกหรือเป็นสัญญาณให้ทราบว่ามีการตายเกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน ก็คือ เสียงร้องไห้ของลูกหรือภรรยาของคนตายและเหล่าญาติใกล้ชิด ที่ร้องดังระงมบนบ้านของคนตาย เสียงร้องไห้ในลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า “เสียงหุย” โดยผู้ที่ร้องไห้จะกระแทกพื้นบ้านเสียงดังสนั่นเหมือนคนขาดสติ พร้อมกันนี้จะบ่นเพ้อรำพึงรำพันไปด้วย ซึ่งการบ่นเพ้อคร่ำครวญเช่นนี้ คงจะสืบทอดมาจากมอญหรือครั้งสมัยพุทธกาล ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ตัวอย่างเสียงคร่ำครวญบ่นเพ้อเช่น “ปอเหยแม่เหยบ่น่าจะมาพึ่งตายละลูกไปเลย เมื่อปอแม่ยังอยู่ ได้สร้างซี้ตั้นซี้มีไวนัก ต่อไปนี้ลูกจะไปผ่อหน้าไฟเหมือนหน้าปอหน้าแม่ เมื่อปอแม่เจ็บไข้ได้ป่วย ลูกก็หาหมอมายูดยุขมายาฮักษา นึกว่าจะหายได้อยู่กับลูกกับหลานไปเมิน ๆ

ปอแม่ก็ซ้ามาตายละลูกไปเหี้ยจ้อย”^๑ เมื่อชาวบ้านได้ยิน “เสียงหุย”^๒ ก็จะรีบมาเยี่ยมพร้อม กับปลอบใจให้พวกลูกหลานและญาติของคนตายให้หายโศกเศร้า หลังจากนั้นก็จะเริ่มขั้นตอนของพิธีกรรมศพต่อไป

^๑ แปลเป็นภาษาไทยว่า พ่อเอยแม่เอยไม่น่าจะมาตายนจากลูกไปเลย เมื่อพ่อแม่ยังอยู่ได้สร้างสิ่งปลูกสร้างด้วยฝีมือไว้มากตั้งแต่บัดนี้ต่อไปลูกจะไปมองดูหน้าใครเหมือนหน้าพ่อแม่ เมื่อพ่อแม่ล้มเจ็บลง ลูกก็หาหมอมารักษา นึกว่าพ่อแม่จะหายได้อยู่กับลูกหลานไปนาน ๆ พ่อแม่กลับตายทั้งลูกไป.

๓.๑.๑ บ่อเกิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำศพ

จากการศึกษามาทั้งหมดเราจะพบว่า ความเชื่อเรื่องการทำศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับประเพณีที่เกี่ยวกับการทำศพในสังคมไทยนั้นเราสามารถที่จะอธิบายถึงบ่อเกิดความเชื่อดังกล่าวได้ ดังต่อไปนี้

๑) บ่อเกิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพที่ปรากฏในคัมภีร์มีเริ่มแรกมาจาก “ความกลัว” ที่มีต่อการตายอันเป็นภัยคุกคามจิตใจมนุษย์จึงได้พากันประกอบพิธีกรรมคือการอ้อนวอนต่อเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีภูเข่า ป่าไม้ รุกขชาติทั้งหลาย เป็นต้น ว่าเป็นที่พึ่ง ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่ามนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเข่า ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ^๒ โดยพระพุทธองค์ตรัสว่านั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษมเพราะการทำเช่นนั้นไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาได้ แต่ในระยะแรกเมื่อไม่มีที่พึ่งก็จึงพากันยึดเอาสิ่งเหล่านั้นเป็นที่พึ่งและประกอบพิธีกรรมเพื่ออ้อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาเมื่อความคิดทางศาสนาเกิดขึ้นในสังคมอินเดียที่เชื่อเรื่องพระเจ้า คือพระอินทร์ พระพรหม และเหล่าฤๅษีทั้งหลายก็สอนให้นับถือพรหมและบูชาพรหม การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตจึงเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย ก็จะมีเรื่องพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องในที่สุดก็กลายมาเป็นพิธีกรรมหรือประเพณีที่มีการปฏิบัติกันสืบมาโดยการจัดงานศพนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพนั้นจะใช้วิธีการดังนี้

(๑) นำศพไปทิ้งในป่าช้าผิติดบเพื่อให้เป็นอาหารของแร้งกา สัตว์ป่า

(๒) นำศพไปฝังดิน กรณีของหลานสาวของนางวิสาขาชื่อ นางสุทัตตี ภายหลังเธอได้สิ้นชีวิต นางวิสาขาจึงให้นำร่างของเธอไปฝัง

(๓) นำศพไปไว้ที่ป่าช้าแล้วให้ค่าจ้างสัปเหร่อทำหน้าที่ในการเผา

(๔) นำศพไปเผาแล้วนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา

(๕) วิธีการอื่นๆ เช่น การนำไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ

โดยในวิธีการทั้งหมดนั้น

วิธีการที่ (๑) เป็นวิธีการของคนที่มีฐานะยากจนเพราะไม่มีเงินทองในการดำเนินการ

วิธีการที่ (๒) เป็นวิธีการที่ชนชั้นผู้มีฐานะจะดำเนินการกันเพราะถือว่าการเก็บศพไว้ด้วยการฝังยังเป็นการแสดงออกซึ่งความคิดถึงผู้ตายอยู่

วิธีการที่ (๓) เป็นวิธีการของบุคคลทั่วๆ ไปที่มีเงินจ้างสัปเหร่อ

วิธีการที่ (๔) เป็นวิธีการที่จะพึงทำสำหรับศพของผู้ที่เป็นนักบวชหรือผู้นำทางศาสนา หรือบรรดาพระราชามหากษัตริย์ทั้งหลายหรืออาจจะรวมถึงผู้ที่มีฐานะทั้งหลายด้วย^๔ สำหรับกรณีการ

^๒ ศรีเลา เกษพรหม, ประเพณีชีวิต คนเมือง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์พันพบุรีเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๙๑.

^๓ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘/๙๒.

^๔ กรณีการจัดการศพของพระเจ้าสุทโธทนะ ก็ดำเนินการเช่นนี้ ดู สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๗), หน้า ๓๑๒. และดูเพิ่มเติมในพระครูกล้วยา

จัดการศพเช่นนี้^๕ เช่น กรณีของทาร์จียะผู้บรรลอรหันต์ขณะเป็นฆราวาสแล้วถูกวัวขวิดเสียชีวิตพระพุทธรูปที่มีรับสั่งให้เผาแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนเคารพบูชา^๖ หรือกรณีการจัดการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของเจ้ามัลลภัทรียะและคณะสงฆ์ก็จะพบว่าเป็นการนำรูปแบบที่ (๔) คือการถวายพระเพลิงแล้วก่เจดีย์ไว้ให้คนรุ่นหลังสักการบูชา^๖ ส่วนวิธีการที่ (๕) เป็นแนวคิดที่เกิดมาจากศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษาพบว่าพระพุทธรูปศาสนาเห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับการจัดประเพณีงานศพนั้น มีพัฒนาการมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้นการมีมนุษย์เนื่องจากความกลัวเป็นเหตุตั้งต้นล้วนพัฒนารูปแบบมาสู่ความเป็นศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์และพระพุทธรูปศาสนา โดยมีความเชื่อของพระพุทธรูปศาสนาอยู่ที่การจัดประเพณีให้ถูกต้องและให้เป็นไปอย่างเรียบง่าย

๒) บ่อเกิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีการทำศพที่ปรากฏในล้านนา บ่อเกิดความเชื่อพิธีการทำศพเกี่ยวกับการทำศพนั้น มีบ่อเกิดมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จากการศึกษาและขุดค้นทางโบราณคดี ปรากฏว่าพบวัฒนธรรมการจัดการศพในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อหลายพันปีที่ผ่านมา มีการจัดการฝังศพพร้อม ๆ กับการนำสิ่งของที่จำเป็นฝังลงไปด้วยซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนโบราณยุคนั้นมีความเชื่อเรื่องการจัดการศพแล้วโดยคนในยุคนั้นอาจมีความเชื่อว่ามีโลกหน้าคนตายจะได้ไม่อดอยาก จึงได้เอาสิ่งของฝังลงไปด้วย ต่อมาเมื่อสังคมไทยผ่านเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์สมัยที่ศาสนาพราหมณ์เผยแพร่เข้ามาสังคมไทยก็ยอมรับเอาการจัดงานศพแบบเดียวกับศาสนาพราหมณ์คือการเผาบ้างฝังบ้างตามความเชื่อ ต่อมาเมื่อพระพุทธรูปศาสนาแบบลังกาเผยแพร่เข้ามาก็ปรากฏว่าคนไทยก็รับเอาวัฒนธรรมแบบพุทธเข้ามาจัดการศพ คือ ประเพณีและพิธีกรรมตามแนวทางของพระพุทธรูปศาสนาแบบลังกาและอินเดียตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนา แต่ถึงอย่างนั้นก็จะพบว่าสังคมยุคนั้นยังมีการยอมรับคติความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ตามคติพราหมณ์มาใช้ร่วมกันและมีพัฒนาการเรื่อยมาตามแต่รูปแบบของท้องถิ่นแต่ละที่ แต่ทุกถิ่นก็จะมีรูปแบบแกนกลางของความเชื่ออยู่ที่พระพุทธรูปศาสนา แต่ก็มีข้อสังเกตว่าแนวคิดการจัดงานศพในสังคมไทยนั้นมีการปรับเปลี่ยนและมีการแทรกคติอื่น ๆ เข้ามาอยู่เรื่อย ๆ ตามความเหมาะสม

๓.๑.๒ จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการทำศพ

สำหรับพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้น จะพบว่าแต่ละแนวคิดมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ดังนี้

๑) จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการทำศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนา

ในกรณีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้นพระพุทธรูปศาสนาได้กำหนดจุดมุ่งหมายที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

(๑) ดำเนินการเพื่อจัดการเผาหรือฝังศพให้เสร็จเรียบร้อยไม่เป็นที่อุจาดตาแก่ผู้พบเห็น

สิทธิวัฒน์, (สมาน กลยาณธมโม). พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^๕ คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย. พระธรรมปัทมฎกกาแปล ภาค ๔, หน้า ๑๔๓.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๙/๑๗๙.

(๒) ให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรมคือการพิจารณาเพื่อให้เกิดธรรมสังเวช และการเห็นความไม่แน่นอนของสังขาร ดังมีบทพิจารณาว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จักปราศจาก วิญญาณถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น”^๗ การจัดการเกี่ยวกับศพใน สมัยพุทธกาลถือเป็นเรื่องของชาวบ้านพระสงฆ์เป็นผู้เข้าไปพิจารณาเพื่อความก้าวหน้าของการ ปฏิบัติธรรมเท่านั้น ไม่ได้มีการนำพิธีการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง และให้คติธรรมที่ดีแก่ญาติด้วยการให้เห็น หลักความจริงไม่เศร้าโศกหันมาทำบุญอุทิศให้ดีกว่าการมานั่งร้องไห้หา คนที่จากไป^๘

(๓) ในกรณีของผู้มีพระคุณได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ หรือพระเจ้า จักพรรดิ จะจัดพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่และมีการเก็บพระธาตุไว้สักการบูชา นั่น ถือเป็นจุดประสงค์เพื่อการ บูชาคุณของผู้ประเสริฐเท่านั้น ไม่ได้มุ่งเพื่อให้เกิดความยุ่งยากทั้งยังคงมีสาระอยู่ที่จุดประสงค์หลักก็คือ การให้ศพเป็นอุปกรณ์สอนธรรม ดังที่พระพุทธองค์ให้ทรงตรัสว่า

“วัยของเราแก่ห่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเขาไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเขาจะอยู่ประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^๙

“อานนท์ เราเคยบอกเธอไว้ก่อนมิใช่หรือ ว่า ความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปร เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี ฉะนั้น จะพึ่งหาได้อะไรจากที่ไหนใน สังขารนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มีความแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้ที่จะ ประารถนาว่า ของสิ่งนั้นจะอยู่แต่คงสลายไปเลย”^{๑๐}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำในเรื่องการตายว่าจะพึง มีอยู่ในหมู่มสัตว์ทุกเวลา ดังนั้นจึงไม่ควรประมาท การแตกสลายของกายนั้นถือว่าเป็นเรื่องปกติไม่ควร คร่ำครวญหรือพร่ำเพ้อเพราะนั่นเป็นเรื่องของธรรมชาติ และนั่นก็คือสาระหรือจุดประสงค์หลักที่ สำคัญของการจัดงานศพในสมัยพุทธกาล

๒) จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการทำศพของชาวพุทธในล้านนา

สำหรับจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการจัดงานศพของชาวพุทธล้านนานั้น เมื่อก้าวโดยสรุป แล้วก็มีจุดประสงค์ที่สำคัญดังต่อไปนี้

(๑) เพื่อทำการจาปนกิจสรีระของผู้ตายให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย กล่าวคือเมื่อมีคนตาย แล้วต้องเป็นหน้าที่ของญาติมิตรที่จะต้องทำหน้าที่จัดการศพของผู้ตายให้เรียบร้อยด้วยการประกอบ พิธีกรรมตามประเพณีเพื่อเผาหรือฝังให้เรียบร้อย

^๗ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธมฺปทฎฐกถา (ปฐโม ภาโค)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๙๖, มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธมฺปทฎฐกถา (จตุตถโ ภาโค)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘๓.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๒.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๓/๑๓๐.

(๒) เพื่อเป็นการแสดงออกกระตือรือร้นถึงคุณความดีของผู้ตายในวาระสุดท้าย กล่าวคือ เมื่อมีคนตายแล้วคนในครอบครัวโดยเฉพาะผู้ที่เป็ญาติจะต้องมาช่วยกันจัดงานศพเพื่อเป็นการแสดงออกถึงความสำนึกในคุณความดีของผู้ตายในขณะที่มีชีวิตอยู่เขาได้มีอุปการะกับญาติอย่างไรการจัดงานศพก็เพื่อจุมงหมายนั้น

(๓) เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของผู้ตายในกรณีผู้ตายเป็นบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิด ในกรณีที่ผู้ตายเป็นบิดามารดาของบุตรหลาน เขาเหล่านั้นจะต้องดำเนินการจัดงานศพให้อย่างสมเกียรติเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณในฐานะที่ตนเองเป็นบุตรหลานของผู้ตายเพราะถ้าหากไม่ทำก็จะถูกตำหนิจากสังคมได้

(๔) เพื่อสงวัญญาณของผู้ตายให้ไปสู่สุคติ จุมงหมายอีกประการหนึ่งของการจัดงานศพก็คือความหวังว่าเมื่อจัดงานศพให้แก่ผู้ตายแล้ว ผู้ตายจะได้ไปสู่สุคติสัมปรายภพเบื้องหน้า จุมงหมายนี้ถือเป็นเรื่องที่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของสังคมที่เข้าใจหรือเชื่อกันอย่างนั้น

(๕) เพื่อเป็นมรณสติแก่ผู้ที่มีชีวิตอยู่ว่าควรดำเนินชีวิตไปโดยไม่ประมาท การจัดประเพณีเกี่ยวกับการทำศพของคนในสังคมไทยนั้นหากพิจารณาจากมุมมองทางพระพุทธศาสนาก็มีจุดหมายเพื่อการสร้างแรงกระตุ้นให้เกิดกับผู้ที่ชีวิตอยู่ว่าจะต้องทำความเข้าใจกับเรื่องของการตายและสามารถที่จะวางท่าทีต่อการตายได้อย่างถูกต้อง ไม่ตกอยู่ในความกลัวต่อการตายและจะได้ใช้ชีวิตอยู่อย่างไม่ประมาท และหลงระเริงกับความสุขที่ไม่จีรังยั่งยืน

(๖) เพื่อเป็นอุปรณ์สอนธรรม ในสังคมไทยนั้นเมื่อมีคนตายพระมักกล่าวว่าควรให้คนตายสอนคนเป็น คือใช้งานศพนั้นมาพิจารณาชีวิตของเราที่เป็นอยู่ว่าสักวันหนึ่งเราก็จะเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะชีวิตที่เกิดขึ้นนี้เป็นเพียงเล็กน้อยไม่ได้ยาวนานอย่างทีคิด ดังนั้นเมื่อมีคนตายและการจัดงานศพก็ควรจะต้องคิดถึงหลักการดังกล่าวจะได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากการจัดประเพณีงานศพนั้น

อย่างไรก็ตาม จุมงหมายการจัดประเพณีงานศพของพระพุทธศาสนากับสังคมไทยนั้นมีทั้งส่วนที่คล้ายกันและแตกต่างกันส่วนที่มีจุมงหมายคล้ายกันก็คือเรื่องการใช้งานศพเป็นอุปรณ์ในการสอนธรรมและเป็นมรณสติแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งทั้งสองกรอบความคิดที่จุมงหมายที่คล้ายกันส่วนในด้านที่มีความแตกต่างกันนั้น จะพบว่า สังคมไทยจะมีเรื่องของสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องเพราะถ้าไม่จัดงานศพให้กับผู้ตายก็จะถูกตำหนิ แต่ในสมัยพุทธกาลระเบียบพิธีการในการทำงานศพนั้นยังไม่มีเพราะปรากฏว่าในสมัยพุทธกาล บางครั้งการทำศพคนตายไม่ได้มีอะไรมาก เพียงนำไปทิ้งที่ป่าช้าผิดับก็เป็นอันเสร็จพิธี เพราะสังคมในยุคนั้นมีความเชื่อและวัฒนธรรมแบบนั้น ดังนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับจุมงหมายของสังคมไทยจึงมีความแตกต่างกันอยู่พอสมควร อีกประการหนึ่งการจัดประเพณีเกี่ยวกับการตายในสังคมไทยนั้นมีจุดหมายเนื่องจากเป็นยุคที่มีระเบียบสังคมความเชื่อต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานกันเป็นจำนวนมากทำให้มีค่านิยมและความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป

๓.๑.๓ รูปแบบของพิธีกรรมการทำศพของล้านนา

สำหรับรูปแบบของพิธีกรรมการทำศพหรือพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการทำศพนั้นในสมัยพุทธกาลใช้วิธีการเผา เช่น กรณีมารดาของท่านสังกัจจายมณเฑระ หรือของนางสิริมา การฝังกรณีของบุตรเศรษฐีชื่อว่ามัญญกุลฐลลิต หรือการทิ้งไว้ตามป่าช้าผิดับในกรณีของศพที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนาไปบังสุกุลเอาผ้าห่มศพมาตัดเย็บเป็นจีวรสำหรับนุ่งห่มหรือเป็นการนำศพไปลอยน้ำคางคาตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ในทางพระพุทธศาสนาการดำเนินการทำศพนั้นจะใช้รูปแบบที่ไม่ยุ่งยาก

เหมือนกับศาสนาพราหมณ์ คือ โดยมากจะใช้วิธีเผาซึ่งหากจะกล่าวถึงรูปแบบของพิธีกรรมการเผา นั้น จะทำโดยการทำเชิงตะกอนด้วยไม้แห้ง จากนั้นนำศพผู้ตายไปวางไว้ข้างบนจากนั้นจะนิมนต์พระภิกษุ มาพิจารณาจากนั้นก็ทำการเผาโดยการเผาเป็นหน้าที่ของสัปเหร่อ การจัดงานศพในสมัยพุทธกาล นั้นจะไม่มีระเบียบพิธีกรรมมากมายนักเนื่องจากสังคมเห็นว่าเมื่อคนตายแล้วไม่รู้จะทำอะไรมากนักแค่ เผาก็เป็นเสร็จเรื่อง แต่เมื่อเผาเสร็จแล้วเท่านั้นเป็นสิ่งที่สำคัญคือการทำบุญอุทิศไปให้โดยการบริจาคทานแก่ภิกษุสงฆ์และตั้งตัวด้วยการรักษาศีลเจริญภาวนาเพื่ออุทิศส่วนบุญให้กับผู้ที่จากไป เป็นเหตุที่ผู้มีชีวิตอยู่จะพึงทำหรือสร้างเหตุแห่งความดีนั้น

ส่วนรูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในล้านนานั้น จากการศึกษา พบว่า พิธีกรรมการทำศพของล้านนานั้น มีรูปแบบการทำศพอยู่ ๒ ประการ คือ การเผา และการฝัง แต่รูปแบบที่นิยมทำกันมากในสมัยนี้ก็คือ การเผา เพราะสะดวกไม่เปลืองพื้นที่มากนักแค่ไปจัดงานที่วัดก็เป็นอันเสร็จพิธีส่วน การฝังนั้นจะต้องอาศัยพื้นที่ในการฝังซึ่งเป็นพื้นที่มากแต่ปัจจุบันที่มีจำเพาะ ดังนั้น โดยมากจึงนิยมการเผามากกว่าแต่ก็มีบ้างสำหรับบางพื้นที่ซึ่งนิยมการฝังอยู่

๓.๑.๔ คุณค่าที่เกิดจากการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพของล้านนา

คุณค่านั้นก็คือ โส ญาติธัมโม ประกาศญาติให้ได้มาพร้อมเพรียงเคียงหน้ากัน พิธีกรรมที่ คุณค่า ให้คนแสดงออกซึ่งความกตัญญู มีการนิมนต์พระสงฆ์ มาแสดงพระธรรมเทศนา เตือนสติ ส่วนมากจะเป็นธรรมเกี่ยวกับคุณค่า รู้จักกตัญญูทเวทีแล้วก็ให้ปลงสังขเวศคุณค่าที่เกิดขึ้น คือได้สดับ รับฟังพระธรรมเทศนา ฟังพระมีการสวด แล้วก็เมื่อฟังพระเทศน์ก็ดีหรือมาพิจารณาเป็นมรณสติ คุณค่า คนเราจะต้องตายอย่างนี้ จะต้องดับขันธอย่างนี้ สังขารทั้งหลายมันไม่เที่ยง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับ ไป จะต้องตายอย่างนี้พิจารณาเป็นมรณสติ คุณค่าจะเกิดขึ้น แล้วจะให้คนไม่ประมาทว่าตัวเองยังหนุ่ม ยังน้อย ฉะนั้นอย่าได้ประมาท วันเวลาและการตาย รู้จักวันเกิดแต่ไม่รู้จักรับตายอย่าได้ประมาท ให้มี โอกาสสร้างคุณงามความดีให้บำเพ็ญประโยชน์กับสังคมตลอดถึงประเทศชาติบ้านเมือง อันนี้คือคุณค่า ที่เกิดจากการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำศพให้ญาติพี่น้องมาพร้อมเพรียงเคียงหน้ากัน คนสมัย ก่อน ๆ นี้มีการจัดพิธีกรรม มีการทำโลงศพ มีไม้ มาทำโลงศพ มาช่วยกันจัดดอกประดับประดา มา ช่วยกันเลี้ยงข้าว มีการจัดต้อนรับญาติพี่น้องที่มา แล้วก็มาช่วยกัน มาพิจารณาปลงสังขเวศ เหตุสังขาร เหตุต่าง ๆ อันนี้คุณค่าที่จะเกิดขึ้นจากการจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำศพ จะมีอันนี้สงค้อย่างนี้ พิจารณาเป็นมรณสติทุกตัวคนทุกผู้ทุกนามก็จะเกิดขึ้นในตัวในตนของเรา เรามาพิจารณาว่ามันเป็น หลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันเป็นไตรลักษณ์ ลักษณะที่เสมอกัน เราไม่ประมาทคุณค่าจะเกิดขึ้น อย่างนี้ ๑ ความกตัญญูจะเกิดขึ้น ๒ เราจะมีปลงสังขเวศ เราไม่ได้ประมาทในชีวิต ความเป็นอยู่ แล้วเราก็จะมีญาติกาพี่น้องมาพร้อมเพรียงหน้ากัน ว่าคนนั้นได้สร้างคุณค่าอะไรบ้าง ได้สร้างประโยชน์ อะไรบ้าง ญาติเป็นใครบ้าง อันนี้คือคุณค่าที่จะเกิดขึ้น เกิดความพร้อมเพรียงกัน

สำหรับคุณค่าที่เกิดจากการจัดประเพณีเกี่ยวกับการทำศพนั้น จากการศึกษามาทั้งหมด พบว่า คุณค่าที่ได้จากการจัดงานศพในทั้งสองแนวคิดนั้นมีดังต่อไปนี้

๑) คุณค่าสำหรับคนเป็นหรือผู้ยังมีชีวิตอยู่

การจัดงานศพหรือประเพณีการทำศพ ไม่ว่าจะเป็นที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลและในสมัย ปัจจุบันนั้น คุณค่าที่เกิดกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็คือการที่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ได้มีโอกาสทำความเข้าใจเกี่ยวกับการตายว่าการตายนั้นไม่น่ากลัว เพราะการตายนั้น

(๑) เป็นกฎธรรมดาของชีวิตที่ทุกคนเกิดมาก็ต้องตายและต้องตายแน่ ๆ

(๒) เมื่อทราบว่าเป็นเช่นนั้นก็ไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิต ควรเร่งสร้างคุณดีและบุญเพื่อเป็นเสบียงในการเดินทางไปสู่โลกหน้า

(๓) ไม่หลงระเริงกับความสุสบแบบโลก คือ เมื่อทราบว่าเราจะต้องตายอย่างแน่นอนก็จะได้พิจารณาต่อไปว่าความสุขที่เต็มไปด้วยกิเลส ควรเลือกเสพความสุขที่เป็นไปเพื่อธรรมหรือเอาความสุขมาสร้างประโยชน์ให้กับสังคมไม่ยึดติดแค่การเสพความสุข แต่ควรหาสาระจากความสุขที่เกิดขึ้นจึงจะไม่ประมาท และเดินทางไปสู่จุดหมายที่ดีของชีวิต

๒) คุณค่าสำหรับสังคม การจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้นให้ประโยชน์กับสังคม

ในการแสดงออกให้เห็นถึงความสามัคคีของชุมชนในการแสดงออกถึงความร่วมมือกันดำเนินกิจการดังกล่าว โดยเฉพาะสังคมปัจจุบัน สังคมชาวพุทธภาคเหนือมีทั้งฝ่ายพระภิกษุ ฝ่ายคฤหัสถ์ การมีงานศพย้อมทำให้ทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสในการติดต่อสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องศาสนาปรัชญาทางพระพุทธศาสนาผ่านการเทศนาสั่งสอนก็เป็นเหตุให้สังคมได้รับประโยชน์ อีกทั้งงานศพนั้นถือได้ว่าเป็นงานรวมญาติที่ผู้มาร่วมงานนั้นมีโอกาสได้กลับมาพบหน้าพูดจากันอันเป็นเหตุที่จะได้สร้างความสัมพันธ์กันระหว่างเครือญาติ พี่น้อง ซึ่งนี่ก็คือคุณค่าหรือประโยชน์ที่จะเกิดจากการจัดงานประเพณีเกี่ยวกับการทำศพ

๓.๑.๕ ประเพณีปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย

สิ่งบอกเหตุ

ในช่วงที่ลำบากนี้ไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืน ถ้ามีกา หรือนกแต่ร้องผ่านไปมาในบริเวณนั้น เป็นอันเชื่อได้ว่าคนลำบากจะต้องตายในเวลาอันใกล้นี้ บางคนป่วยนอนชมอยู่ เมื่อได้ยินเสียงการร้องผ่าน กลัวว่าตัวเองจะตาย จะรีบลุกขึ้นมาพยายามกินข้าวก็มี เชื่อกันว่ากาเป็นสัตว์ที่ชอบกินซากศพเป็นอาหาร ไม่ว่าจะกินซากของคนหรือสัตว์ และเมื่อจะมีการตายเกิดขึ้น กามักจะรู้ล่วงหน้าและหวังว่าจะได้กินซากศพ จึงดีใจร้องผ่านไปมาในบริเวณที่จะมีคนตาย ส่วนนกแต่เป็นนกที่สร้างล้างสังขรณ์ให้กับคนที่มิเคราะห์มีกรรมและความตาย^{๑๑}

เมื่อมีคนเจ็บป่วยหรือเป็นโรครุรา ต้องนอนอยู่กับที่ ลุกไปไหนไม่ได้ กินอาหารก็ต้องป้อน แต่ยังมีกรรักษาพยาบาล หรือใช้หมอนพื้นบ้านมาช่วยดูแล เรียกว่า “คนพยาธิ” แต่ถ้าป่วยหนักจนกินอะไรไม่ได้ หมดปัญญาจะรักษา เห็นทีจะไปไม่รอด จะเรียกคนป่วยประเภทนี้ว่า “คนลำบาก” ทางญาติพี่น้องต้องผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าทั้งกลางวันและกลางคืน

เทศน์คัมภีร์ “มหาวิบาก”

เมื่อคนลำบาก เป็นอยู่นานหลายเดือนจะหายก็ไม่หาย จะตายก็ไม่ตาย ผู้เฒ่าผู้แก่ที่สงสารลูกหลานซึ่งไม่เป็นอันทำอะไรต้องดูแลคนลำบาก อดหลับอดนอน จึงแนะนำให้ไปนิมนต์พระที่วัด นำคัมภีร์ฉบับหนึ่งชื่อ “ธรรมมหาวิบาก” มาเทศน์ให้คนลำบากฟัง เนื้อหาของคัมภีร์นั้น

^{๑๑} ศรีเลา เกษพรหม, ประเพณีชีวิตคนเมือง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์พันพบุรีเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๙๑-๙๒.

กล่าวถึงเศรษฐี ๒ ตัวเมีย เป็นคนตระหนี่ขี้เหนียว ไม่ยอมกินอาหารที่ดี ไม่ยอมใช้วัตถุที่ดี เมื่อตายไปทรัพย์สมบัติทั้งปวงได้ตกเป็นของหลวง วิญญาณเศรษฐีได้เป็นเปรตเสวยความทุกข์เวทนา หลังจากนำคัมภีร์นี้มาเทศน์เชื่อกันว่าภายใน ๓ วัน ๗ วัน ถ้าคนลำบากไม่หายก็จะตาย

คนล้าหนาเชื่อว่า การตาย คือการที่วิญญาณหรือขั้วญออกจากร่างกาย ระหว่างที่เป็นคนลำบาก จะมีอีกสิ่งหนึ่งออกจากร่างกายคือ ขั้วญ การที่นอนหลับฝันไปก็ดี การนอนลำบากอยู่ก็ดี ขั้วญจะท่องเที่ยวไป เรียกว่า “ขั้วญออกเล่า” หรือถูกพญามัจจุราชพาไป เชื่อกันว่า การที่ญาติผู้อยู่ห่างไกลเห็นคนลำบากผ่าน ๆ มาเยี่ยมมาหา แล้วจึงทราบข่าวการตายเมื่อภายหลัง เป็นเพราะคนตายนั้น “ขั้วญไปก่อน”

คนพยาธิหรือคนลำบากบางคนจะสั่งบอกไว้กับที่เฝ้าอยู่หลายคนให้เป็นพยานรับรู้การทำพิธีกรรมด้วยวาจา แบ่งทรัพย์สินมรดกแก่ลูกหลาน ผู้เกี่ยวข้องทุกคนจะเชื่อถือคำสั่งนี้มาก เรียกว่า “คำผีตายสั่งไว้” หากคนลำบากนอนเจ็บอยู่ยาวนาน ลูกหลานอาจนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์คัมภีร์ “ธรรมมหาวิบาก” เพราะเชื่อว่าถ้ายังไม่ถือเวลา คนลำบากจะหายจากโรคในเวลา ๓ วัน แต่หากหมดอายุขัยก็จะตายภายใน ๓ วัน อีกประการหนึ่ง หากเห็นว่าคนลำบากนอนเจ็บอยู่ยาวนาน และเชื่อว่าคนป่วยคงตายแล้ว แต่สิ่งที่ยู่ข้างในอาศัยร่างอยู่คือ “ผี” ลูกหลานอาจได้รับคำแนะนำให้ไปหาหมอไสยศาสตร์มาขับไล่ผีให้ออกไปโดยการรมพริก การรมพริกนั้น ควันเผาพริกจะรมระบบการหายใจจนคนลำบากตายไปได้ในที่สุด^{๑๒}

ผู้เฝ้าดูแลคนลำบากบางคน จะคอยสังเกตคนลำบากแสดงอาการภาวะใกล้ตายเช่น หัวแม่มือเข้าร่ม หรือเหงื่อไคลคาว เป็นต้น เมื่อเห็นอาการดั่งนั้น ไม่ว่าจะเป็ดยามกลางวันหรือกลางคืน ผู้เฝ้าจะตามญาติให้มาดูใจอยู่รอบข้างคนลำบาก เสียงร้องไห้ของญาติพี่น้องลูกหลานจะเริ่มดังระงม คนที่มีสติหรือผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะเตือนให้อยู่ในความสงบ ด้วยเกรงว่าวิญญาณผู้ตายจะวนเวียนอยู่แถวนั้น เป็นห่วงลูกหลานไม่ได้ไปสู่ที่ดี ไม่ไปผูกไปเกิด

ลูกหลานจะเอาเงินทองรวมทั้งข้าวของเครื่องใช้มาใส่กระเป่าคนลำบาก เพื่อนำไปใช้ในโลภหน้า จะมีการกราบขอขมาต่อคนลำบากด้วย ผู้เฒ่าผู้แก่จะกล่าวเตือนสติแก่ผู้ที่ใกล้ตายว่า “ให้ตั้งสติให้ดี ระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัย นึกถึงบุญกิริยาบุญทานไว้ จะได้ไปดี” และจะให้ผู้ใดผู้หนึ่งที่อยู่ร่วมอยู่ ณ ที่นั้น แต่งดาขันข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน ไปขอมาแก้วทั้ง ๓ คือ พระพุทธรูป พระธรรมพระสงฆ์ ที่หน้าพระประธานในวิหาร บางรายอาจนิมนต์พระสงฆ์มาให้ศีลแก่คนใกล้ตาย

เมื่อคนลำบากไปสู่สภาพคนตาย บรรดาญาติพี่น้องลูกหลาน จะพุ่มพวย “ให้และหุย” (ร้องอย่างโหยหวน) ตีอกชกหัว กระเทีบบ้าน เสียงดังตึงตึงโครมครามอื้ออึงแข็งแ้ง การให้และหุยเป็น สื่อ ส่ง สาร คำขอร้อง “ฮ้องหา” ให้เพื่อนบ้านใกล้ซิดติดชายคาร่วมชุมชนละแวกนั้น ได้ทราบข่าวการตาย พวกเขาร่วมใจมาช่วยปลอบโยนบรรเทาความเศร้าโศก เตือนให้ตั้งสติรับวิกฤตการณ์การสิ้นชีวิตของญาติร่วมเรือน

เมื่อปากต่อปากกระพือข่าวสารการตายแพร่กระจายออกไป ในห้องวิกฤติแห่งคนขาดหายตายสูญจากครอบครัว จากหมู่เครือญาติ จากละแวกบ้านชานเรือนใกล้ซิดติดต่อกันเช่นนี้

^{๑๒} อภิธาน สมใจ , งานศพล้าหนา ปราสาทนทสดีลิ่งส์ไม้ศพ , (เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๒-๘๔.

ความพร้อมเพรียงและสำนึกของชุมชนพื้นบ้าน จะร่วมกันออกมาแก้ไขภาวะวิกฤติให้กลับคืนสู่ภาวะปกติได้อย่างราบรื่นและรวดเร็ว เฉกเช่นนี้เสมอทุกถิ่นฐาน ทุกกาลเวลา^{๑๓}

๓.๑.๖ ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ

ประเพณีการปฏิบัติต่อศพนั้น มีข้อปฏิบัติพิธีการขั้นตอนในการดำเนินการมากมาย ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะประเพณีการจัดงานศพในล้านนา ซึ่งจำเป็นต้องกระทำตามกฎหมายและประเพณี มีขั้นตอนตามลำดับ ต่อไปนี้

๑. การแจ้งข่าวตาย นอกจากการแจ้งตายตามกฎหมายบ้านเมืองแล้ว การแจ้งข่าวให้ผู้เคารพนับถือ ญาติ หรือผู้ใกล้ชิดผู้ตายทราบเรื่องนั้น ชุมชนปฏิบัติเป็นแนวทางไม่แตกต่างกันมากนัก หากเป็นญาติหรือผู้คุ้นเคยกันก็โทรศัพท์ โทรเลข หรือวานไปบอก แต่ถ้าประสงค์ให้ผู้เคารพนับถือ โดยทั่วไปทราบ ก็แจ้งทางหนังสือพิมพ์ หรือวิทยุกระจายเสียงก็ได้ในกรณีที่ผู้ตายเป็นพระสงฆ์หรือข้าราชการชั้นสัญญาบัตรหรือเทียบเท่า หรือเป็นผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทายกหรือผู้จัดงานศพ ควรมีหนังสือกราบบังคมทูลลาส่งไปยังสำนักพระราชวังเพื่อทรงทราบ ผู้ตายที่เป็นฆราวาส ทายาท หรือผู้จัดงานศพควรจัดดอกไม้ ธูป เทียนไปพร้อมกับหนังสือกราบบังคมทูลลาด้วย

๒. การเตรียมสถานที่จัดงานศพ ในปัจจุบันโดยเฉพาะในเมือง นิยมจัดงานศพที่วัด ตั้งแต่การอาบน้ำศพไปจนฌาปนกิจ อาจเป็นวัดใกล้บ้านหรือวัดที่ผู้ตายหรือครอบครัวของผู้ตาย คุ้นเคย หรือเป็นทายาททายาทของวัดนั้นหรือวัดที่มีฌาปนสถาน (เมรุ) ที่มีเจ้าหน้าที่จัดการศพ และเป็นศูนย์กลางที่ทั้งเจ้าภาพและแขกจะมาในงานศพได้สะดวก หากจัดพิธีทั้งหมดที่วัดเจ้าภาพก็จะได้รับความสะดวก เพราะทางวัดจะเตรียมทุกอย่างให้พร้อมเสร็จ เพียงแต่เจ้าภาพติดต่อทางวัดไว้ล่วงหน้าเท่านั้น^{๑๔}

เมื่อชาวบ้านมามากพอแล้ว จะช่วยกันคนละไม้ละมือ ตัดไฟต้มน้ำ จัดหาฝ้ายตอง และเสื่อกกเตรียมไว้ พวกผู้ชายจะช่วยกันหามศพนอนลงบนชานเรือน จัดการอาบน้ำศพด้วยน้ำอุ่น เปลี่ยนเสื่อผ้า ตัดก้อนเงินใส่ปากศพ ถ้าไม่มีใช้คำหามาใส่แทนแล้วจึงหามศพนอนบนสาด (เสื่อ) จัดมือทั้งสองให้ตั้งพนมอยู่บนนอกถือ “สวยดอกไม้” เพื่อวิญญานผู้ตายจะได้ขึ้นไปไหว้พระเกศแก้ว จูฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การทำอย่างนี้เรียกว่า “ห้างลอย”

ในตอนนี้อย่างไม่มีโลงใส่ จัดวางบาตรพระ ตุงเหล็ก ตุงทอง และตะเกียง “โคมยาม” ดวงหนึ่ง รวมกันเตรียมไว้กองหนึ่ง คนฐานะดีจะจัดเตรียมไม้กระดานไว้ทำหีบหรือโลง ส่วนคนจนถ้าไม่ได้เตรียมไว้ จะใช้ไม้ไผ่สานคือ “สาดกะลา” ที่ใช้กองข้าวเปลือกในฤดูเก็บเกี่ยวมาทำแทน หุ้มข้างนอกด้วยกระดาษอีกทีหนึ่ง ในโลงศพจะปูพื้นด้วยขี้เถ้าฟางเพื่อดูดซึมซับน้ำเหลืองและกลิ่นของศพ แล้ววางตะแกรงไม้ไผ่ปิดทับ ถ้ามีกลิ่นเหม็นมากจะนำฟักเขียวมาผ่าครึ่งวางไว้ใต้โลงศพช่วยดูดกลิ่นศพ ตอนกลางของฝาโลงจะเจาะ “รู (สะ) ดือ” สอดใส่ไม้ไผ่เรียหรือเฮี้ย ทิมทะเลหลังคา เพื่อระบายกลิ่นศพ ได้อีกทางหนึ่ง

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔-๘๖.

^{๑๔} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, **พิธีจัดงานศพแนวประเพณี**, (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘), หน้า ๒-๖.

เมื่อจัดเตรียมเรื่อง “หีบ/โลง/หลัอง” เรียบร้อยแล้ว “สง่าไม้ศพ” ของหมู่บ้านจะเป็นผู้ทำพิธีเอาศพนอนใส่โลง เรียกว่า “เอาศพเข้าหลัอง” สล่าไม้ศพจะหักกิ่งไม้มีใบติดปิดแกลงไปมาในโลงศพ พร้อมกับกล่าวว่า “ขวัญคนหนี ขวัญผีอยู่”

สิ่งของที่ต้องจัดวางไว้บนฝาโลง ได้แก่ บาตรพระ ตุงเหล็ก ตุงทอง มะพร้าวแกะปอกเปลือกชั้นข้าวตอกดอกไม้ ตุงสามหาง ถุงห่อข้าว (ในถุงใส่ไข่ต้ม ข้าวปลาอาหาร หมาก เหมียง บุหรี่ เข็มเย็บผ้า) เชื่อว่าวิญญาณผู้ตายจะต้องมีเสบียงกรังติดตัวเดินทางไปสู่สวรรค์หรือนิพพาน ส่วนตุงสามหางมีลักษณะคล้ายกับคน ส่วนล่างตัดเป็นแฉกสามแฉกหรือสามหาง เป็นธงปักไว้ข้างโลงศพ ส่วนโคมยามจะวางไว้ด้านหัวหรือปลายเท้าของศพ เชื่อว่าแสงไฟนี้จะช่วยส่องนำทางเดินไปสู่สวรรค์ จะมีคนทำหน้าที่ดูแลให้โคมยามติดแสงไฟไม่มอดดับทั้งวันทั้งคืน โคมไฟนี้มีไว้สำหรับผู้มาเคารพศพ ได้จัดรูปบอกกล่าวผู้ตาย และเมื่อถึงเวลาถึงจะต้องมีสำรับชั้นข้าวและน้ำให้คนตายอีกด้วย

ศาสตราจารย์แสง มนวิฑูร ได้อธิบายที่มาของตุงไว้ อาจใช้เป็นคำอธิบายที่มาของตุงสามหางก็ได้ ความดังนี้ “...ตุง คืออะไร... ในประเทศอินเดีย มีวัตถุที่นิยมใช้เป็นเครื่องประดับบูชา ใช้ในงานพิธีอยู่ ๓ ชนิด คือ ๑. ธชนะ หรือ ธวชนะ ได้แก่ ธงรูปสี่เหลี่ยมบ้าง สามเหลี่ยมบ้าง ๒. ปฏากะ หรือปตাকা ได้แก่ ธงปฏากะ หรือธงตะขาบ... ๓. โตรณะ ได้แก่ ธงราวสามเหลี่ยม วัตถุเครื่องประดับบูชาทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นเครื่องหมายแสดงเขตของตัวคน คือ ส่วนสูง ส่วนต่ำ และส่วนกว้าง... ในการประกอบพิธีบูชา จึงมีวัตถุ ๓ อย่างนี้ใช้ประดับตกแต่งคล้ายกับว่าเอาตัวเองเข้าไปประจำพิธีนั้น ๆ เพื่อความสวัสดิมีชัย คำ ปฏากะ หรือ ปตাকা คำนี้แปลได้หลายอย่างคือ แปลว่า เครื่องหมายความมีชัย เครื่องหมาย ธงมีเสาสำหรับห้อย ลากอันประเสริฐหรือโชคกลาง หรือจะแปลว่า ศุภมงคล เกียรติยศ ชื่อเสียงก็ได้ และ...ธงปฏากะหรือธงตะขาบ ตรงกับคำภาคพายัพว่าตุง... ในภาษาพม่า เรียกตุงว่า ตะกวน ธงปฏากะหรือตุงนี้ เฉพาะชาวภาคพายัพนับถือกันมาก งานพิธีเกี่ยวกับพุทธศาสนา ใช้ตุงประดับเป็นพื้น... และในการนำศพไปป่าช้า ใช้ตุงขนาดยาว ๑ ศอก ทำเรื่อรูปคนถือนำศพ ตุงศพนี้ ทำด้วยกระดาษสา...เนื่องด้วยพิธีศาสนาถือว่าได้บุญแรง หรือทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย หรือป้องกันอันตรายและอานวยโชคกลาง ตามความหมายของคำแปลที่ได้กล่าวมาแล้ว...”

แต่เดิมเมื่อดูแลรักษาผู้ป่วยกันในบ้านแล้วเสียชีวิตในบ้าน การจัดการงานศพทำกันในบ้านเรือน แต่ในปัจจุบันมักจะไปตายที่โรงพยาบาล ขึ้นตอนปฏิบัติต่อศพ ทางบุคลากรของสถานพยาบาลจะจัดการให้เรียบร้อย โดยพันผ้าขาวหรือบรรจุในถุงและสั่งห้ามไม่ให้เปิดนำศพออกมาอาบน้ำอีก ดังนั้นเมื่อนำศพออกจากโรงพยาบาล ชาวบ้านจึงต้องไปจัดการพิธีกรรมกันที่บ้านหรือวัด สำหรับคนในเมือง บริเวณบ้านอยู่อาศัยคับแคบไม่สะดวกในการจัดงาน มักจะนำศพไปตั้งที่วัด (ถือว่าตายนอกบ้าน)

การเตรียมการงานศพในปัจจุบัน หน้าที่ของเจ้าภาพและชาวบ้านจึงเป็นการจัดสถานที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล กำหนดการพิธีการ งบประมาณค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ติดต่อกลุ่มสมาคมฌาปนกิจสงเคราะห์เพื่อมาจัดการด้านการเงิน รวมทั้งขอรับเบี้ยประกันชีวิต (ถ้ามี) ติดต่อซื้อโลงบรรจุศพและสั่งทำไม้ปราสาทศพ ติดต่อจัดหาดนตรีแห่ศพ จัดพิมพ์หนังสืองานศพ (ถ้ามี) บอกกล่าวส่งข่าวสารถึงญาติพี่น้องและผู้เกี่ยวข้องกับผู้ตายที่อยู่ห่างไกล นิมนต์พระภิกษุสามเณรผู้ประกอบพิธีกรรมและจัดเตรียมปัจจัยยอดครัวทาน เป็นต้น

๓. ขั้นตอนการจัดการศพ

ขั้นตอนการจัดการศพนั้น ในล้านนาได้แบ่งขั้นตอนการจัดการศพออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ การจัดการศพของคฤหัสถ์ทั่วไปและพระภิกษุ สามเณร ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ขั้นตอนการจัดการศพของคฤหัสถ์ทั่วไป

๑) การอาบน้ำศพ

ก่อนจะนำร่างของผู้เสียชีวิตใส่โลงศพ ชาวบ้านจะเตรียมศพตามประเพณีนิยม คือ การทำความสะอาดเป็นขั้นตอนแรกหลังจากผู้ตายสิ้นชีวิต การอาบน้ำศพพวงญาติจะช่วยกันนำร่างของผู้ตายไปอาบน้ำ เสร็จแล้วจึงนำเสื้อผ้าที่ผู้ตายชอบใส่ที่สุดหรือสวยที่สุดมาสวมใส่ให้ พร้อมกับแต่งหน้าทาแป้งหิวผมให้เรียบร้อย หลังจากนั้นก็จะนำศพไปนอนไว้บนเสื่อ

๒) การนำก้อนเงินใส่ปากศพ

หลังจากที่เสร็จขั้นตอนของการอาบน้ำศพแล้ว ญาติของผู้ตายจะนำก้อนเงินใส่ลงไป ในปากของผู้ตาย บางแห่งก็ใช้ “สุบหมาก” (หมากที่ทำเป็นคำ) ใส่ปากศพแทน

๓) การมัดตราสังศพ

ก่อนจะมัดตราสังศพ ผู้ที่ทำพิธีจะมัดมือศพให้พนมไว้ที่อกโดยมี “สวยดอกไม้” (กรวยดอกไม้) ฐูปเทียนอยู่ในมือ แล้วผูกด้วยด้ายดิบ แล้วจึงมัดตราสังศพด้วยฝ้ายจำนวน ๓ เส้น เรียกว่า “ฝ้ายจรสาด” สอดเข้าใต้เสื้อที่ศพนอน แล้วผูกตรงมือหนึ่งเส้น ตรงเอวหนึ่งเส้น และตรงเท้าหนึ่งเส้น

หลังจากมัดศพแล้ว ก็จะหามศพนอนบนแคร่ไม้ไผ่ที่เรียกว่า “ห้างลอย” ซึ่งถักเตรียมไว้แล้วมีขนาดเท่าโลงศพ หลังจากนั้น ก็จะนำศพไปนอนไว้ตรงช่อ (กรณีที่ยังไม่ได้ใส่โลงศพ) การที่เอาศพนอนตรงช่อนั้น เพื่อต้องการเอาไม้ไผ่จำนวน ๒ เล่ม มาตั้งตั้งลง โดยผูกกับช่อด้านหัวศพ และเท้าศพแล้วเอาเชือกขึงไม้ไผ่ขนานกับพื้นบ้านให้ได้ระดับเดียวกัน ใช้ผ้าห่มคลุมศพโดยพาดบนเชือกที่ขึงไว้ซึ่งมีลักษณะคล้ายจั่วหลังคาบ้าน ส่วนใบหน้าก็ปิดด้วยผ้าขาวหรือผ้าเช็ดหน้า เสร็จแล้วก็จุด “ไฟยาม” ไว้ตรงศีรษะศพ

๔) การนำศพใส่โลง

ขั้นตอนสุดท้ายของการเตรียมศพก่อนที่จะตั้งศพบำเพ็ญกุศลคือ การนำศพใส่โลงศพของชาวบ้านล้านนานั้น สล่าเก้า^{๑๕} ภายในหมู่บ้านและชาวบ้านช่วยกันประกอบขึ้นเอง สำหรับพื้นโลงศพนั้น ก็นำซี่เก้าที่ได้จากการเผาฟางข้าวมาใส่หนาประมาณ ๑๐ ซม. เพื่อดูดซับน้ำเหลืองและดูดกลิ่นศพ (บางแห่งใช้ฟักเขียว ผ่าครึ่งวางไว้ใต้โลงศพเพื่อช่วยดูดกลิ่น) ก่อนจะนำศพใส่โลง สล่าเก้าก็จะทำพิธีเบิกโลง โดยนำไปไม้มาปิดในโลง ๓ ครั้ง พร้อมกับพูดว่า “ขวัญคนหนีขวัญผีอยู่” เสร็จแล้วจึงนำศพใส่ในโลง

^{๑๕} สล่าเก้า หมายถึง หัวหน้าผู้ถือขันตั้งขันครู ประจำหมู่บ้าน, ผู้เป็นประธานในการจัดทำ.

๕) การบำเพ็ญกุศลศพ

ขณะที่ศพบำเพ็ญกุศลนั้น ญาติของผู้ตายจะจัดหาเครื่องสักการะตั้งไว้ใกล้ศพ เครื่องสักการะเหล่านี้มีปรากฏในคัมภีร์อานิสงส์ล่างคาบ^{๑๖} หรือขอนดอก ฌบับลานผูกของวัดอินทาราม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

(๑) โฝยยาม สมัยก่อนใช้น้ำมันมะพร้าวหรือน้ำมันพืช ภาชนะที่ใส่น้ำมันก็คือก้นถ้วย ตักแกงที่คว่ำลง เอาน้ำมันใส่ที่ก้นถ้วย ไล่ตะเกียงก็เอาด้ายมาพันเป็นรูปตีนกา แล้วจุ่มลงตรงกลางก้นถ้วย

(๒) ธุง ๓ หาง ทำด้วยกระดาษสาสีขาวหรือผ้าขาวติดด้วยกระดาษสีทอง ตัดเป็นรูปดอก บางจุดกว้างประมาณ ๕๐ ซม. สูงประมาณ ๑ ถึง ๑ เมตรครึ่ง ส่วนบนคล้ายกับรูปคน ส่วนล่างมีหาง ๓ แฉก

(๓) บาตรพระ

(๔) ถุงห่อข้าว ทำด้วยผ้าขาวใส่อาหาร เมี่ยง บุหรี่ ตลอดถึงเข็มเย็บผ้า

(๕) ฝ้ายจุง คือด้ายดิบที่ให้พระสงฆ์ใช้จุงศพไปป่าช้า ซึ่งใช้ด้ายดิบจำนวน ๙ ห่วง ผูกสับกัน

(๖) ธุงเหล็กธุงทอง ภาษาล้านนาเรียกว่า “ตุงเหล็กตุงทอง” ทำด้วยทองเหลือง และโลหะเป็นรูปสามเหลี่ยมทรงยาวเจาะรูตรงส่วนหัวข้างบน มีหูแขวนกับเหล็กที่ตัดเป็นรูปวงกลม ติดกับขาไม้ตั้งพื้น แบ่งเป็น ๒ ฟาก ๆ ละ ๘ อัน รวม ๑๖ อัน

(๗) มะพร้าว ๑ ลูก สำหรับใช้ล้างหน้าศพก่อนเผา (ใส่รวมไว้ในถุงห่อข้าว)

การเทศน์และสวดพระอภิธรรมประจำวันนั้น จะมีพิธีกรรมประจำทุกคืนในขณะที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศลอยู่ ซึ่งโดยมากพระสงฆ์จะเทศน์ตามคัมภีร์พื้นเมือง เพราะชาวบ้านในสมัยก่อนคิดว่าพระที่เทศน์แบบปฏิภาณนั้น ท่านพูดขึ้นเอง จึงไม่นิยมฟัง สำหรับการสวดพระอภิธรรมนั้น บางแห่งก็นิยมสวดสัณยาแทน ซึ่งเป็นการสวดของพระสงฆ์ล้านนาโดยเฉพาะ เนื้อหาของบทสวดสัณยา ก็คล้ายกับสวดพระอภิธรรม แต่จะนั่งล้อมวงสวด

๓.๒ ขั้นตอนการจัดการศพของพระภิกษุ สามเณร

๑) การเตรียมศพ เมื่อมีพระภิกษุมรณภาพ ศิษยานุศิษย์และชาวบ้านจะเตรียมศพก่อนนำศพใส่โลง พิธีกรรมการเตรียมศพเหมือนกับพิธีกรรมของชาวบ้านทั่วไป ยกเว้นพิธีกรรมบางอย่างเท่านั้นที่ไม่มี ดังนี้

(๑) การอาบน้ำศพ พิธีกรรมนี้เหมือนกับการอาบน้ำศพของชาวบ้าน หลังจากนั้นก็ปลงศพ ครอบจีวรใหม่ และปิดหน้าศพด้วยทองคำเปลว แล้วทำพิธีขอมาและรดน้ำศพตามลำดับ โดยเริ่มตั้งแต่พระภิกษุสามเณรจนถึงศิษยานุศิษย์ชาวบ้านทั่วไป สำหรับวิธีป้องกันศพเน่าเหม็นนั้น เนื่องจากต้องตั้งศพบำเพ็ญกุศลไว้นาน ในสมัยก่อนจึงใช้น้ำผึ้งกรอกปากศพพระที่มรณภาพให้มากเท่าที่จะมากได้ แต่ในสมัยปัจจุบันน้ำผึ้งหายากจึงใช้ยาฉืดศพเหมือนชาวบ้านทั่วไป หลังจากนั้นก็นำศพใส่โลงโดยไม่ต้องมัดตราสังศพ และนำเงินใส่ปากศพเหมือนศพชาวบ้าน

^{๑๖} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, (เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๓.

(๒) การบำเพ็ญกุศลศพ เมื่อนำศพตั้งบำเพ็ญกุศล ณ สถานที่สมควรแล้วก็จะนำเครื่องอัฐฐบริขารตลอดถึงเครื่องประกอบสมณศักดิ์และ “ตุง ๓ ทาง” ตั้งไว้หน้าศพ หลังจากนั้นก็จะประกอบพิธีกรรมเหมือนกับศพของชาวบ้านทุกชั้นตอน แต่เนื่องจากศพพระภิกษุโดยเฉพาะศพของพระสังฆาธิการผู้ทรงสมณศักดิ์หรือมีอายุพรรษามาก จะต้องเก็บศพไว้เป็นระยะเวลาาน การบำเพ็ญกุศลศพจึงต้องแบ่งเป็นระยะ คือ ระยะแรก จะทำพิธีกรรมตั้งแต่มรณภาพครบ ๗ วัน หลังจากนั้นก็จะปิดศพไม่มีการเทศน์หรือสวดพระอภิธรรม ระยะต่อมาเมื่อถึงวันพระหรือมีผู้มารับเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม จึงจะเปิดศพบำเพ็ญกุศลครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ จะมีพิธีทำบุญครบรอบ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน ตามลำดับ พอใกล้จะถึงกำหนดการเผาศพในระยะ ๗ วัน ก็จะอาราธนาศพขึ้นสู่ปราสาทศพ แล้วบำเพ็ญกุศลอุทิศเหมือนกับระยะแรก อีกครั้งหนึ่ง

(๓) การจัดงานศพ เมื่อถึงวันประชุมเพลิงศพ หรือพระราชทานเพลิงศพจะประกอบพิธีกรรม ดังนี้ (๑) การบวชหน้าไฟ ในตอนเช้า ศิษยานุศิษย์ของพระภิกษุที่มรณภาพจะบวชหน้าไฟ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้พระภิกษุที่มรณภาพ (๒) การบำเพ็ญกุศล การบำเพ็ญกุศลเพื่อเป็นการอุทิศในวันนั้นก็เหมือนกับงานศพของชาวบ้าน กล่าวคือ ไหว้พระ รับศีล ฟังเทศน์ “โอกาสเวณتان” ถวายเครื่องไทยทาน และพระสงฆ์อนุโมทนาตามลำดับ หลังจากนั้น “ปู่อจารย์วัด” จะกล่าวคำ “สุมาขันแก้วตั้งสาม” (คำขอขมาพระรัตนตรัย) ที่แปลกจากศพชาวบ้านคือศพพระภิกษุจะอาราธนาพระมาทำพิธีมากกว่าเท่านั้น

๓.๑.๗ ประเพณีการปฏิบัติในการสวดศพ

การตั้งศพบำเพ็ญกุศลไม่ว่าจะเป็นที่บ้านหรือที่วัด มักจะตั้งศพบำเพ็ญกุศล ๒ คืบข้าง ๓ คืบข้าง แต่ถ้าเป็นศพของข้าราชการหรือผู้มีฐานะดี จะตั้งศพบำเพ็ญกุศล ๕-๗ วันในระหว่างตั้งศพบำเพ็ญกุศลนั้น เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์สวดศพ ซึ่งการปฏิบัติในการสวดศพนั้นเป็นการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ ซึ่งมีความเชื่อตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาว่า การฟังพระสงฆ์สาธยายมนต์นั้น จะก่อให้เกิดบุญกุศลมากมาย ซึ่งนิยมนิมนต์พระสงฆ์สวดศพ โดยมีประเพณีการสวดมาติกา การสวดพระอภิธรรม การสวดพระพุทธรูปตามลำดับ ดังนี้

๑. การสวดมาติกา

เกี่ยวกับประเพณีการสวดมาติกา เมื่อมีการเสียชีวิตลงก่อนจะบรรจุศพลงในหีบหรือโลงจะนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป สวดมาติกา คือบทตั้งหรือหัวข้อของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แต่ในบางหมู่บ้านก็จะนิมนต์พระทุกรูปในวัดสวดมาติกาและบังสุกุลศพ ซึ่งมีความเชื่อว่าการสวดมาติกาเป็นการเบิกโลงและเชิญวิญญาณของผู้ตายให้รับทราบถึงการบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ของญาติพี่น้อง โดยจะนิมนต์ให้พระสงฆ์สวดทุกวัน นิยมให้พระสงฆ์สวดในเวลากลางวัน ในเวลาก่อนพระฉันเช้าหรือเพล แล้วแต่ความสะดวก บางเจ้าภาพที่มีญาติพี่น้องเยอะก็จะนิมนต์ให้พระสงฆ์สวดทั้งรอบเช้าและเพล ถ้าเจ้าภาพจัดให้มีการแสดงธรรมก็มักจะนิมนต์ให้พระสงฆ์สวดมาติกาต่อท้ายหรือรับการแสดงธรรม ซึ่งการสวดมาติกาเช่นนี้มักจะเป็นวันที่จะมีการจาปนกิจศพหรือประชุมเพลิงหรือก่อนจะนำศพไปที่เชิง

ตะกอนหรือฉาบสถาน (เมรุ) ส่วนการสวดอีกครั้งในการนำอัฐมาตั้งบำเพ็ญกุศลหรือทำบุญอัฐวันสุดท้าย ก่อนถวายบังสุกุลเครื่องไทยธรรมเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย^{๑๗}

๒. การสวดพระอภิธรรม

การสวดพระอภิธรรม นิยมนิมนต์พระสงฆ์สวดตอนกลางคืนเป็นการสวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ พระอภิธรรมนั้น แปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันเจริญ หรือธรรมะชั้นสูง หมายความว่า เป็นธรรมะที่เป็นปรมาตธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเมื่อย่อลงคงมีแต่รูปกับนาม เรียกว่านามรูป ดังนั้น เมื่อมีการตายซึ่งเป็นการสูญเสียบิดามารดาหรือญาติพี่น้อง เป็นความเศร้าโศก เหตุนี้ในงานจึงนิมนต์พระให้สวดพระอภิธรรม อีกนัยหนึ่งเป็นคติความเชื่อเรื่องที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วนำพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพุทธมารดาเพื่อสนองคุณจากเหตุผลเรื่องนี้บุตรธิดาของผู้ตาย จึงนิมนต์พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เพื่อทดแทนพระคุณของบิดามารดา จากความเชื่อเหล่านี้จึงทำให้มีการสวดพระอภิธรรมงานศพเฉพาะผู้ที่เป็บบิดามารดาหรือผู้สูงอายุเท่านั้น ส่วนศพเด็กหรือผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวและลูกหลาน จะนิยมให้พระสงฆ์สวดมาติกาแทน^{๑๘} ในสมัยก่อนนั้นนิยมอาราธนาพระสงฆ์ให้สวดตลอดรุ่ง เพราะตั้งศพในบ้านจะได้ถือพระสงฆ์เป็นผู้ให้ความอบอุ่นบ้านเจ้าของศพ ต่อมาเห็นว่าเป็นการเกินความจำเป็น จึงตัดลงมาให้มีการสวดเพียงครึ่งคืน หรือ ๒๔.๐๐ น. และเหลือเพียง ๒๒.๐๐ น. แต่ปัจจุบันนิยมตั้งศพในวัดกันมาก และเห็นว่าดีก็มากจึงเหลือเวลาเพียงไม่เกิน ๒๑.๐๐ น. ส่วนเวลาเริ่มสวดโดยทั่วไป เริ่มเวลา ๑๙.๐๐ น. หรือ ๑๙.๓๐ น. การสวดอภิธรรม ซึ่งถือว่าเป็นยอดแห่งธรรมที่พระพุทธองค์ทรงใช้เทศนาแทนคุณพระชนนี ต่อมาจึงนิยมนำพระอภิธรรมนี้มาเป็นบทสวดในงานบำเพ็ญกุศลศพ การนิมนต์พระสงฆ์มาสวดตามความเข้าใจคือมาสวดให้บุญผู้ตาย แต่ความเป็นจริงหาใช่เช่นนั้นไม่^{๑๙} จากการสัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย มัคคทายกวัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย พบว่า การสวดพระอภิธรรมในปัจจุบัน จะนิมนต์พระสงฆ์ทุกรูปที่นิมนต์มา สวดพระอภิธรรมเพียงรอบเดียว แล้วก็จะมีเจ้าภาพเข้าถวายจตุปัจจัยเป็นชุด ๆ ละเท่าจำนวนพระสงฆ์ที่สวด ซึ่งเจ้าภาพก็มีหลายชุด บางแห่งเจ้าภาพเยอะต้องใช้เวลาในการเข้าถวายพระสงฆ์เป็นชั่วโมงจึงจะครบทุกคน นับเป็นเรื่องที่เสียเวลามากเหมือนกัน การสวดพระอภิธรรมนอกจากจะนิยมสวดในตอนกลางคืนแล้ว ก็ยังนิยมสวดในเวลา นำศพไปสู่เชิงตะกอน หรือเวลาเผาศพเรียกว่าสวดพระอภิธรรมหน้าไฟ หรือ ดับไฟ^{๒๐}

๓. การสวดพระพุทธรูป

เรื่องการสวดพระพุทธรูป พบว่า การสวดพระพุทธรูป หรือการเจริญพระพุทธรูป ก็คือการสวดมนต์นั่นเอง เพียงแต่ว่า ใช้เรียกแตกต่างกันตามงาน คือถ้าเป็นงานมงคลก็จะเรียกว่า “เจริญพระพุทธรูป” แต่ถ้าเป็นงานอวมงคลหรืองานศพก็จะเรียกว่า “การสวดพระพุทธรูป”

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูโกศลธรรมวิชัย, เจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, ๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระครูโกศลธรรมวิชัย, อ่างแล้ว.

^{๑๙} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, พิธีจัดงานศพแนวประเพณี, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย, มัคคทายกวัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๐.

ซึ่งการสวดพระพุทธรูปนั้นจะนิมนต์ให้พระสงฆ์สวดเวลานำเอาอัฐิของผู้ตายมาตั้งบำเพ็ญกุศล โดยจะนิยมสวดตอนกลางคืนยกเว้นบางงานเก็บอัฐิตอนเย็นมาตั้งบำเพ็ญกุศลไม่ทัน ก็จะเก็บอัฐิช่วงเช้าแล้วนำมาตั้งบำเพ็ญกุศลพร้อมทั้งนิมนต์ให้พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปและถวายพรพระไปพร้อมทีเดียวเลย ในกรณีตายที่บ้านแล้วนำศพมาจัดงานที่วัด เจ้าภาพก็มักจะนิมนต์ให้พระสงฆ์ไปสวดมนต์ที่บ้านหลังจากเสร็จงานแล้ว เพื่อจะได้ขจัดปัดเป่าเสนียดจัญไรสิ่งอัปมงคลต่าง ๆ เพื่อจะได้เกิดสิริมงคลและพระสงฆ์จะได้พรน้ำพระพุทธรูปให้ด้วย^{๒๑} ในล้านนานั้น ถ้าเป็นพิธีเกี่ยวกับงานศพ มักจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธรูปนอกเหนือจากการสวดพระอภิธรรมและมาตีกาในขณะที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล และหลังจากทำการฌาปนกิจศพเสร็จแล้ว ก็จะมีการสวดพระพุทธรูป เช่น ทำบุญอัฐิหรือเก็บกระดูก สวดสังคหะบ้าน เป็นต้น^{๒๒}

๓.๑.๘ ประเพณีการบวชน้ำศพและการนำศพไปสู่ฌาปนสถาน

การบวชน้ำศพหรือการบวชน้ำไฟ ซึ่งมีประเพณีนิยมตามความเชื่อสืบมาว่าหากผู้ตายมีบุตรหรือหลานชายที่มีอายุพอสมควร เจ้าภาพจะจัดให้บุตรหรือหลานชายบวชเป็นภิกษุหรือสามเณรในวันเผา ถือกันว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย เรียกว่าบวชน้ำศพหรือบวชน้ำไฟ การบวชน้ำศพนี้จะบวชกี่วันก็ได้ ตามปรกติมักจะเป็น ๓ วัน บางคนอาจบวชตลอดชีวิตก็มี^{๒๓}

๑. การบวชน้ำศพการบวชน้ำไฟหรือการบวชน้ำไฟ

ก่อนจะนำศพไปเผาหรือไปฝัง เจ้าภาพมักถือตามประเพณีอย่างหนึ่งว่า บุตรชายหลานชาย ต้องบวชอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ซึ่งอาจเป็นบิดามารดา ปู่ย่าตายายหรือญาติผู้ใหญ่ก็ตาม เป็นการบวชชั่วคราวพอเผาศพแล้วจึงลาสิกขา จากการสัมภาษณ์นายณัฐพล ลีกลิงห์แก้ว ผู้เชี่ยวชาญด้านพิธีกรรมล้านนา เกี่ยวกับประเพณีการบวชน้ำไฟ พบว่า มีประเพณีนิยมให้ลูกหรือหลานชายบวชน้ำไฟหรือบวชน้ำศพเช่นเดียวกัน โดยบวชเป็นสามเณร ซึ่งผู้ที่บวชนั้นก็จะมีตั้งแต่อายุ ๗ ขวบขึ้นไปเจ้าภาพต้องเตรียมเครื่องบวชและพาผู้ที่จะบวชไปหาพระอุปัชฌาย์ที่วัดใกล้บ้านเพื่อจะบวชให้ ซึ่งการบวชนั้นก็ทำแบบง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตองมากนัก เพราะเป็นการบวชชั่วคราวและเป็นการบวชอุทิศของบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ แต่ปัจจุบันสังเกตเห็นได้ว่าการบวชน้ำศพมักจะมีลูกหลานอยากบวชกันมาก บางทีถึงสิบรูป อันนี้อาจจะมีแรงจูงใจจากเจ้าภาพที่มีการถวายปัจจัยแก่สามเณรผู้บวชใหม่ด้วย^{๒๔}

^{๒๑} สุขพัฒน์ อานนท์จารย์ ,ปริศนาปรัชญาธรรมในประเพณีบำเพ็ญกุศลศพ, หน้า ๓๗.

^{๒๒} สัมภาษณ์ ดร.สมัคร ใจมาแก้ว, ศาสนพิธีกรรมวัดเมืองวะ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๒๓} เสถียรโกเศศ, วิจัยประเพณีทำศพ ตอนที่สาม ว่าด้วยการเผาศพ, (พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, ๒๔๙๘), หน้า ๖๗.

^{๒๔} สัมภาษณ์ นายณัฐพล ลีกลิงห์แก้ว, ผู้เชี่ยวชาญพิธีกรรมล้านนา, อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๐.

๒. การนำศพไปสู่ฌาปนสถาน

หลังจากที่เจ้าภาพงานศพจัดรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ปู่อาจารย์วัดหรือหมคนายก จะนำไหว้พระรับศีล ฟังเทศน์ โอภาสเวนทาน และถวายเครื่องไทยทาน เสร็จแล้วพระสงฆ์อนุโมทนา ปู่อาจารย์วัด จะนำกรวดน้ำ จากนั้นก็จะจุด **เทียนจิ้งกอน**^{๒๕} สวดมาติกา และทำพิธีสวดถอนศพ

๒.๑ การนำศพลงจากบ้าน

หลังจากเสร็จพิธีถอนศพแล้ว ญาติจะจุดศพลงจากบ้านโดยจุดด้านปลายเท้าศพ ลงบันไดก้านกล้วยจำลอง ซึ่งวางทาบบันไดจริง เมื่อหามศพลงผ่านไปแล้ว จึงจะยกบันไดก้านกล้วย ออก ในสมัยก่อนนั้น จะนำศพออกบ้านโดยเปิดฝาทางทิศตะวันออก ส่วนศพที่ตายร้าย จะนำศพลง บันไดบ้าน เมื่อหามศพพ้นบันไดบ้านแล้ว ปู่อาจารย์ หรือ สล่าเก้า ก็จะโยนหม้อน้ำลงพื้นดิน และชัก ฟากบนบ้านออก ๓ ซี่ แล้วจึงโยนทิ้ง ขณะที่หามศพลงจากบ้าน ญาติผู้หญิงก็จะร้องไห้บ่นเพื่อรำพัน พร้อมกับการกระเทิบเท้า ซึ่งเป็นสัญญาณบอกว่า กำลังหามศพลงจากบ้าน หลังจากนั้น ก็จะนำศพ ขึ้นวางไว้บน “ไม้ศพ” หรือเรือนสำหรับปลงซากศพคนตาย^{๒๖}

๒.๒ ไม้ศพ^{๒๗}

ไม้ศพของชาวล้านนานั้น มีรูปลักษณะสัญญาณที่แตกต่างกันตามฐานะทางสังคม ของคนตาย ดังนี้

(๑) แมวควบ ได้แก่ ที่ครอบศพทำด้วยโครงไม้ไผ่สาน ซึ่งทำเป็นรูปประทุนคล้ายกับ หลังคาเรือ หรือ มุ้งประทุนครอบเด็ก แมวควบจะใช้วางครอบศพที่ใส่โลงไม้กระดานหรือศพที่ครอบ ด้วยเสื่อกะลาไม้ได้ใส่โลง โดยศพที่ไม่ได้ใส่โลงนี้ จะห่อด้วยเสื่ออีกทีหนึ่ง แล้วผูกศพกับแคร่ซึ่งทำด้วย ไม้ไผ่ ๒ ลำ วางพาดด้วยไม้ไผ่สานขัดแตะคล้ายกับเปลสนามสำหรับหามคนป่วย ข้างบนเปลก็มีแมว ควบเป็นหลังคา เพื่อป้องกันไม่ให้ดูจาดตา การหามแคร่นั้น ใช้เชือกปอผูกกับลำไม้ไผ่ แล้วนำปลาย เชือกอีกข้างหนึ่งผูกกับไม้คานหาม ซึ่งการหามแคร่ศพที่ครอบด้วยแมวควบนี้ ต้องใช้คนหามจำนวน ถึง ๘ คน สำหรับแมวควบนี้ นิยมใช้กับศพชาวบ้านทั่วไป ซึ่งฐานะยากจน

(๒) ปากกระบาน ได้แก่ เรือนศพที่มีแต่หลังคาไม่มีจั่วและยอด สำหรับใส่ศพชาวบ้าน ธรรมดาสามัญ ซึ่งไม่นิยมทำหลังคาเป็นรูปปราสาทเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะถือว่า “ซิด” (อุบาทว์) เป็นอัปมงคล ดังนั้น ปากกระบานจึงเป็น “ไม้ศพ” สมัยแรกที่ทำขึ้นมาสำหรับใส่ศพชาวบ้านธรรมดา แต่มีฐานะค่อนข้างดี

(๓) หลังกลาย ได้แก่ เรือนศพที่มีจั่ว ๔ จั่ว แต่ละจั่วมีชั้นเดียวไม่มียอด เหตุที่ได้ชื่อว่า หลังกลายเพราะเป็นเรือนที่หลังคาไม่มีลักษณะเป็นปราสาทได้เต็มรูปแบบเป็นรูปเรือนโรงธรรมดา ไม่มียอด กล่าวคือ เรือนไม้ศพนี้จะกลายเป็นปราสาท เรือนศพหลังกลายนี้ สร้างสำหรับใส่ศพบุคคล ที่เคารพนับถือมาก เช่น ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้านที่มีฐานะดี กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

^{๒๕} เทียนสำหรับติดไม้ซึ่งวางพิงข้างโลงศพ.

^{๒๖} อภิธาน สมใจ , งานศพล้านนา ปราสาทนททสดีลิ่งคู่ไม้ศพ , หน้า ๙๐.

^{๒๗} หมายถึง เรือนสำหรับปลงซากศพคนตาย.

(๔) ปราสาทยอดเดียว ได้แก่ เรือนที่เป็นรูปปราสาท หลังจาไม่มีหน้ามุข ทำหลังคาลดหลั่นเป็น ๕ ชั้น หรือ ๗ ชั้น ตามลำดับใหญ่ขึ้นไปหาเล็ก แล้วส่งเป็นยอดปราสาทยอดเดียว ตรงกลางปราสาทชนิดนี้ สร้างขึ้นสำหรับศพเจ้านายชั้นธรรมดา หรือข้าราชการผู้ใหญ่

(๕) ปราสาทจัตุรมุขยอด ๗ ชั้น หรือ ๙ ชั้น ปราสาทชนิดนี้ มีหน้ามุขครบทั้ง ๔ ด้าน ตั้งอยู่บนหลังรูปนกหัสติลิงค์ หรือหลังของพระยานาคจำลอง นิยมสร้างถวายแด่เจ้าผู้สูงศักดิ์ เช่น พระเจ้าแผ่นดิน ผู้ครองนคร หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง

(๖) เมรุ ได้แก่ ที่สำหรับเผาศพ สร้างลักษณะเช่นเดียวกับปราสาท มีรั้วรอบมีบันไดชั้น ๔ ด้าน สำหรับขึ้นลงไปคารวะศพ ต่างจากปราสาท คือ เมรุตั้งอยู่กับที่ไม่เคลื่อนย้ายหรือชักลาก เหมือนกับปราสาท

บรรดา “ไม้ศพ” ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น แมวควบ ปากกระบาน และหลังกลาย ซึ่งใส่ศพชาวบ้านธรรมดา นั้น จะต้องใช้คนหามไปเท่านั้นและจะประโคนดนตรีไปไม่ได้ เชื่อว่า “ซิด” ถ้ามีคนฝ่าฝืนลูกหลานญาติมิตรที่อยู่ข้างหลังจะฉิบหายวอด ส่วนปราสาทสำหรับใส่ศพเจ้านาย เชื้อพระวงศ์นั้นมีการขบวนชักลากไปสู่ป่าช้าและมีการประโคนด้วยวงดนตรี^{๒๘}

๒.๓ การเคลื่อนศพไปป่าช้า

หลังจากนำศพวางไว้บนไม้ศพแล้ว ก่อนที่ขบวนศพจะเคลื่อนออกไปสู่ป่าช้า สล่าเก้า จะใช้มือขวากือขวานสับที่ไม้แม่ข้างเบา ๆ ๒-๓ ที พร้อมกับเสกมนต์เป่า เรียกว่าพิธีบากหัวคาน ส่วนมือซ้ายก็ถือ **ควัก** (กระทง) ใส่ข้าว ๑ ปั้น กล้วย ๑ ลูก หลังจากนั้นจึงจะหามศพไปได้

ขบวนหามศพไปป่าช้า นั้น มีการจัดตามลำดับ คือ คนแบกตุ้ง ๓ หาง พร้อมกับสะพายถุงห่อข้าวด้วย พระภิกษุสามเณรจูงศพ คนแบกไม้คีบ **หมุด**^{๒๙} ขบวนศพจะไปตามถนนเท่านั้น โดยไม่ผ่านบ้านหรือสวนของคนอื่นเลย บางครั้งหากพบทางตันก็จำเป็นต้องลัดเลาะไปตามลำเหมือง และผู้ร่วมขบวนหามศพทุกคนจะไม่เหลียวหลัง ส่วนญาติผู้หญิงและเด็กจะไม่ให้ร่วมขบวนไปด้วย คงแต่ร้องเสียงดังโหยหวนเมื่อหามศพออกจากบ้านเท่านั้น ขณะที่ขบวนศพผ่านบ้าน ผู้ใหญ่จะไล่เด็ก ๆ ขึ้นไปอยู่บนบ้าน และเก็บเสื้อผ้าตามราวที่ตากไว้ พร้อมกันนี้ก็ให้นำขี้เถ้ามาโรยเป็นรอยกั้นประตูบ้านไว้ เมื่อขบวนหามศพไปได้ไกลแล้ว **สล่าเก้า** จะเสกมนต์ที่เหล็กหรือไม้ซิดบนแผ่นดินให้เป็นรอย และบางครั้งเมื่อถึงทางแยกคนที่หามศพจะนำศพนวนเวียนไปมา บางครั้งก็นำศพวางถนนบ้าง ที่ทำเช่นนี้เชื่อว่าต้องการให้ผีกลับบ้านไม่ถูกเพราะหลงทาง เมื่อขบวนหามศพเริ่มเคลื่อนเข้าสู่ป่าช้า **สล่าเก้า** จะท่องคาถาทัก **ผีเจี๊ยงเมี้ยง**^{๓๐} ที่มาทักทายผีใหม่

๓.๑.๙ ประเพณีปฏิบัติในการเผาศพ

ก่อนที่จะเริ่มพิธีเผาศพหรือฌาปนกิจศพนั้น จะมีพิธีทอดผ้าบังสุกุลก่อน จากนั้นจึงเป็นพิธีฌาปนกิจศพ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

^{๒๘} อภิธาน สมใจ , งานศพล้านนา ปราสาทนทหัสติลิงค์สู่ไม้ศพ , หน้า ๙๒-๙๓.

^{๒๙} “หมุด” ทำจากผ้าห่มเก่านำมาพันให้เป็นเกลียว ผ้าไม้ไผ่คีบตรงกลางเหมือนบั้งปลา จุดไฟที่หัวผ้าห่ม สำหรับกลบกลืนศพ หากลืมนไฟมาจุดศพก็จะใช้เป็นเชื้อไฟได้ ในสมัยต่อมา ใช้หม้อไฟใส่เปลือกมะพร้าวแห้งและเศษผ้าเป็นเชื้อไฟแทนหมุด.

^{๓๐} หมายถึง ผีที่ดูแลป่าช้า.

เมื่อขบวนศพหยุดตรงหน้าศาลาป่าช้าแล้ว ชาวบ้านจะช่วยกันตัดไม้ไผ่ที่ใช้ทำคานหามศพ เพื่อทำ **กระบอกรน้ำหยาด**^{๓๑} และผ้าไม้เป็นซีก สำหรับทำไม้เท้าให้พระสงฆ์ถือออกมาพิจารณาผ้าบังสุกุล ผ้าที่ใช้ทำผ้าบังสุกุลนั้น ไม่ได้ซื้อตามตลาดเหมือนปัจจุบันนี้ สมัยก่อนใช้ผ้าขาวที่เวียนรอบฐาน **ไม้ศพ** หรือรอบโลงศพ แล้วนำมาฉีกเท่าจำนวนพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์ทำพิธีพิจารณาผ้าบังสุกุลเสร็จแล้ว ก็จะนำน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ โลงศพที่ทำด้วยไม้จริงก็จะนำไปคว่ำลง แล้วใช้ขวานสับด้านข้างตรงกลางโลงให้เป็นช่อง ส่วนศพนั่น จะตัดเชือกที่มีดม้อมัดเท้าออก แล้วยกศพเข้าโลงเหมือนเดิม โดยศพที่เป็นผู้ชายให้นอนคว่ำ ศพผู้หญิงจะให้นอนหงาย หลังจากนั้น ก็จะนำศพเวียนซ้ายรอบเชิงตะกอนแล้วจึงยกศพขึ้นวางบนกองฟืน

ก่อนจะทำการเผาศพ ชาวบ้านจะช่วยกันเตรียมเชิงตะกอนเผาศพ ซึ่งแต่เดิมนั้นใช้ไม้คานล่างหามศพมาฝังทำเป็นเสา ๒ แถว ตรงกลางนำฟืนมาเรียงไขว้ทับกันเป็นชั้น ไม้ที่ใช้ทำฟืนนั้น จะไม่ใช้ไม้ที่มีรสส้ม เพราะจะทำให้ศพหดตัว แล้วลุกนั่งหรือยกขาขึ้นได้ การเผาศพนั่น **“สัปเหร่อ”** หรือ **“ช่างไฟ”** จะใช้อุปกรณ์คือ ไม้รวก ยาวประมาณ ๕ เมตร ที่เรียกว่า **“ไม้โหวา”** เกลี่ยซากศพ

การทอดผ้าบังสุกุล ปัจจุบันนิยมทอดผ้าบังสุกุลหลายชุดและมีเจ้าภาพประสงค์จะทอดผ้าบังสุกุลมาก จึงทำให้การทอดผ้าบังสุกุลหน้าศพนั่นต้องใช้เวลานานพอสมควรซึ่งแตกต่างจากอดีต จะมีการทอดผ้าบังสุกุลไม่กี่ชุด โดยจะให้แขกผู้มีเกียรติ ญาติผู้ใหญ่ขึ้นเป็นเจ้าภาพทอดเท่านั้น ในการทอดผ้าบังสุกุล พิธีกรซึ่งทำหน้าที่แทนเจ้าภาพ จะนิมนต์พระสงฆ์ขึ้นพิจารณาครั้งละ ๔ รูปหมุนเวียนไปตามลำดับ ก่อนการทอดผ้ามหาบังสุกุล พิธีกรจะนำประวัติของผู้ตายมาอ่าน เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติ และยื่นไว้อาลัย ถ้าเป็นศพพระนิยมนั่งสงบนิ่งไว้อาลัยแทนการยื่นไว้อาลัย จากนั้นพิธีกรจะเชิญประธานในพิธีขึ้นทอดผ้ามหาบังสุกุล และนิมนต์ประธานฝ่ายสงฆ์ขึ้นพิจารณาผ้ามหาบังสุกุล ปัจจุบันนี้ทางกระทรวงวัฒนธรรม แจงให้เปลี่ยนจากคำเรียกว่าผ้ามหาบังสุกุล เป็นผ้าบังสุกุล (ผ้ามหาบังสุกุลใช้เฉพาะงานพระราชพิธีที่ในหลวงหรือผู้แทนพระองค์เสด็จไปเอง) จากนั้นวางดอกไม้จันทน์ โดยเริ่มจากพระภิกษุสามเณร ตามด้วยแขกผู้มีเกียรติ ญาติพี่น้องและผู้มาร่วมในพิธี เมื่อลงจากเมรุ เจ้าภาพมักมีของชำร่วยเพื่อมอบให้แก่ผู้ที่มาร่วมในพิธี เช่น หนังสือที่ระลึก พวงกุญแจ ยาดม เป็นต้น^{๓๒}

๓.๑.๑๐ ประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

๑. พิธีกรรมหลังการเผาศพ การอยู่ “เฮือนเย็น”

หลังจากเผาศพเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะกลับไปบ้านเจ้าภาพศพอีก เพื่อช่วยเก็บข้าวของเครื่องใช้ตลอดถึงทำความสะอาดบริเวณบ้าน อาหารที่เหลือก็จะแบ่งปันกันไปทานที่บ้าน เจ้าภาพก็จะนำภาชนะบรรจุน้ำส้มป่อยตั้งไว้ประตูบ้าน เพื่อให้ผู้ที่กลับจากการเผาศพใช้ชุบศีรษะ ตอนกลางคืน จะมีชาวบ้านมาอยู่เป็นเพื่อน หม่อมสาวก็ถือโอกาสคุยกัน ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะเล่า **“เจ็ย”** (นิทานตลกพื้นบ้าน) ให้เด็ก ๆ และผู้สนใจฟัง บางครั้งก็นำคำวรรณกรรมพื้นบ้านมาเล่าสู่กันฟัง บางแห่งจะนำสละ ล้อ ซอ ซึง มาบรรเลงให้เจ้าภาพคลายทุกข์โศก เมื่อถึงเวลานอน ก็จะจับกลุ่มกันนอน

^{๓๑} หมายถึง กระบอกรน้ำสำหรับกรวด.

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระครูโสภาสวิหารกิจ, รองเจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดสันคยะยอม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๐.

กลางห้องโถง หลังตื่นนอนตอนเช้ามีด ก็จะไปก้นกลับบ้านคงเหลือหญิงสาวบางคนช่วยเจ้าของบ้าน หนึ่งข้าวเหนียวแล้วจึงกลับบ้าน การที่ชาวบ้านมานอนเป็นเพื่อนนี้ ใช้เวลา ๓ คืน หรือ ๗ คืน ประเพณี เช่นนี้สร้างความอบอุ่นแก่เจ้าของบ้าน ซึ่งว่าเหว่ เพราะคนในครอบครัวได้สูญเสียไป บ้านจึงเจ็บเหงา วิเวกวังเวง เย็นยะเยือกน่าหวาดกลัว ดังนั้น ชาวล้านนาจึงเรียกบ้านหลังนั้นว่า “เฮือนเย็น” (เรือนเย็น) ผู้ที่ไปนอนเป็นเพื่อนก็เรียกว่า “ไปนอนเฮือนเย็น” บางครั้งก็เรียกว่า “อยู่กรรม” เพราะตอนกลางคืนต้องนอนบนเสื่อเท่านั้น และในช่วงระยะเวลาที่อยู่ “เฮือนเย็น” ๓ ถึง ๗ วันนี้ ลูกหลานจะจัดสำหรับอาหารไปถวายพระสงฆ์ที่วัด^{๓๓}

๒. การเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

หลังจากเสร็จพิธีการเก็บกระดูกแล้ว ในเช้าวันรุ่งขึ้นญาติของผู้ตายจะนิมนต์พระ ๔ รูป ไปทำพิธีที่ป่าช้า เมื่อไปถึง ปู่อาจารย์ จะนำกระทงที่ใส่ข้าวปลาอาหารไปวางไว้ใกล้เชิงตะกอน เพื่อบอกให้ “ผีเจี๊ยะเมี่ยง” ปล่อยดวงวิญญาณของผู้ตายกลับไปรับสังฆทานอุทิศที่บ้านในวันพรุ่งนี้ หลังจากนั้น จะเก็บกระดูกใส่หม้อปิดด้วยผ้าขาว แล้วนิมนต์พระสงฆ์บังสุกุล เสร็จแล้วจึงเปิดผ้าขาว ให้ญาตินำน้ำส้มป่อยประพรมขอ **สุมาลาโต๊ต**^{๓๔} พอเสร็จพิธีแล้ว ก็นำกระดูกไปฝังโคนต้นไม้ในป่าช้านั้นเอง ในตอนเย็นพระสงฆ์ก็จะไปสวดพระพุทธรูปเพื่อขับไล่ผีที่บ้านอีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วนำเชือกคาที่พันจากคาสตมาสอดด้วย “ตาแหลว” (เฉลว) ผูกขวางบนประตูบ้าน

ญาติจะทำบุญอุทิศให้กับคนตายอีกครั้งหนึ่ง โดยถวายสำหรับอาหาร สังฆทาน เจดีย์ทราย ๑๐๘ กอง การทำบุญกระดูกนี้ ในสมัยต่อมา การจัดพิธีที่ป่าช้าคงไม่สะดวกจึงย้ายมาทำบุญที่วัด โดยจะนำกระดูกมาฝากไว้ที่วัดใน **วันดา**^{๓๕} ซึ่งทางล้านนาจะไม่มีกรนำกระดูกเข้าบ้านเหมือนชาวภาคกลาง สำหรับกระทงที่ใส่ข้าวปลาอาหารนั้น นอกจากจะนำไปบอกผีเจี๊ยะเมี่ยงแล้ว จะต้องทำอีก ๑ ชุด เพื่อบอกให้แม่ธรณีช่วยบอกให้ผู้ตายมารับสังฆทานที่วัดวันพรุ่งนี้ด้วย โดยนำกระทงไปวางไว้ที่ประตูบ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านจะมาช่วยกันจัดเตรียมสังฆทาน ซึ่งภาชนะที่บรรจุเครื่องสังฆทานนั้น ใช้ **ก้วยตีนจ้าว**^{๓๖} ที่กรุด้วยใบตองกล้วยสด ข้างในก็บรรจุ ข้าว น้ำ อาหาร ผลไม้ นานาชนิด

พอวันรุ่งขึ้น ก็นำไปทำบุญที่วัดพร้อมกับก่อเจดีย์ทรายจำนวน ๑๐๘ กอง ปักด้วยซ่อที่ทำด้วยกระดาษสีขาว และเทียนตามจำนวนกองทรายเวียนรอบด้วยฝ้ายสีขาว (ด้ายสายสิญจน์) แล้วโยงขึ้นไปในวิหารซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธี พอถึงกำหนดเวลาประกอบพิธีกรรม ก็จะสมทานเบญจศีล แล้วจึงนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๔ รูป พิจารณาผ้าบังสุกุลที่วางบนปากหม้อกระดูก เสร็จแล้วญาติก็จะถวายสำหรับอาหารและสังฆทาน หลังจากนั้นญาติก็จะนำน้ำส้มป่อยขอขมากระดูกผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธี สำหรับกระดูกผู้ตายนั้น ก็จะนำไปบรรจุไว้ใน **กู๋**^{๓๗} ซึ่งได้สร้างเตรียมไว้ในบริเวณวัด และจะ

^{๓๓} ศรีเลา เกษพรหม, **ประเพณีชีวิตคนเมือง**, หน้า ๙๗.

^{๓๔} ขอขมาลาโทษที่ได้ล่วงเกิน.

^{๓๕} วันเตรียมงานก่อนถึงวันทำบุญ ๑ วัน.

^{๓๖} ตะกร้าที่มีรูปทรงคล้ายเท้าช้าง มีพื้นที่ยกขึ้นกึ่งกลางตะกร้ามองดูเหมือนตะกร้าซ้อนทับกันสองใบ กล่าวคือ ใบข้างบนหงายขึ้น ใบข้างล่างคว่ำลง.

^{๓๗} สตูบรรจุกระดูก.

ทำบุญบังสกุล บางเจ้าภาพกลัวผู้ตายจะห้วงหาอาลัยกับกระดูกของตน ก็จะไปผสมดินเป็นจุดสลายไปพร้อมกับดินปืนหรือนำไปลอยอังคาร^{๓๘}

๓.๒ บทสรุป

บ่อเกิดของความเชื่อพิธีการทำศพเกี่ยวกับการทำศพในล้านนานั้น มีบ่อเกิดมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จากการศึกษาและขุดค้นทางโบราณคดี ปรากฏว่าพบวัฒนธรรมการจัดการศพในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อหลายพันปีที่ผ่านมา มีการจัดการฝังศพพร้อม ๆ กับการนำสิ่งของที่จำเป็นฝังลงไปด้วยซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนโบราณยุคนั้นมีความเชื่อเรื่องการจัดการศพแล้วโดยคนในยุคนั้นอาจมีความเชื่อว่าในโลกหน้าคนตายจะได้ไม่อดอยากจึงได้เอาสิ่งของฝังลงไปด้วย ต่อมาเมื่อสังคมไทยผ่านเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์สมัยที่ศาสนาพราหมณ์เผยแผ่เข้ามาสังคมไทยก็ยอมรับเอาการจัดงานศพแบบเดียวกับศาสนาพราหมณ์คือการเผาข้างฝังข้างตามความเชื่อ

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้น จะพบว่า แต่ละแนวคิดมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ในกรณีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดจุดมุ่งหมายที่สำคัญ ๓ ประการ คือ ๑) ดำเนินการเพื่อจัดการเผาหรือฝังศพให้เสร็จเรียบร้อยไม่เป็นที่อูจาดตาแก่ผู้พบเห็น ๒) ให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณในการปฏิบัติธรรมคือการพิจารณาเพื่อให้เกิดธรรมสังเวชและการเห็นความไม่แน่นอนของสังขาร ๓) ในกรณีของผู้มีพระคุณได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ หรือพระเจ้าจักรพรรดิ จะจัดพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่และมีการเก็บพระธาตุไว้สักการบูชา นั้น ถือเป็นจุดประสงค์เพื่อการบูชาคุณของผู้ประเสริฐเท่านั้น

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการจัดงานศพของชาวพุทธล้านนานั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็มีจุดประสงค์ที่สำคัญดังต่อไปนี้

- ๑) เพื่อทำการจาปนกิจสรีระของผู้ตายให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย
- ๒) เพื่อเป็นการแสดงออกกระลึกถึงคุณความดีของผู้ตายในวาระสุดท้าย
- ๓) เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของผู้ตายในกรณีที่ผู้ตายเป็นบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิด
- ๔) เพื่อส่งวิญญาณของผู้ตายให้ไปสู่สุคติ
- ๕) เพื่อเป็นมรณสติแก่ผู้ที่มีชีวิตอยู่ว่าควรดำเนินชีวิตไปโดยไม่ประมาท
- ๖) เพื่อเป็นอุปกรณสอนธรรม

ส่วนรูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในล้านนานั้น จากการศึกษา พบว่า พิธีกรรมการทำศพของล้านนา มีรูปแบบการทำศพอยู่ ๒ ประการ คือ การเผา และการฝัง แต่รูปแบบที่นิยมทำกันมากในสมัยนี้ ก็คือการเผา

คุณค่าที่เกิดจากการจัดประเพณีเกี่ยวกับการทำศพในล้านนา จากการศึกษาทั้งหมดพบว่า คุณค่าที่ได้จากการจัดงานศพในล้านนา มีดังนี้ ๑) คุณค่าสำหรับคนเป็นหรือผู้ยังมีชีวิตอยู่ ๒) คุณค่าสำหรับสังคม การจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้นให้ประโยชน์กับสังคม

^{๓๘} ศรีเลา เกษพรหม, ประเพณีชีวิตคนเมือง, หน้า ๙๘-๙๙.

ประเพณีการจัดงานศพในล้านนา จำเป็นจะต้องกระทำตามกฎหมายและประเพณี มีขั้นตอนตามลำดับ คือ การแจ้งข่าวตาย การเตรียมสถานที่จัดงานศพ ขั้นตอนการจัดการศพ ประเพณีการปฏิบัติในการสวดศพ ประเพณีการบวชหน้าศพและการนำศพไปสู่ฌาปนสถาน ประเพณีปฏิบัติในการเผาศพ ประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

บทที่ ๔

วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา ซึ่งเป็นคตินิยมที่สอดแทรกอยู่ในประเพณีพิธีกรรมในการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา เป็นคตินิยมที่แฝงฝังคิดหลักความจริงของชีวิตและหลักปฏิบัติอย่างลึกซึ้ง เป็นเรื่องที่น่าสนใจ น่าศึกษาเพื่อไขปริศนาธรรมชาติความสงสัยของคนที่ทั่วไปให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของชีวิต และสามารถนำเอาคตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพไปเป็นหลักปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง โดยจะศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับความหมายและคุณค่าของคตินิยมที่ปรากฏในข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการปฏิบัติต่อศพ คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีในการสวดศพ คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการบวชหน้าศพและนำศพไปสู่ฌาปนสถาน คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการเผาศพ คตินิยมที่ปรากฏในการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย ซึ่งจะทำให้การวิเคราะห์รายละเอียดแต่ละประเด็นตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ ความหมายและคุณค่าของคตินิยม

๔.๑.๑ ความหมายของคตินิยม

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคตินิยมว่าหมายถึง ธรรมที่เป็นแบบอย่าง^๑ ฝ่ายวิชาการภาษาไทยพจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์ได้ให้ความหมายของคตินิยมว่า หมายถึง ธรรมที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่าง^๒

วิชัย สุธีรชานนท์ ได้ให้ความหมายของคตินิยมว่า คตินิยม หมายถึง ข้อความที่กล่าวถึงหลักความจริงตามกฎแห่งกรรม เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติและโน้มน้าวจิตใจให้บุคคลทำความดี ละเว้นความชั่ว อาจจะเป็นคำขวัญ คำกลอน คำโคลง หรือธรรมภาษิต เป็นต้น^๓

จึงสรุปได้ว่า คตินิยม หมายถึง ข้อคิด คติเตือนใจ แบบอย่าง ที่เป็นหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักความจริงของชีวิต

๔.๑.๒ คุณค่าของคตินิยม

คตินิยมเป็นธรรมที่มีคุณค่าทางจิตใจและแฝงไว้ด้วยข้อคิดคติเตือนใจในการประพฤติปฏิบัติพัฒนาชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งนักปราชญ์ผู้ชาญฉลาดในการถ่ายทอดสื่อ

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์โดยบริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๑๖.

^๒ ฝ่ายวิชาการภาษาไทยพจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๐.

^๓ วิชัย สุธีรชานนท์ , แง่คิดทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๔), หน้า ๘.

หลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาในอีกรูปแบบหนึ่ง ในจำนวนหลาย ๆ รูปแบบ และในรูปแบบของคตินี้ก็มีแง่ให้คิดพิจารณาไตร่ตรอง โดยใช้ปัญญาเป็นหลักในการแก้แค้นฆ่า คตินี้ทั้งหลายที่ได้ผูกเอาไว้ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา โดยเฉพาะคตินี้มาจากประเพณีงานศพ ซึ่งมีประเพณีข้อปฏิบัติและความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จึงได้นำคตินี้ของความเชื่อของตน ประกอบกับคติทางศาสนาและหลักธรรมเข้ามาประสานกัน ก่อให้เกิดการปฏิบัติต่อสิ่งซึ่งปรากฏไม่มีค่า ไม่มีประโยชน์ ให้กลับกลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีประโยชน์สูงสุดอีกครั้ง ก่อนที่จะทำลายทิ้ง ซึ่งคุณค่านั้นเกิดขึ้นทั้งแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว และแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ทั้งในฐานะที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือในฐานะผู้มาร่วม ก่อให้เกิดคุณค่าทางวัฒนธรรม คุณธรรมจริยธรรม และศีลธรรมอันเป็นประโยชน์ที่เป็นไปทั้งในส่วนตน และส่วนสังคม ด้วยการนำพิธีกรรมเข้ามาเป็นสื่อ เป็นตัวประสานให้เกิดความรู้สึกร่วมในระหว่างคนเป็นกับคนตาย คนเป็นกับคนเป็น แล้วโยงเข้าไปสู่คนเป็นกับสังคม คนเป็นกับคุณธรรมศีลธรรมและจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดคุณค่าทางจิตใจและสังคมมากมาย ดังที่กล่าวมา

๔.๒ วิเคราะห์คตินี้ที่ปรากฏในข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพุทธบริษัท ๔ ได้รับความเจ็บป่วยและกำลังจะตาย พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปเยี่ยม และจะทรงบรรยายธรรมก่อนที่บุคคลเหล่านั้นจะหมดลมหายใจ โดยมีเจตนาหลักที่จะใช้ความตายที่กำลังจะเกิดขึ้นให้ก่อประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ตาย หมายถึงให้ผู้ตายพบกับความตายที่ดี และในบางกรณีสำหรับผู้ที่มีความพร้อมทางจิต หรือมีอินทรีย์แก่กล้า พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนวิกฤตแห่งชีวิตให้เป็นโอกาสในการบรรลุสู่จุดหมายสูงสุดแห่งชีวิต อันหมายถึงความหลุดพ้น หรือพบกับความตายที่สมบูรณ์ อันเป็นความตายครั้งสุดท้าย และเป็นที่สุดแห่งกระบวนการในสังสารวัฏ

พระพุทธองค์ทรงพยายามสร้างปัญญาแก่ผู้ใกล้ตายด้วยการแสดงหลักธรรมที่นำไปสู่การคลายความยึดมั่นในตัวตน ในกรณีของพระวักลีคือเรื่องของชั้น ๕ และในกรณีของทีฆาวุคือเรื่องของไตรลักษณ์ เพื่อให้ผู้ที่กำลังจะสิ้นใจเลิกยึดติดกับร่างกายของตน อันเป็นอุปสรรคสำคัญในการเดินทางออกจากสังสารวัฏ พระองค์ทรงมุ่งให้ผู้ป่วยใกล้ตายเห็นว่าร่างกายไม่ใช่สิ่งน่าปรารถนาและไม่น่าครอบครอง ร่างกายที่กำลังทนทุกข์ทรมานจากความเจ็บป่วยอยู่เหนืออำนาจการควบคุมของเจ้าของ ดังนั้น ร่างกายนี้จึงไม่มีตัวตนที่แท้จริง เป็นเพียงองค์ประกอบของชั้น ๕ เท่านั้น เมื่อผู้ใกล้ตายเกิดปัญญา เข้าใจตามหลักแห่งความจริงนี้ จิตจึงเป็นอิสระจากความทุกข์ทรมานทางกายและสุขสงบจากความยึดมั่นในอุปาทานชั้น ๕ สามารถเดินทางสู่ความตายด้วยความสง่างามปราศจากความหวาดกลัว ความกังวล และความโศกเศร้าใด ๆ จัดเป็นความตายครั้งสุดท้ายในชีวิต

ในเรื่องนี้ผู้วิจัยจึงกำหนดการศึกษาวิเคราะห์คตินี้ที่ปรากฏในข้อปฏิบัติเมื่อคนป่วยใกล้ตาย ในประเด็นที่เกี่ยวกับคตินี้จากการบอกทางแก่คนป่วยใกล้ตาย และคตินี้จากการใช้สัญญาณบอกข่าว โดยมีรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

๔.๒.๑ คตินี้จากการบอกทางแก่คนป่วยใกล้ตาย

การบอกทางแก่คนป่วยใกล้ตาย มีคตินี้แฝงข้อคิดคติเตือนใจ สอนคนเราไม่ให้ประมาทในชีวิต ว่าสุดท้ายมันปลายทางของชีวิตไม่มีใครหนีพ้นความตายไปได้ ความตายเป็นสถานีสุดท้ายของชีวิต ที่จะต้องเจอเจอด้วยกันทุกคน ไม่ช้าก็เร็ว จึงขอให้เราชวนขวยทำความดีเอาไว้ให้

มาก ก่อนจะจากโลกนี้ไป นอกจากนั้นการที่ลูกหลานมาปฏิบัติต่อคนป่วยใกล้ตาย ยังเป็นการแสดงออกถึงคุณธรรมความกตัญญูต่อกันต่อผู้มีพระคุณ มีน้ำใจที่ดีงาม เป็นการให้กำลังใจแก่คนป่วยใกล้ตาย อย่างน้อยก็ทำให้สบายใจ จากโลกนี้ไปด้วยความสงบ ในทางพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมคำสอนที่กล่าวไว้เป็นคติธรรม เตือนใจ ให้ข้อคิดตอนที่จิตใกล้จะดับหรือตายนั้นว่า เป็นเสมือนหนึ่งหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตที่จะเป็นตัวแปรไปสู่ปรโลกเบื้องหน้าอย่างไร ที่สำคัญาคิดอย่างหนึ่งก็คือเรื่องของจิตใจ ดังพระบาลีว่า “จิตเต สงฺกิลฺลฺเจ ทฺคฺคฺติ ปาฎิกงฺขา” เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุคติเป็นอันต้องหวัง “จิตเต อสงฺกิลฺลฺเจ สฺคฺคฺติ ปาฎิกงฺขา” เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สฺคฺคฺติเป็นอันหวังได้ อำนาจของจิตซึ่งผูกพันกับกรรมเวลาใกล้ตายนั้นจึงมีความสำคัญมาก ตามปกติ จิตของมนุษย์จะมีการเกิดขึ้นอยู่เสมอ เพราะได้รับแรงกระทบจากอารมณ์ต่าง ๆ ในขณะที่ใกล้ตายก็เช่นเดียวกัน ผู้ใกล้ตายจะมีอารมณ์ที่เรียกว่ากรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์เกิดขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ก่อนที่จิตสุดท้ายจะดับลง จะมีอารมณ์เหล่านี้มาปรากฏให้เห็นก่อนสิ้นใจ เหมือนธรรมิกอุบาสกที่นอนป่วยหนักที่เห็นเทวดานำราชมารอรับตนเกิดความปีติยินดี พระศาสดาตรัสว่า อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลายเพราะคนผู้ไม่ประมาทแล้วทั้งหลาย เป็นศฤงฆ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ย่อมบันเทิงในที่ทั้งปวงทีเดียว ดังนี้แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า “ผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ก็ย่อมบันเทิงย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง เขาย่อมบันเทิงรื่นเริงใจ เพราะเห็นกรรมที่บริสุทธิ์ของตน”^๔

สรุปความว่า ในวาระสุดท้ายของชีวิต ผู้ใกล้ตายจะระลึกถึงกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ และจะไปเกิดในภพที่สอดคล้องต่อนิมิตที่ปรากฏนั้น ๆ แต่ตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น จึงขึ้นอยู่กับกรรมที่ปรากฏในจิตก่อนตายจะดำเนินไปตามหลักการให้ผลของกรรม

๔.๒.๒ คติธรรมจากการใช้สัญญาณบอกข่าว

การใช้สัญญาณบอกข่าวการบำเพ็ญบุญกุศลนั้น มีคติธรรม ในการใช้สัญญาณบอกข่าว โดยการตีฆ้อง ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ หมายถึงพระพุทธ ครั้งที่ ๒ หมายถึงพระธรรม ครั้งที่ ๓ หมายถึงพระสงฆ์ เพราะฆ้องเป็นสัญญาณแห่งบุญกุศล คือ เวลาฆ้องบุญกุศลจะนิยมตีฆ้อง ไม่ว่าจะป็นงานมงคลหรืองานอวมงคลก็ตาม ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนสติคนที่ยังไม่ตายให้รู้จักระลึกนึกถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในทางพระพุทธศาสนานั้น ถ้าจะเปรียบเทียบคติธรรมในการใช้สัญญาณบอกข่าวต่าง ๆ โดยเฉพาะอิทธาภิสังขาร คือฤทธิ์ที่พระองค์ทรงแปลงขึ้นมา นั้น มีข้อที่น่าสังเกตในการใช้เป็นสัญญาณบอกข่าวและแก้ไขปัญหาได้อย่างน่าอัศจรรย์ เช่น กรณีของพระวักกิลิ ในอรรถกถาวักกิลิเถราปทาน กล่าวไว้ว่า ท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี ครั้นเมื่อเจริญวัยแล้วได้เล่าเรียนไตรเพทจนจบในศิลปศาสตร์ของพวกพราหมณ์ วันหนึ่งท่านเห็นพระศาสดาแวดล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ เสด็จจาริกอยู่ในกรุงสาวัตถี ก็หลงในพระรูปของพระบรมศาสดา ท่านคิดว่า ถ้าอยู่แต่ในบ้านก็จะไม่ได้เห็นพระศาสดาได้บ่อย ๆ เท่าที่ต้องการ เมื่อคิดดังนั้นแล้ว จึงได้ออกบวชในสำนักของพระศาสดา และเมื่อบวชแล้ว ด้วยความที่ประสงค์จะเห็นพระรูปของพระบรมศาสดาอยู่ตลอดเวลา จึงยอมละหน้าที่และกิจวัตรทั้งหลาย มีการสาธยายและมนสิการในพระกัมมัฏฐานเป็นต้นเสีย ไปเฝ้าดู

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๑๖ / ๒๙.

อยู่แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างเดียวนั้น เว้นเฉพาะเวลาขบฉัน และเวลากระทำสรีระกิจเท่านั้น ส่วนเวลาที่เหลือก็จะไปยืนอยู่ในที่สามารถจะเห็นพระทศพลได้

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงทราบว่ พระวัคกลี ยินดีในพระรูปของพระองค์ แต่มิได้ทรงตรัสอะไร ด้วยทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของท่าน อยู่ ต่อเมื่อทรงทราบว่าญาณของท่านถึงความแก่กล้าแล้ว จึงตรัสโอวาทว่า ดูก่อนวัคกลี จะมีประโยชน์อะไร ด้วยการที่เธอต้องมาคร่ำคร่ากายอันเปื่อยเน่านี้ วัคกลี ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม วัคกลีเห็นธรรมจึงจะชื่อว่าเห็นเรา พระวัคกลีนั้น แม้จะได้ฟังพระพุทธโอวาทจากพระศาสดาอย่างนั้น ก็ไม่สามารถที่จะละการดูพระศาสดาไปทำกิจอย่างอื่นได้เลย พระบรมศาสดาทรงขับไล่พระวัคกลี

ลำดับนั้น เมื่อใกล้กาลที่จะจำพรรษา พระศาสดาทรงพระดำริว่า ภิกษุนี้ไม่ได้ความสังเวชจักไม่ตรัสรู้ ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ครั้นถึงวันเข้าพรรษา จึงขับไล่พระเถระด้วยตรัสว่า หลีกไปวัคกลี พระเถระถูกพระศาสดาทรงขับไล่ จึงไม่อาจจะอยู่ในที่พร้อมพระพักตร์ได้ จึงคิดว่า จะประโยชน์อะไรด้วยความเป็นอยู่ของเรา ที่จะไม่เห็นพระศาสดา จะมีชีวิตอยู่ไปทำไม ดังนี้แล้ว จึงขึ้นสู่ภูเขาชิลมกุฏ ไปยังเงื้อมหน้าผาสูง พระศาสดาทรงทราบความเป็นไปนั้นของเธอแล้ว ทรงดำริว่า ภิกษุนี้ถ้าไม่ได้รับการปลอบโยนจากเรา ก็จะทำให้อุปนิสัยแห่งมรรคและผลที่มีอยู่เต็มแล้วนี้พินาศไป ดังนี้แล้วทรงจึงทรงเปล่งรัศมีไปแสดงพระองค์ให้ปรากฏอยู่เบื้องหน้าแห่งผาสูงนั้นแล้วตรัสพระคาถาว่า พระเถระได้เห็นพระบรมศาสดาปรากฏพระองค์อยู่เบื้องหน้าแห่งผานั้นความปิติโสมนัสใจอย่างท่วมท้นก็บังเกิดขึ้นด้วยความปรารถนาอย่างรุนแรงที่จะได้เฝ้าพระพุทธองค์ในทันทีไม่เห็นวิธีที่จะไปได้โดยรวดเร็ว จึงวิ่งลงมาทางหน้าผาที่สูงหลายร้อยชั่วคน ก็ลงมาอยู่ต่อเบื้องพระพักตร์พระบรมศาสดาโดยสะดวก ด้วยพระพุทธานุภาพ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา คือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธทั้งหลาย ใจความโดยสรุปแห่งพระธรรมเทศนา

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วัคกลี ว่า “ภิกษุผู้มากด้วยความปราโมทย์ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฟังบรรลुสัทบท อันเป็นธรรมเข้าไประงับสงบสังขาร เป็นสุข”^๕ ครั้นเมื่อจบพระธรรมเทศนา ท่านจึงได้บรรลุอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ จากเรื่องนั้นก็เป็นการแสดงธรรมโดยใช้สัญญาญาณบอกธรรมโดยผ่านพุทธานุภาพนั่นเอง

สิ่งบอกเหตุตามคติความเชื่อของคนล้านนา

ในช่วงที่ลำบากนี้ไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืน ถ้ามีกา หรือนกแต่ร้องผ่านไปมาในบริเวณนั้น เป็นอันเชื่อได้ว่าคนลำบากจะต้องตายในเวลาอันใกล้นี้ บางคนป่วยนอนจมอยู่ เมื่อได้ยินเสียงการร้องผ่าน กลัวว่าตัวเองจะตาย จะรีบลุกขึ้นมาพยายามกินข้าวก็มี เชื่อกันว่ากาเป็นสัตว์ที่ชอบกินซากศพเป็นอาหาร ไม่ว่าจะเป็นซากของคนหรือสัตว์ และเมื่อจะมีการตายเกิดขึ้น กามักจะรู้ล่วงหน้า และหวังว่าจะได้กินซากศพ จึงดีใจร้องผ่านไปมาในบริเวณที่จะมีคนตาย ส่วนนกแต่เป็นนกที่สร้างล้างสร้งให้กับคนที่มิเคราะห์หมีกรรมและความตาย เมื่อคนลำบากไปสู่สภาพคนตาย บรรดาญาติพี่น้องลูกหลาน จะพุ่มพวย “ให้และหุย” (ร้องอย่างโหยหวน) ตีอกชกหัว กระที่บพื้นบ้าน เสียงดังตึงตังโครมครามอ้ออึงเซ็งแซ่ การให้และหุย เป็น สื่อ ส่ง สาร คำขอร้อง “ฮ้องหา” ให้เพื่อนบ้านใกล้ชิด

^๕ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑.

ติดชายคาร์รวมชุมชนละแวกนั้น ได้ทราบข่าวการตาย พวกเขารุ่งรุดหมายมาช่วยปลอบโยนบรรเทาความเศร้าโศก เตือนให้ตั้งสติรับวิกฤตการณ์การสิ้นชีวิตของญาติร่วมเรือนนั่นเอง

๔.๓ วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการปฏิบัติต่อศพ

ประเพณีการปฏิบัติต่อศพนั้นมีขั้นตอนพิธีกรรมหลายอย่างซึ่งมีคตินิยมสอดแทรกเอาไว้ในประเพณีพิธีกรรมเหล่านั้นมากมาย ซึ่งคนสมัยก่อนมีความชาญฉลาดเป็นนักปราชญ์ ได้นำหลักธรรมทางศาสนาามาผูกเอาไว้เป็นปริศนาธรรม คตินิยม เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้นำไปคิดพิจารณาหาหนทางในการปฏิบัติ โดยผู้วิจัยจะได้ศึกษาคตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการปฏิบัติต่อศพเกี่ยวกับคตินิยมจากประเพณีการอาบน้ำศพ คตินิยมจากประเพณีการรดน้ำศพ คตินิยมจากประเพณีการแต่งตัวศพ คตินิยมจากประเพณีการหิวศพ คตินิยมจากประเพณีการหาแปงแต่งศพ คตินิยมจากประเพณีการเอาเงินใส่ปากศพ คตินิยมจากประเพณีการปิดปาก ปิดตาศพ คตินิยมจากประเพณีการมัดศพ (มัดตราสัง) การมัดห่อศพ คตินิยมจากประเพณีการหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก คตินิยมจากประเพณีดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือศพ คตินิยมจากประเพณีการเช็นศพ คตินิยมจากประเพณีการเคาะโลงให้รับศีล คตินิยมจากประเพณีการจุดตะเกียง ตามลำดับ ดังนี้

๔.๓.๑ คตินิยมจากประเพณีการอาบน้ำศพและการรดน้ำศพ

ประเพณีการอาบน้ำศพก็มุ่งเพื่อชำระสะสางร่างกายของผู้ตายให้สะอาดบริสุทธิ์^๖ ไม่มีมลทินสิ่งสกปรกติดตามร่างกายไปสู่ปรโลกหน้า คตินิยมจากประเพณีการอาบน้ำศพนั้น วิเคราะห์ได้ว่าเป็นการสอนให้คนเรารู้ว่าคนเรานั้นจะต้องเอา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นน้ำอาบกาย วาจา และใจให้สะอาด แต่ผู้ที่ตายแล้วไม่สามารถจะอาบได้ แม้แต่จะอาบน้ำเองก็ยังไม่ได้อย่างต้องอาศัยผู้อื่นอาบให้ การอาบน้ำ คือศีล สมาธิ ปัญญา จะต้องทำเอาเองและต้องทำก่อนที่ยังไม่ตาย ถ้าตายแล้วทำไม่ได้ ประเพณีการรดน้ำศพมุ่งเพื่อเป็นการไว้อาลัยและขอขมาอโหสิกรรมระหว่างผู้ตายกับผู้ที่ยังอยู่ถึงแม้ว่าจะเคยได้ล่วงเกินอย่างไร เมื่อตายแล้วผู้ที่ยังอยู่ก็มีอโหสิกรรมให้กับผู้ตายด้วย^๗ ส่วนคตินิยมจากประเพณีการรดน้ำศพ ทำให้วิเคราะห์ได้ว่า เป็นการสอนไม่ให้ประมาทในการทำมาชัฏ ขณะที่รดน้ำศพจะให้หงายมือของผู้ตายด้วย เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าคนเราตอนเกิดมาก็มาตัวเปล่า เวลาไปก็ไปตัวเปล่า มิได้ยึดถือหอบหิ้วเอาสิ่งใดไปด้วย เพื่อให้ผู้เห็นได้คลายความโลภ ความโกรธ และความหลงอีกอย่างหนึ่ง คำว่าอาบน้ำศพของคนโบราณ คือการอาบน้ำทั้งตัวเลย โดยจะต้มน้ำแล้วใส่สมุนไพรต่าง ๆ ลงไป จากนั้นรอให้น้ำอุ่นก่อนค่อยเอามาอาบน้ำให้ศพ แล้วค่อยอาบด้วยน้ำเย็นอีกครั้งก่อนพอกด้วยมันชันเป็นอันเสร็จพิธี ส่วนพิธีรดน้ำที่มือศพที่หลายคนเรียกกันว่าอาบน้ำศพในสมัยนี้ต้องเรียกว่า รดน้ำศพถึงจะถูก

^๖ สุขพัฒน์ อนุชิตจารีย์, *ปริศนาปรัชญาธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ลูก ส ธรรมภักดี, ๒๕๔๖). หน้า ๔๔๐.

^๗ พระมหาสมจิตร์ ฐิตธมโม (จันทร์ศรี), *อิทธิพลของศาสนพิธีที่มีผลต่อพฤติกรรมมนุษย์ในแง่จริยศาสตร์ การตายแบบพุทธ*, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐.

๔.๓.๒ คติธรรมจากประเพณีการแต่งตัวศพ การหวิมศพ การทาแป้งแต่งศพ

๑. คติธรรมการแต่งตัวศพ

ประเพณีการแต่งตัวศพมุ่งเพื่อให้ศพของผู้ตาย ดูสะอาดตา เรียบร้อย ไม่อูดจาดสายตา สำหรับผู้ที่มาพบเห็น คติธรรมการนุ่งผ้าสองหนแรก นุ่งกลับ หมายถึง การตาย นุ่งทับใหม่อีกครั้ง ตามธรรมดาที่คนทั่วไปนุ่ง หมายถึงการเกิด ท่านอธิบายไว้ว่า “คนเราเกิดมาก็ต้องตาย ตายแล้วก็เกิดอีก ทนทุกข์เวทนาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่รู้สิ้นสุด สำหรับผ้าที่ใช้นุ่งเป็นสีขาว และนุ่งห่มแบบอุบาสก อุบาสิกา เพื่อบอกว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จะเป็นไปได้ก็ด้วยการประพุดอย่างอุบาสกอุบาสิกา ดำรงตน อยู่ในศีลธรรม” ในทางหลักกรรมทรัพย์สมบัติภายนอกที่เป็นเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวเป็นของไม่จีรังยั่งยืน เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตายแล้วก็นำติดตัวไปไม่ได้^๘ ดังนั้น คนเราควรเอาศีลธรรมในทางศาสนา มาเป็นเครื่องประดับตัว จึงจะสามารถทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองทั้งโลกนี้และโลกหน้า

ข้อที่การแต่งตัวคือนุ่งห่มผ้าศพ วิเคราะห์ว่า การที่นุ่งขาวห่มขาวนั้น เป็นการแสดง ทางหนีทุกข์คือให้รักษาศีลฟังธรรม รักษากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ประพุดิตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา จึงจะพ้นทุกข์ได้

๒. คติธรรมการหวิมศพ

ประเพณีการหวิมศพ มีความเชื่อว่าการหวิมศพ จะหวิกกลับไปข้างหน้าซีกหนึ่งหวิ ไปข้างหลังอีกซีกหนึ่ง หมายถึงการหวิสำหรับคนตายครั้งหนึ่ง หวิไปข้างหลังหวิสำหรับคนเกิดอีกครั้ง หนึ่งหวิมาข้างหน้าหลังจากหวิเสร็จแล้วให้หวิก ๓ ท่อน แล้วโยนทิ้งลงไปในโลงศพ คติธรรมจาก ประเพณีการหวิมศพ พบว่า เป็นการสอนให้เห็นถึงไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อชี้ให้เห็นว่า หวิหวิกได้ฉันทิ ชีวิตของมนุษย์เราก็คงดับได้เช่นกันเป็นธรรมดา ทั้งชีวิตของมนุษย์ และหวิหรือไม่ว่าสิ่งใด ๆ ก็ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่เหมือนกัน คือความไม่เที่ยง ไม่ทนอยู่ในสภาพเดิม และไม่มีตัวตน^๙

ข้อที่หวิมศพนี้ วิเคราะห์ว่า การหวิมสำหรับคนตายและหวิมสำหรับคนเกิด ทำนอง เดียวกันนุ่งผ้าไว้ชายพกข้างหลังข้างหน้ากลับกันดังกล่าวแล้ว ครั้นหวิมเสร็จแล้วก็หวิกหวิออกเป็น สองท่อนทิ้งลงในหีบ หมายถึงตายกลับเกิดคู่นี้ เป็นทุกข์ทับถมสัตว์จมอยู่ในวัฏสงสารนั่นเอง

๓. คติธรรมการทาแป้งแต่งศพ

การทาแป้งแต่งศพ มุ่งเพื่อเป็นการตกแต่งศพให้ดูดีขึ้น มีการนำเอาแป้งมาทา เอน้ำอบ น้ำหอมมาทาศพ คติธรรมจากประเพณีการทาแป้งแต่งศพ พบว่า เป็นการสอนให้คนเรารักษาศีล เพราะศีลเป็นเหมือนอาภรณ์เครื่องประดับ เป็นเครื่องตกแต่งกาย วาจา ให้สวยงาม สามารถหอมหวาน ไปได้ทั้งตามลมและทวนลม และศีลทำให้งดงามประสบความสำเร็จได้ทุกอย่าง ดังคำบาลีว่า

สีเลน สุขตี ยนติ

สีเลน โภคสมปทา

สีเลน นิพพุตี ยนติ

ตสมมา สีล วิโสธเย.

คนจะถึงสุคติได้ก็เพราะศีล ถึงพร้อมด้วยโภคสมบัติได้ก็เพราะศีล

^๘ สัมภาษณ์ พระครูโกวิทธรรมโสภณ, เจ้าคณะตำบลหนองแห้ง วัดร่องเม็ง อำเภอสันทราย จังหวัด เชียงใหม่, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^๙ สัมภาษณ์ พระครูโกวิทธรรมโสภณ, อ่างแล้ว.

ถึงพระนิพพานได้ก็เพราะศีล เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้หมดจด ๑๐

ดังนั้น การทาแปงศพก็เท่ากับว่าเป็นคติเตือนใจให้คนเรานั้น ได้เกิดความตระหนักถึงชีวิตที่มีคุณค่าคือเมื่อมีชีวิตอยู่ควรรักษาศีลอย่างสม่ำเสมอ เพราะศีลมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง

๔.๓.๓ คติธรรมจากประเพณีการเอาเงินใส่ปากศพ และการปิดปาก ปิดตาศพ

๑. คติธรรมการเอาเงินใส่ปากศพ

ประเพณีการเอาเงินใส่ปากศพมีความเชื่อว่า ในการเอาเงินหรือของมีค่าใส่ในปากศพ กล่าวกันว่าเพื่อให้ผู้ตายติดตัวเอาไปใช้สอยในเมืองผี หรืออีกนัยหนึ่งสำหรับเป็นค่าจ้างสัปเหร่อ โดยมีเรื่องเล่ามาว่า มีสามีภรรยาคนหนึ่งอยู่ด้วยกันมาจนแก่ มีทองคำติดตัวอยู่บาทหนึ่งสามีภรรยาต่างสัญญากันว่า ถ้าใครตายก่อนให้เอาทองคำบาทหนึ่งนี้ใส่ปากไปให้ด้วย ต่อมาสามีเกิดตายก่อน ภรรยาจึงเอาทองคำใส่ปากให้สามีตามที่สัญญากันไว้ แล้วก็นำศพไปเผาไฟได้ไหม้ทองคำนั้นขาดไป คงเหลืออยู่เพียงสามสลึง ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์ ประกาศขอเก็บทองคำจากราษฎรเรือนละหนึ่งบาท หวังหมายคนนั้นจึงไปเก็บทองคำในกองฟอนซึ่งยังคงเหลืออยู่เพียงสามสลึง มาถวายพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ไม่ทรงรับจะเอาให้เต็มบาท หวังหมายเจ้าของทองคำจึงทูลว่า แต่ก่อนทองคำนี้เต็มบาท ครั้นสามีตายจึงเอาใส่ปากสามีแล้วเอาสามีไปเผา ไฟได้ไหม้ทองคำขาดไป จึงเหลืออยู่เพียงเท่านี้ ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่ผู้ยากเถิด พระมหากษัตริย์ได้ฟังก็เกิดธรรมสังเวช จึงประกาศยกเลิกไม่ให้เก็บทองคำจากราษฎร

อาศัยเหตุนี้ในกาลต่อมา ผู้ที่ไม่มีทองคำถึงบาท จึงใช้เงินใส่ปากศพแทน เป็นประเพณี กระทำสืบ ๆ กันมา หรืออีกนัยหนึ่งใส่ไว้สำหรับเป็นค่าจ้างสัปเหร่อที่จะนำไปเผา เพราะในครั้งกระโน้นราคาเงินบาทหนึ่งได้เป็นค่าจ้างอย่างงามแล้ว และยังได้ผ้าผ่อนที่ปกคลุมศพ กับของเล็ก ๆ น้อย ๆ ในการเผาศพเป็นพิเศษอีกด้วย^{๑๐} เพื่อเป็นเครื่องพิจารณาให้เห็นว่า บรรดาทรัพย์ที่ผู้ตายสะสมไว้ไม่ว่าจะมากเพียงใด สิ่งที่จะติดตัวไปได้ก็มีเพียงกรรม คือบุญและบาปเท่านั้น ทรัพย์นั้น อำนาจประโยชน์ในโลกนี้เท่านั้น ทรัพย์นั้นไม่เป็นประโยชน์ในโลกหน้า แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่สามารถอาศัยทรัพย์นั้น สร้างสิ่งที่เป็นบุญและบาป อันจะมีผลต่อชีวิตในโลกเบื้องหน้า เมื่อพิจารณาได้เช่นนี้ก็สามารุใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เมื่อประพุดิตนได้ดังนี้ ความประพุดิตนนั้นก็จะเป็นเอื้ออำนวยต่อชีวิตในโลกหน้า ด้วยการมีสุคติเป็นที่ไป

ข้อที่เอาเงินทองบรรจุลงในปากศพนั้น วิเคราะห์ว่า เป็นการแสดงให้เห็นว่า บรรดาทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายได้สะสมไว้นั้น แม้มากน้อยสักเท่าใด ครั้นตายแล้วต้องทิ้งหมดเอาอะไรไปไม่ได้เลย แม้แต่เงินที่บรรจุปากไว้ให้ ก็เอาไปไม่ได้ จะเอาไปได้ก็แต่บุญและบาปที่ตนทำไว้เท่านั้น กรรมนั้นแหละย่อมติดตามตนไปดุจเงาตามตัว และส่งผลคือสุขและทุกข์ ตามสมควรแก่กำลังของกรรม

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระครูสถาพรพิพัฒน์, รองเจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดเมืองขอนแก่น อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, ๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๑๑} พระครูคุณสารสัมพันธ์, พิธีกรรมต่าง ๆ และขนบ, ธรรมเนียม, ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร: จิระการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

๒. คติธรรมการปิดปาก ปิดตาศพ

การปิดปาก ปิดตาศพ ก็มุ่งเพื่อกันความอูจาดนากแล้ว เพราะบางศพตาปลิ้นลิ้นแลบผู้พบเห็นเกิดความกลัว คติธรรมจากประเพณีการปิดปาก ปิดตาศพ หมายถึง ตากับปาก เป็นช่องทางแห่งทวาริตอกุศลกรรม เพราะตาเห็นรูป เป็นเหตุให้ชอบใจ ทำให้เกิดความกำหนัดยินดีบ้าง เมื่อไม่ชอบใจก็เป็นเหตุให้เกิดวิหิงสา ด้วยการพูดปดหลอกลวงยุยงส่งเสริมว่าร้ายผู้อื่น ดังนั้น การปิดปาก ปิดตาเป็นการทำให้เกิดความสงบ ในบางที่ทานปิดทั้งหน้า รวมไปถึงปิดจมูก ปิดหูไปด้วย ก็คือสำรวมอินทรีย์เพราะเวลาปิด ที่สำคัญต้องเขียนพระเจ้า ๕ องค์ คือ นะ โม พุท ธา ยะ ลงในแผ่นนั้น หมายความว่าปิดหน้าด้วยคาถาพระเจ้า ๕ องค์ ก็คือ ผู้ต้องการความสงบสุข ต้องปิดหู ปิดตา ปิดปาก และจมูก รวมไปถึงกายและใจ ไม่ให้อารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาครอบงำ เพราะการนำพระมาควบคุมอินทรีย์ทั้งหมดไว้ได้ ก็คือ เป็นข้อสอบให้สำรวมระวางอินทรีย์ ไม่ให้เกิดกิเลสตนเอง ข้อนี้เป็น การเตือนสติให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ทำในขณะที่ยังมีชีวิตไม่ปล่อยใ้กายและใจของตนถูกอารมณ์ต่าง ๆ ครอบงำ เพราะขาดการสำรวมระวางทางอินทรีย์เป็นเหตุให้ชีวิตไม่สงบ เกิดความทุกข์ความเดือดร้อน ถ้ารู้จักควบคุมอินทรีย์ ๖ ชีวิตก็จะเป็นสุขได้^{๑๒}

การปิดหน้าศพด้วยแผ่นทองคำ แผ่นขี้ผึ้งที่ปิดหน้าด้วยทองคำเปลว เป็นต้นมีจุดประสงค์ เพื่อป้องกันลูกตาหลุด และไม่ให้คนเห็นตอนแก้ผ้าห่อศพออกตอนจะเผาเนื่องจากบางศพมีใบหน้าที่น่าเกลียดนากแล้ว เช่นนัยน์ตาถลนออกมา แลบลิ้นออกมาปากบูดเปี้ยว ใบหน้าบวมอืดและของโสโครกไหลออกทางปาก จมูก เป็นต้น ส่วนในแง่คติธรรมก็เพื่อสอนคนเป็นว่าคนเราเมื่อมีชีวิตหน้าตาคือหน้าตาต่างดวงใจ หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น เป็นสื่อป้อนข่าวสารให้ดวงใจ อุกุศลกรรมก็เกิดขึ้น เพราะการไม่สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น ทำให้เกิดความมักมากในกามารมณ์ ดังนั้น ถ้าปิดตาเสียได้ อุกุศลกรรมก็เข้าไปสู่จิตไม่ได้ จึงต้องสำรวมประสาทสัมผัสไว้ไม่ให้ตกไปในกามวัตถุทั้งหลาย^{๑๓}

ข้อที่มีการปิดตา ปิดปากศพนั้น วิเคราะห์ว่า เป็นปัญหาว่าตากับปากเป็นช่องทางให้เกิดอกุศลกรรมต่าง ๆ เช่น ตาเห็นรูปเกิดความกำหนัดหลงรักหลงชังเป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ส่วนปากนั้น พูดเท็จล่อลวงส่อเสียดยุยง พูดหยาบคายด่าแข่ง และเพื่อเจ้า ล้วนแต่เป็นอกุศลกรรม จึงปิดเสีย คือ สังวรระวางไม่ให้อกุศลกรรมเข้าทางตาทางปากได้ ใช้แต่จะสังวรแต่ตาและปากเท่านั้น แม้ทางอื่น ๆ ก็ควรสังวรเช่นเดียวกัน

๔.๓.๔ คติธรรมจากประเพณีการมัดศพ (มัดตราสัง) การมัดห่อศพ

การมัดศพ มุ่งเพื่อช่วยในการจัดศพให้อยู่ในท่าที่ต้องการ เช่น ในการตราสังรัดคอห้วงหนึ่งแล้วเอาเชือกโยงมากลางตัว ทำห้วงตระกุดเบ็ดผูกหัวแม่มือ แล้วรัดผูกมัดมือทั้งสองให้พนมไว้ที่หน้าอก แล้วโยงเชือกมาที่เท้าทำบ่วงผูกแม่เท้าทั้งสอง แล้วรวบรัดผูกข้อแม่เท้าทั้งสองให้ติดกัน เพื่อให้ศพอยู่ในท่านอนหงาย และพนมมือ เพื่อว่าเวลาศพเบ่งพองขึ้น จะได้ไม่ดันโลงทั้งสองข้าง ให้แตกหรือแยกออก ซึ่งจะทำให้น้ำเหลืองรั่วออกมาได้ คติธรรมจากประเพณีการมัดศพ (มัดตราสัง) พบว่า การมัดตราสังศพ ๓ เปลาะ หมายถึง บ่วงทั้ง ๓ ที่ว่า ปุตตัง คีเว บุตรเป็นห่วงคล้องคอ ะฉนัง หัตถะ ทรัพย์เป็นห่วงผูกมือ และ ะรียัง ปาเท และภรรยาเป็นห่วงผูกเท้า (สำหรับศพหญิงก็คงหมาย

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระครูโกวิทธรรมโสภณ, อ่างแล้ว.

^{๑๓} สุเมธ เมธาวิทยกุล, พิธีกรรมไทย, (สงขลา: เทมการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๑.

เอาสามี่เป็นห่วงผูกเท้า แม้คำภาวนาจะใช้ ภาครยา ปาเท เหมือนกัน ความหมายก็เพื่อบอกว่า ห่วง ๓ ห่วง นั้นเป็นเครื่องผูกมนุษย์ไว้ให้ติดอยู่ในโลกียวิสัย สามารถพันทุกซี้ได้ ใครสามารถตัดได้ ก็พันทุกซี้ได้

การมัดห่อศพ โดยมากมักใช้ผ้าขาว ห่อหุ้มศพไว้แล้วมัดเป็นเปลาะ ๆ ร้อยรัดให้แน่น ๕ เปลาะ ในความมุ่งหมายทางโลก เพื่อกันศพขึ้นพองอาจตันโลงแตกได้ คติธรรมจากประเพณีการมัดห่อศพ พบว่า หมายถึง สิ่งที่เป็นเครื่องรัดจริง ดังสัตว์โลก ให้วนเวียนอยู่ในทุกซี้ กางกันไว้มิให้พันไปจากทุกซี้ ก็คือ นิเวศธรรม ๕ ดังนั้น ผู้ที่ต้องการให้งานบรรลุความดีพ้นจากทุกซี้ ก็พึงเว้นจากนิเวศทั้ง ๕ ดังนั้นในเวลาที่มีผ้า ห่อศพ ๕ เปลาะ ท่านจะบริกรรม ดังนี้

“เปลาะที่ ๑ ท่านบริกรรมว่า กะ ได้แก่ กามฉันทะ

เปลาะที่ ๒ ท่านบริกรรมว่า พะ ได้แก่ พยาบาท

เปลาะที่ ๓ ท่านบริกรรมว่า ธิ ได้แก่ ธิณะมิทธะ

เปลาะที่ ๔ ท่านบริกรรมว่า อุ ได้แก่ อุทัจจะกุกกุจจะ

เปลาะที่ ๕ ท่านบริกรรมว่า วิ ได้แก่ วิจิจจณา”^{๑๔}

อีกนัยหนึ่งเป็นปัญหาธรรมให้ระลึกถึงเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกซี้เป็นอนัตตา ส่วนผ้าขาวคลุมหุ้มกายไม่ระแนบซ้ายขวา เป็นปัญหาให้พิจารณาว่า คนเราเมื่อดับชีพแล้วก็เหมือนท่อนไม้หาสาระมิได้ ท่อนไม้เสียอีกยังใช้ใส่ไฟได้ ร่างกายนอกจากถมแผ่นดิน ก็ยังไม่มีประโยชน์อันใดเลย พิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วจักได้เกิดสังเวชในกายคลายความรักความชังและความยึดมั่นสำคัญผิดต่าง ๆ เป็นทางดำเนินตนให้พ้นทุกซี้ได้

๔.๓.๕ คติธรรมจากประเพณีการหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก

ประเพณีการหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก ซึ่งมีความเชื่อว่า คนตายก็เหมือนกับพระอาทิตย์ตกลงไปแล้ว ย่อมไม่ย้อนกลับคืนมาทางทิศวันออกภายในวันเดียวหรือไม่เคยมีพระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันตกจะขึ้นเฉพาะในทิศตะวันออกในวันใหม่เท่านั้น คติธรรมจากประเพณีการหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเป็นให้เรารู้ว่าร่างกายของเราเหมือนกัน เมื่อตายไปแล้วจะไม่มีวันฟื้นขึ้นมาตามร่างเดิมนี่ได้อีก จะต้องเกิดใหม่ในภพหน้าเหมือนกับพระอาทิตย์ที่ตกทางทิศตะวันตกแล้ว ย่อมไปขึ้นทางทิศตะวันออก หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้าคนเราไม่ยอมตกต่ำหรือดับมีดเหมือนพระอาทิตย์ตกดินแล้ว ก็ให้มีศีลธรรม คือ ละชั่ว ประพฤติ มีจิตที่บริสุทธิ์ แล้วชีวิตก็จะมีดี บอดมีแต่ความสว่างไสวตลอดไป^{๑๕}

^{๑๔} สัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย, มัคทายกวัดข้าวแท่นหลวง อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๑๕} สัมภาษณ์ พระครูโกศลธรรมวิชัย, เจ้าคณะอำเภอสนทราย วัดข้าวแท่นหลวง อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๐.

๔.๓.๖ คติธรรมจากประเพณีดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือศพ การเชนศพ การเคาะโลงให้รับศีล การจุดตะเกียงปลายเท้าศพ

๑. คติธรรมจากประเพณีดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือศพ

ประเพณีดอกไม้ธูปเทียนที่ใส่ในมือศพ ซึ่งมีความเชื่อว่า เพื่อให้ผู้ตายได้นำเอาไปบูชาพระรัตนตรัย คติธรรมจากประเพณีดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือศพ พบว่า เป็นการสอนให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกของเรา โดยนำเอาคุณของพระรัตนตรัยไปปฏิบัติบูชา เพราะการนำหลักศาสนธรรมไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้น ถือว่าเป็นการบูชาอย่างยิ่ง^{๑๖} ซึ่งการปฏิบัติบูชานั้นควรทำในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะตายไปแล้วไม่สามารถปฏิบัติได้ หหมดโอกาสที่จะปฏิบัติแล้ว ผู้ที่มีชีวิตอยู่จงใส่ใจในการปฏิบัติธรรม มีการให้ทานรักษาศีลและเจริญภาวนาอยู่เป็นนิตย์

๒. คติธรรมจากประเพณีการเชนศพ

ประเพณีการเชนศพ คือลูกหลานจะจัดอาหารใส่ถาดมาวางไว้ข้างโลงแล้วเคาะโลงเบา ๆ ๓ ครั้ง โดยมีความเชื่อว่าเป็นการบอกให้ผู้ตายได้มาทานอาหารที่ลูกหลานจัดให้ คติธรรมจากประเพณีการเชนศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเป็นว่า คนตายไปแล้วไม่อาจฟื้นขึ้นมาได้อีกและไม่สามารถนำอะไรติดตัวไปได้แม้แต่ข้าวปลาอาหารที่จัดมาให้อยู่ตรงหน้าก็ไม่มีปัญญาลุกขึ้นมาทานได้ หรือทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ที่หามาได้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ก็ไม่สามารถใช้ได้และนำติดตัวไปได้ มีแต่บุญกับบาปเท่านั้นที่จะติดตัวไปได้ อีกอย่างหนึ่งเป็นการสอนให้ตั้งมั่นอยู่ในความกตัญญูไม่ลืมบุญคุณ แม้คนตายจะลุกมาทานอาหารไม่ได้ก็ตาม แต่อย่างน้อยลูกหลานก็ได้แสดงออกถึงความกตัญญู เป็นการบูชาคุณ ไม่ลืมคุณท่านแม้ตายจากไปแล้ว ดังคำที่ว่า “สิ่งที่ควรทำคือความดี สิ่งที่ควรจะมีคือคุณธรรม สิ่งที่ควรจดจำคือบุญคุณ”^{๑๗}

๓. คติธรรมจากประเพณีการเคาะโลงให้รับศีล

ประเพณีการเคาะโลงให้รับศีล เวลาเริ่มพิธีกรรมทางศาสนา คือพระสงฆ์จะให้ศีลก่อนฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นการเคาะโลงศพเพื่อให้ผู้ตายลุกขึ้นมารับศีลและฟังพระธรรมเทศนา คติธรรมจากประเพณีการเคาะโลงให้รับศีล วิเคราะห์ว่า เป็นการเคาะล้อเลียนคนเป็น คือเวลา มึงงานศพ บางแห่งก็เพราะมีการเล่นการพนัน ตีมสุราและร้องรำทำเพลงต่าง ๆ เป็นเหมือนผู้ที่ประมาทหมัวเมาในชีวิต รับศีลก็รับแต่ปากไม่เคยรักษา ฟังธรรมก็พอเป็นพิธีเท่านั้น ดังคำกล่าวที่ว่า “มือถือสาก ปากถือศีล”^{๑๘} เพราะฉะนั้น จึงเคาะโลงศพให้มีจิตสำนึกว่า เมื่อตายแล้วทำความดีอะไรไม่ได้ ควรรีบทำความดี บำเพ็ญบุญกุศล ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมขณะยังมีชีวิตอยู่ จะเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด เพราะตายไปแล้วถึงจะเคาะจนโลงพัง ก็ไม่สามารถจะลุกขึ้นมารับศีลฟังธรรมได้ ดังนั้น การเคาะโลงรับศีล ไม่ใช่ให้คนตายมารับศีล แต่เพื่อเป็นการบอกคนที่มาร่วมงานว่า อย่าเอาแต่หมัวประมาทขาดสติ ไม่สนใจในหลักธรรมคำสอน เมื่อตายไปหมดโอกาสทำความดี จะเคาะจนโลงแตก ก็ลุกขึ้นมาไม่ได้

^{๑๖} สัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย, อ่างแล้ว.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูโสภาสวิหารกิจ, รองเจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดสันคะยอม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระครูสถาพรพิพัฒน์, อ่างแล้ว.

๔. คติธรรมจากประเพณีการจุดตะเกียงปลายเท้าศพ

สำหรับการจุดตะเกียงหรือโคมไฟแล้ววางไว้ปลายเท้า ใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดจุดตามไว้ที่ปลายเท้าศพเพื่อให้สว่าง เพราะสมัยโบราณไม่มีไฟฟ้าหากปล่อยให้มืดจะดูน่ากลัว คติธรรมจากประเพณีการจุดตะเกียง วิเคราะห์ว่า ตะเกียงให้แสงสว่างได้เพียงภายนอก ส่วนธรรมะนั้นสามารถให้จิตใจสว่างได้ ดังคำที่ว่า สว่างตาอาศัยแสงไฟ สว่างใจต้องอาศัยแสงธรรม ข้อที่มีการใช้โคมหรือไฟตามไว้ปลายเท้าศพ ให้คติธรรมว่า เมื่อยังมีชีวิตธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ยังมีอยู่พร้อมกัน ครั้นสิ้นชีพแล้ว ธาตุทั้ง ๔ ต่างแตกแยกกันไป จึงจุดไฟให้เห็นเป็นพยาน น้ำมันในมะพร้าวเป็นของบริสุทธิ์จตุบญกุศลที่ได้สั่งสม ส่วนเกลือเปรียบด้วยบาปอกุศลเป็นคนละอย่างจะปนเคล้ากันไม่ได้ บางมติที่ว่าบุญบาปเปรียบเหมือนน้ำกับน้ำมันย่อมไม่เข้ากัน บุญให้ผลเป็นสุข บาปให้ผลเป็นทุกข์ การบรรจุข้าวเปลือกในภาชนะนั้น แสดงว่า ใครหว่านข้าวกล้าลงในนาแล้ว ย่อมจะงอกเป็นต้นข้าว ต้นข้าวไม่กลายเป็นหญ้า ฉนใด ทำบุญไว้ก็คงเป็นบุญ ไม่กลับกลายเป็นบาป ฉนนั้น^{๑๙}

ดังนั้น การจุดตะเกียงไว้เท้าปลายศพ เพื่อเตือนสติผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ดำเนินชีวิตของตนไปในทางสว่าง เกิดมาแล้วก็อย่าประมาทในการบุญการกุศล ประพฤติตามหลักการพระพุทธศาสนา กล่าวคือให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาอย่างสม่ำเสมอ

๔.๔ วิเคราะห์คติธรรมที่ปรากฏในประเพณีในการสวดศพ

ประเพณีในการสวดศพนั้น มักนิยมสวดในระหว่างตั้งศพบำเพ็ญกุศลอยู่ที่บ้านหรือที่วัด โดยเวลากลางวันจะมีการนิมนต์ให้พระสวดมาติกา เวลากลางคืนนิมนต์ให้พระสวดพระอภิธรรม โดยมีพระภิกษุ ๔ รูป เรียกกันว่าสำหรับหนึ่งสวดอภิธรรม ก่อนที่จะตั้งต้นสวดนั้นเมื่อเจ้าภาพได้จุดธูปเทียนเสร็จแล้วอาราธนาศีล พระภิกษุผู้มีความอาวุโสในจำนวน ๔ รูปนั้นเป็นผู้ให้ศีล เมื่อจบจึงตั้งต้นสวดอภิธรรมต่อไป พระภิกษุที่สวดอภิธรรมกำหนดต้องมี ๔ รูป นั้นเพราะความประสงค์แต่เดิมมาต้องการให้สะดวกแก่เจ้าภาพที่จะถวายพระเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ซึ่งประเพณีการสวดศพนั้นผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ในประเด็นการสวดมาติกา การสวดพระอภิธรรม และการสวดพระพุทธมนต์ตามลำดับ ดังนี้

๔.๔.๑ คติธรรมจากประเพณีการสวดมาติกา

ประเพณีการสวดมาติกา คือ การนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป สวดมาติกา คือบทตั้งหรือหัวข้อของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ซึ่งมีความเชื่อว่า เป็นการเบิกโลงและเชิญวิญญาณของผู้ตายให้รับทราบถึงการบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ของญาติพี่น้อง โดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดในเวลากลางวันบางแห่งก็สวดทุกวัน ในระหว่างการบำเพ็ญกุศลศพ บางแห่งก็สวดวันสุดท้าย คติธรรมจากประเพณีการสวดมาติกา วิเคราะห์ว่า เป็นการเตือนสติคนเป็นไม่ให้ประมาทในชีวิต ให้ชวนชวายเป็นบุญคุณงามความดีละเว้นความชั่ว^{๒๐} ดังคำบาลีว่า กุสะลา ธัมมา แปลว่า ธรรมที่เป็นกุศล อะกุสะลา ธัมมา แปลว่า ธรรมที่เป็นอกุศล ดังนี้

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระครูโกวิทธรรมโสภณ, อ่างแล้ว.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย, อ่างแล้ว.

ในทางพระพุทธศาสนานั้น มีการกล่าวถึงเรื่องทีอนาถปิณฑิกเศรษฐีนิมนต์พระมาสวดบทมาติกา บังสุกุล ว่าในครั้งนั้น หลานอนาถปิณฑิกเศรษฐีอุ้มตุ๊กตาแบ่งแล้วทำพลัดตกลงสู่พื้นแตกกระจาย หลานอนาถปิณฑิกเศรษฐีซึ่งเป็นเด็กก็ร้องไห้ เพราะมีความรักในตุ๊กตาว่าเป็นลูกของตน ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี จึงได้ปลอบใจหลานว่าอย่าร้องไห้เลย เดี่ยวตาจะไปนิมนต์พระมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ จากนั้นท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีก็ได้ไปนิมนต์พระมาสวดเพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตุ๊กตาแบ่ง พระสงฆ์ท่านก็ได้สวดบทมาติกาซึ่งเป็นเหมือนแม่บทของธรรมให้ฟังแล้ว ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีก็ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศล เรื่องนี้ถ้าพิจารณาดูแล้วการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตุ๊กตาแบ่งนั้น อาจจะเป็นเรื่องไร้สาระ แต่อย่าลืมว่าที่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีทำนั้นก็จะมีเหตุผลอยู่สองประการ ประการแรกต้องการปลอบใจหลานให้หยุดร้องไห้ ส่วนประการที่สองนั้นน่าจะเป็นเพราะท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นเศรษฐีที่ไม่รู้จักอิมในบุญ จึงหาวิธีการในการทำบุญอยู่เนือง ๆ นั่นเอง จากตัวอย่างนี้ก็เลยทำให้มีการสวดมาติกาบังสุกุลเป็นเบื้องต้นในงานศพทั่วไป

๔.๔.๒ คติธรรมจากประเพณีการสวดพระอภิธรรม

ประเพณีการสวดพระอภิธรรม คือ การนิมนต์พระสงฆ์มาสวด ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลส่งดวงวิญญาณของผู้ตายให้สู่สุคติโลกสวรรค์ คติธรรมจากประเพณีการสวดพระอภิธรรม พบว่า เป็นการสอนให้คนเราตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เพราะคนตายไปแล้วฟังไม่รู้เรื่อง แต่คนที่กำลังมีชีวิตอยู่ฟังรู้เรื่อง ถ้าสามารถแปลบาลีได้จะสอนให้คนเป็นคนดีทำแต่ความดี พระอภิธรรมมีแต่สังคหะมีแต่ธรรมล้วน ๆ เป็นธรรมชั้นสูงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดา ขณะประทับอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อทดแทนค่าน้ำนม สอนคุณพระราชมารดา การฟังพระอภิธรรม ถ้าฟังด้วยปัญญาย่อมได้กุศล คือความฉลาด ถ้าฟังด้วยศรัทธาย่อมได้บุญ เหมือนค่างควา ๕๐๐ ตัว ที่เกาะเพดานถ้าฟังพระสงฆ์สาธยายพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ฟังด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใส จนเคลิ้มตกลงมาจากเพดานถ้า กระทบโขดหินดับดินตายไป ยังได้ไปเกิดในสุคติได้^{๒๑}

๔.๔.๓ คติธรรมจากตาลปัตร ๔ ต้าม^{๒๒}

๑. ตาลปัตรต้ามแรก คือ ไปไม่กลับ วิเคราะห์ว่า พระอริยบุคคลที่สำเร็จพระอรหันต์ดับกิเลสได้แล้วเมื่อสิ้นชีพแล้วจะไม่กลับมาเกิดใหม่อีก ไปไม่กลับ ได้แก่ การไม่กลับมาเกิดอีก พระอรหันต์ คือ พระผู้บริสุทธิ์ ผู้กำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง ผู้บรรลุพระอรหันต์แล้ว ผู้สมควรรับทักษิณา และการเคารพบูชาอย่างยิ่ง มี ๔ จำพวก ดังนี้ ๑) สุขขวิปัสสโก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน สำเร็จด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ๒) เติวิชโช ผู้ได้วิชชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หยั่งรู้ คือ ระลึกชาติหลังของตน จำชื่อสกุล ที่อยู่และสิ่งแวดล้อมย้อนไปหลาย ๆ ชาติได้ จุตูปปาตญาณ หยั่งรู้เห็นการเกิดการตายตามอำนาจกรรมของเหล่าสัตว์ และอัสวักขยญาณ รู้แจ้งเห็นอริยสัจโดยการกำจัดกามภพ และอวิชชาหมดโดยสิ้นเชิง ๓) ฉพภิญโญ ผู้ได้อภิญญา ๖ คือ อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ทิพพโสต หูทิพย์ เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ ทิพพจักขุ ตาทิพย์ และอัส-

^{๒๑} สัมภาษณ์ ดร.สมักร ใจมาแก้ว, ศาสนพิธีกรวัดเมืองวะ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๒๒} สัมภาษณ์ นายณัฐพล ลีกสิงห์แก้ว, ผู้เชี่ยวชาญพิธีกรรมล้านนา, อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๐.

วักขยญาณ รู้จักทำอัสวะให้สิ้น ๔) ปฏิสัมภิทัปปัตโต ผู้ถึงปฏิสัมภิทา ๔ คือ อตถปฏิสัมภิทา ปัญญา
 แตกฉานในอรรถ ธัมมะปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม นิรุตติปฏิสัมภิทา แตกฉานในถ้อยคำ
 บัญญัติ และปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณมีไหวพริบทันต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ
 พระอริยบุคคลผู้บริสุทธิ์วิเศษมีอยู่ในพุทธศาสนาเท่านั้น ด้วยเหตุผลนี้จึงได้ชื่อว่า ไปไม่กลับ ปรัชญา
 ธรรม คือผู้ที่หมดกิเลสแล้วจะไม่กลับมาเกิดอีก

๒. ตาลปัตรด้ามที่ ๒ คือ หลับไม่ตื่น วิเคราะห์ว่า การหลับด้วยอำนาจของกิเลส คือมัว-
 เมมาหลงไหลในกามคุณ ๕ จะนำตัวพาไปอัปจน เพราะกามคุณยิ่งเสพมากสัมผัสมากยิ่งพอใจและ
 มีความยินดีมากยิ่งขึ้น โดยไม่รู้ลืมต้องการเพิ่มอยู่เรื่อยๆ จะไม่มีวันจบสิ้นหลับไม่ตื่น ได้แก่ หลงติด
 ในกามคุณอย่างไม่มีสติยับยั้งเตือนตนเองไม่ได้เหมือนกับคนตาบอดจะให้มองเห็นดังแต่ก่อนนั้นไม่ได้
 เลย โทษแห่งความมัวเมา (โมหะ) มี ๓ อย่าง คือ ๑) เป็นบ่อเกิดสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์ ทำให้จิตปั่นป่วน
 เพราะเป็นสิ่งน่ากลัว ๒) ไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ จิตมีดมนมองไม่เห็นความดีอะไรเลย ๓) ถ้าละได้
 ชื่อไม่หลงดังพระอาทิตย์ที่ทาลายความมืด มีดอะไรไม่เท่าปัญญามืด แสงสว่างอะไรก็ไม่เท่าแสงสว่าง
 แห่งปัญญา ด้วยเหตุผลนี้จึงชื่อว่า หลับไม่ตื่น ปรัชญาธรรม คือ ผู้ที่หลงติดในกามคุณเปรียบเหมือน
 การหลับไม่ตื่น

๓. ตาลปัตรด้ามที่ ๓ คือ ฟันไม่มี วิเคราะห์ว่า การกำจัดกิเลสต้นห่ออัสวะให้ดับสนิท
 แล้วไม่เกิดขึ้นมาใหม่อีกเหมือนไฟหมดเชื้อ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ คนตายไม่อาจฟื้นคืนชีพมาได้อีก
 โดยอาศัยญาณ คือ ความรู้วิเศษโดยเอาญาณเป็นเครื่องวัดกิเลสดับแล้วไม่ฟื้นกลับมาอีก คำว่า ญาณ
 ในที่นี้ หมายถึง จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างหรือปรีชาญาณซึ่งบังเกิดขึ้นภายในจิตของบุคคล
 ด้วยผลแห่งการปฏิบัติให้สมบูรณ์ตามหลักไตรสิกขามี ๓ อย่าง คือ ๑) สัจจญาณ ปรีชาหยั่งรู้อริยสัจ ๔
 ๒) กิจจญาณ ปรีชาหยั่งรู้อันควรทำ ๓) กตญาณ ปรีชาหยั่งรู้อันได้กระทำแล้ว อีกนัยหนึ่ง
 หมายถึง บุคคลผู้กระทำอนันตริยกรรม ๕ คือ ปิตุฆาต มาตุฆาต อรหันตฆาต โลहितุปบาท และสังฆ-
 เภท ย่อมห้ามสวรรค์นิพพานมีแต่ประตูนรกเท่านั้นที่เปิดต้อนรับ ด้วยเหตุผลนี้จึงได้ชื่อว่า ฟันไม่มี
 ปรัชญาธรรม คือ ผู้ดับกิเลสสิ้นเชิงแล้วจะไม่วันทีกิเลสจะฟื้นคืนอีก

๔. ตาลปัตรด้ามที่ ๔ คือ หนีไม่พ้น วิเคราะห์ว่า ลักษณะที่ทุกคนจะต้องมีเท่ากัน คือ
 ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา สิ่งทุกคนจะต้องได้พบ สิ่งที่ธรรมชาติให้มาตั้งแต่วันเกิด
 ทุกคนจะต้องจนมุม ทุกคนหนีไปไม่รอดและทุกคนจะได้รับความเสมอภาคนี้เหมือนกันทุก ๆ คนไม่มี
 ข้อยกเว้นและปฏิเสธไม่ได้ หนีไม่พ้น ได้แก่ ความตาย ความตายจะปฏิเสธด้วยทรัพย์ไม่ได้ แต่ปฏิเสธ
 ได้ด้วยพระนิพพาน ด้วยเหตุผลนี้จึงได้ชื่อว่า หนีไม่พ้น ปรัชญาธรรม คือ ที่สุดของสิ่งมีชีวิต
 คือความตาย

๔.๕ วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการบวชนาคและการนำศพ

ไปสู่ฌาปนสถาน

ประเพณีการบวชนาคหรือบวชนาไฟนั้น เป็นประเพณีที่นิยมให้ลูกหลานของผู้ตาย
 บวชให้ คือลูกหลานของผู้ตายบวชเป็นเณรหรือเป็นพระ โดยมักนิยมบวชในวันเฝ้าเรียกว่า บวชนาไฟ
 ไฟ จะบวชอยู่นานมากน้อยไม่จำกัด ตามปกติมักบวชเป็น ๓ วัน แต่ที่บวชตลอดชีวิตก็มี ซึ่งผู้วิจัยจะได้
 ศึกษาในคตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการบวชนาคและการจุสศ คือ คตินิยมจากประเพณีการ

บวชจูงศพ คติธรรมจากประเพณีประตูป่า คติธรรมจากประเพณีตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ คติธรรมจากประเพณีซัดข้าวสาร คติธรรมจากประเพณีการหามศพ คติธรรมจากประเพณีการโปรยข้าวตอก คติธรรมจากประเพณีเครื่องมือจูงศพ คติธรรมจากประเพณีการหามศพเวียนจิตกาธาน ๓ รอบ ตามลำดับ ดังนี้

๔.๕.๑ คติธรรมจากประเพณีการบวชหน้าศพและจูงศพ

ประเพณีการบวชจูงศพ คือการบวชตามประเพณีเมื่อมีการบำเพ็ญกุศลศพก็จะมี การบวชเพื่อจูงศพนำไปเผา โดยมากจะนิยมบวชลูกหลานเพราะมีความเชื่อว่าผู้ตายจะได้เกาะชายผ้าเหลืองเข้าป่าช้าหรือเกาะผ้าเหลืองขึ้นสู่สวรรค์ คติธรรมจากประเพณีการบวชหน้าไฟจูงศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเราให้รู้ว่า สัจธรรมแห่งผ้ากาสาบวชที่จูงศพหน้าไฟอยู่นั้น คือ สัญลักษณ์แห่งผู้ละความโลภความโกรธและความหลงมีศีลบริสุทธรมีจิตบริสุทธิ์ไม่มีเวรมีภัยกับใคร เพราะเดินตามทางแห่งมรรค ๘ อยู่ที่ไหนก็ร่มเย็นเป็นสุข ฆราวาสถ้าปฏิบัติและเชื่อพระ ถ้าทำได้ก็ไม่ต้องมีใครจูง สามารถเดินทางได้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา กล่าวคือทางแห่งความดี อีกนัยหนึ่ง การบวชจูงนั้นบวชเวลาพ่อแม่ตายไปแล้วจะได้ประโยชน์น้อยมากแต่ถ้าบวชจูงท่านในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ท่านนิสงส์มาก ทั้งผู้บวชเองและทั้งพ่อแม่ กล่าวคือ เมื่อลูกบวชเข้ามาอยู่ในวัดก็จะเป็นการจูงพ่อแม่เข้าวัดด้วยท่านจะได้มีโอกาสเข้าวัดรักษาศีลและเจริญภาวนาตามลูกไปด้วยซึ่งเป็นการจูงโดยอ้อม พ่อแม่ก็จะได้สัมมาทิฐิมีความเห็นชอบได้ปฏิบัติชอบตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา ผู้บวชเองก็ได้แสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวทีต่อพ่อแม่ก็คือทดแทนบุญคุณท่าน อานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ คือ การได้มีโอกาสกำจัดกิเลสเพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๒๓}

บวชหน้าไฟ มักเข้าใจกันว่า เป็นการบวชจูงผู้ตายขึ้นสวรรค์ ความจริงนั้นไม่ใช่เพราะการบวชหน้าไฟเป็นการปลงธรรมสังเวชต่อการเกิด แก่ เจ็บ และตายในที่สุด มนุษย์ก็มีเท่านั้นทำให้เกิดการเบื่อหน่ายต่อชีวิตในโลกีย์ ไม่ประสงค์จะอยู่ในเพศฆราวาสแล้ว พอใจในสมณเพศ มุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น เข้าสู่มรรคผลนิพพานในที่สุด

๔.๕.๒ คติธรรมจากประเพณีตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ

ประเพณีตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ มีความเชื่อว่า หม้อนั้น ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ หมายถึงธาตุน้ำ คุณกันเข้าเป็นรูป เมื่อตีด้วยไม้ย่อมแยกสลายหมด ฉนใด ชีวิตก็ฉนนั้น จะเหลืออยู่แต่หม้อไฟนำหน้าศพ คติธรรมจากประเพณีตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ วิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องเตือนใจให้คนเป็นพิจารณาให้เห็นธรรมสังเวชว่า สิ่งใด ๆ ไม่เป็นของเที่ยงนั้น พึงรีบประกอบกรกุศล อันจะนำตนสู่สุคติภพในเบื้องหน้า บางแห่งแก้วว่าหม้อน้ำทั้ง ๓ ได้แก่ วัย ๓ ของสัตว์ที่เกิดมา จำต้องแตกทำลายลงไปในวันทั้ง ๓ นี้^{๒๔}

๔.๕.๓ คติธรรมจากประเพณีการหามศพ

ประเพณีการหามศพ มีความเชื่อว่า ในการหามศพจะต้องมีพระภิกษุ หรือลูกหลานที่บวชหน้าไฟเป็นผู้จูงศพ ด้วยหวังว่าพระจะนำวิญญาณของผู้ตายไปสู่ที่สงบสุข เกี่ยวกับคติธรรมจากประเพณีการหามศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการเตือนสติคนเป็นว่า การที่ดำเนินชีวิตให้มีความสุขนั้น ต้องมี

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระครูสถาพรพิพัฒน์, อ่างแล้ว.

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระครูโกศลธรรมวิจิตร, อ่างแล้ว.

ศีลธรรม คุณธรรมหลักธรรม เป็นข้อปฏิบัติ เพราะพระภิกษุ นั้นเป็นเครื่องหมายแห่งคุณธรรมในฐานะเป็นผู้ประพฤติเป็นแบบ และช่วยชี้แนะนำ อบรมสั่งสอน

๔.๕.๔ คติธรรมสี่คนหาม สามคนแห่ หนึ่งคนนั่งแคร่ สองคนพาไป

สี่คนหาม วิเคราะห์ว่า สิ่งประกอบกันเข้าอย่างพอเหมาะทำให้เกิดรูปร่างขึ้นมาเป็นมวลสารเนื้อแท้ ได้แก่ ธาตุ ๔ วัตถุประสงค์ชาติดั้งเดิมของสรีระร่างกายของสรรพสิ่งที่มีชีวิตสามารถมองเห็นด้วยตาซึ่งเป็นส่วนผสมของธาตุ ๔ อยู่ในสภาวะที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และสลายตัว ใครก็ห้ามไม่ได้ ไม่ใช่เราไม่อยู่ในอำนาจของเราวันหนึ่งต้องทรุดโทรมแตกสลายไป ธาตุทั้ง ๔ จะกลับคืนสู่สภาพเดิมคือ ๑) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน มีลักษณะที่แข็งมองเห็นเป็นรูป สามารถสัมผัสได้ เช่น ฝม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น ๒) อาโปธาตุธาตุน้ำ มีลักษณะเหลวไหลถ่ายเท ทำให้อ่อนนุ่มผสมผสานกัน เช่น น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำดี เป็นต้น ๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ เป็นลักษณะร้อนยังกายให้อบอุ่น ย่อยอาหาร ทำให้ร่างกายไม่เปื่อยเน่า เป็นต้น ๔) วาโยธาตุ ธาตุลม มีลักษณะกระพือพัด ลอยตัว พัดไปทั่วร่างกาย ทำให้ร่างกายเคลื่อนไหว ดิน น้ำลมและไฟนี้แหละ คือตัวตน แต่ตัวเราที่แท้จริงคืออะไร ด้วยเหตุผลนี้จึงได้ชื่อว่า ๔ คนหาม

สามคนแห่ วิเคราะห์ว่า มวลสารที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติจะซ่อนความเร้นลับคือการผันแปรและสลายตัวเอาไว้ในตัว เปิดเผยตัวเองออกมาให้เห็นเสมอกันทั้งหมดเรียกว่าธรรมนิยาม เพราะกำหนดรู้ได้ถึงธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลง ได้แก่ ไตรลักษณ์ อาการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นประจำ นามรูปทำให้เบญจขันธ์เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มี ๓ อย่าง คือ ๑) อนิจจตา เปลี่ยนสภาพอยู่ทุกขณะ คงที่เพียงชั่วคราว ไม่ยั่งยืนเปลี่ยนแปลงไม่คงทนถาวร (๒) ทุกขตา ความไม่สมบูรณ์ ไม่สมดุคตามธรรมชาติ เจ็บปวดเป็นเวทนาที่ทนได้ยาก ๓) อนัตตตา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ผืนความปรารถนาไม่อยู่ในอำนาจความเป็นเจ้าของสูญสลายไปเอง สรรพสิ่ง ต้องอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงไม่สมบูรณ์เสมอ สั่งห้ามไม่ได้นี่คือเจ้าแห่งรูปที่แท้จริง ด้วยเหตุผลนี้จึงได้ชื่อว่า ๓ คนแห่

หนึ่งคนนั่งแคร่ วิเคราะห์ว่า คุณสมบัติที่คอยควบคุมบัญชาการของอวัยวะทุกส่วน กล่าวคือ ผู้เป็นใหญ่และเป็นสิ่งที่เก็บข้อมูลทุกอย่างไว้ได้เป็นอย่างดี หนึ่งคน ได้แก่ จิตและแคร่ หมายถึง ร่างกาย จิตนั่งอยู่บนร่างกายซึ่งทำหน้าที่เป็นนาย ดังคำที่ว่า “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” นิยามของคำว่า จิต มี ๕ อย่าง คือ ๑) การที่จิตมีสภาพปกติ รู้การเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ ๒) เป็นสถานที่เก็บบาปและบุญและบัญชาการตามวิถีแห่งจิต ๓) มีธรรมชาติสร้างผลของกรรม ๔) เป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะอันงามวิจิตรทุกอย่างในโลก ๕) เป็นธรรมชาติรู้การสัมผัสปรุงแต่งสร้างสรรคส์สรรพสิ่ง สรรพสิ่งที่มนุษย์สรรคส์สร้างขึ้นล้วนแต่สำเร็จด้วยใจทั้งสิ้นจิตใจจึงมีขึ้นลงตลอดเวลา ดังคำที่ว่า จิตนี้หยั่งรู้ยากนัก บางครั้งเป็นมาร บางกาลเป็นเทวดา บางเวลาเป็นพระ บางขณะเป็นพรหม บางอารมณ์เป็นมนุษย์ ต่ำสุดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ด้วยเหตุผลนี้จึงได้ชื่อว่า หนึ่งคนนั่งแคร่

สองคนพาไป วิเคราะห์ว่า คือบุญและบาป ที่จะนำพาคนเราไปนรกหรือสวรรค์ ถ้าบุญก็นำพาไปเกิดดีมีมนุษย์ สวรรค์ เป็นต้น แต่ถ้าเป็นบาปก็พาไปเกิดในสถานที่ไม่มีทุกดิวินิบาต ดังนั้นสัตว์โลกจึงเป็นไปตามกรรม แล้วแต่ทุนที่เป็นปัจจัยเกี่ยวพันจากพฤติกรรมกระทำในรูปแบบของกิจกรรมซึ่งมี ๒ อย่าง คือ ทำดีจัดเป็นกุศล ทำชั่วจัดเป็นบาป ทำสิ่งไหนมากก็จะไปตามทางของสิ่งนั้น ๆ ไป ได้แก่บุญและบาปนำพาจิตไปเพราะจิตเป็นผู้กระทำ ทำกุศลไว้บุญจะนำไปสู่สวรรค์ ซึ่งเป็นชื่อเขตแดนของความสุข ทำบาปไว้ บาปจะนำไปสู่นรกเป็นชื่อเขตแดนแห่งความทุกข์ สาเหตุที่

ทำให้ผู้ประพฤติไปสู่สวรรค์ มี ๓ อย่าง คือ ๑) กายกรรม พฤติกรรมทางกายที่เป็นฝ่ายทางกุศลกรรม กล่าวคือ การที่มีกายประพฤติดี ๒) วชิกรรม พฤติกรรมทางวาจาที่เป็นฝ่ายทางกุศลกรรม กล่าวคือ การมีวาจาที่กล่าวดี ๓) มโนกรรม พฤติกรรมทางจิตที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม กล่าวคือ การมีจิตที่คิดดี ส่วนสาเหตุที่ทำให้ผู้ประพฤติไปนรกก็มีแนวพฤติกรรมที่ตรงกันข้ามกับสาเหตุที่ทำให้ผู้ประพฤติไปสวรรค์มี ๓ อย่างเช่นกันหลังการตายสิ่งที่เป็นที่สุดของจิต คือ บุญและบาป เงินใช้ไม่ได้ ข้าวกินไม่เป็น ด้วยเหตุผลนี้ จึงได้ชื่อว่า สองคนพาไป^{๒๕}

๔.๕.๕ คติธรรมจากประเพณีเครื่องมือจุงศพ

เครื่องมือจุงศพ ประกอบด้วยต้นอ้อย ฝ้ายขาว ด้ายหรือไหมที่มัดต่อกันทอดยาวต่อจากหีบศพ เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรพร้อมทั้งลูกหลานญาติพี่น้องจับถือเดินจุงศพ โดยมีความเชื่อ เพื่อนำทางผู้ตายไปสู่สุคติ เกี่ยวกับคติธรรมจากเครื่องมือจุงศพประกอบด้วยต้นอ้อย ฝ้ายขาว ด้ายหรือไหม วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนให้คนทำความดี มีจิตใจบริสุทธิ์ และรู้จักสามัคคี อย่างต้นอ้อยที่ใช้จุงศพ เป็นการสอนให้ทำความดีโดยเปรียบเทียบว่า การทำความดีนั้นเหมือนการกินอ้อยจากปลายไปหาโคน ซึ่งการกินอ้อยจากปลายไปหาโคนนั้น จะขัดความรู้สึกเพราะจืดชืดไม่มีรสหวาน ถ้าถึงกลางคันก็ไม่เจอรสหวานเพราะรสหวานจะอยู่ที่โคนอ้อย แต่ถ้าสู้อกินไปเรื่อย ๆ โดยไม่ย่อท้อจนถึงโคนต้นอ้อยก็ได้ดื่มตำรสหวานของอ้อยเอง เหมือนการทำความดีย่อมมีอุปสรรคปัญหาเป็นธรรมดาอาจไม่สนุกฝืนความรู้สึกคนทำ ถ้าถึงกลางคันก็จะได้ไม่ผลจากความดี แต่ถ้าไม่ย่อท้อทำงานสำเร็จก็จะพบผลของความดี คือความสุขความชื่นใจ ส่วนฝ้ายขาวที่ใช้จุงศพนั้นหมายความว่าฝ้ายขาวเป็นผ้าที่มีสีบริสุทธิ์ คือสอนให้คนเราทำจิตใจให้บริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากมลทินความเศร้าหมองใจ โดยการละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ จึงจะพบนิพพานได้ และเส้นด้ายหรือไหมที่มัดต่อกันนั้น เป็นการสอนให้ลูกหลานและญาติพี่น้องตลอดถึงคนเรารู้รักสามัคคีกัน โดยเปรียบเทียบว่าเส้นด้ายเส้นไหมที่จุงศพถึงเท่าไรก็ไม่ขาดเพราะเส้นด้ายเส้นไหมมีหลายเส้นรวมตัวกลมเกลียวกันเป็นหนึ่งเดียว จึงเหนียวแน่นไม่ขาดง่าย ๆ แต่ถ้าแยกแตกกันออกเป็นเส้น ๆ ดึงนิดเดียวก็ขาด เช่นเดียวกันถ้าลูกหลานญาติพี่น้องรู้รักสามัคคี รักกันเหมือนพี่ ตีกันเหมือนน้อง ประองตองกันเหมือนญาติ ก็จะอยู่ร่วมกันด้วยดีสามารถรักษาวงศ์ตระกูลได้ แม้ว่าพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย ญาติผู้ใหญ่ที่เป็นเสาหลักของครอบครัวต้องจากโลกนี้ไปแล้วก็ตาม แต่ถ้าลูกหลานญาติพี่น้องแตกแยกสามัคคีกันครอบครัวก็พัง วงศ์ตระกูลก็พินาศ เหมือนเส้นด้ายเส้นไหมที่แยกจากกันก็ย่อมขาดง่าย

๔.๕.๖ คติธรรมจากประเพณีการหามศพเวียนจิตกาธาน ๓ รอบ

ประเพณีการหามศพเวียนจิตกาธาน ๓ รอบ เป็นการเวียนซ้าย ซึ่งมีความเชื่อว่าเวียนซ้ายเป็นการแสดงความเคารพต่อศพ บางแห่งบางท้องถิ่นมีความเชื่อว่า หญิงเวียนซ้าย ชายเวียนขวาก็มี เกี่ยวกับคติธรรมจากประเพณีการหามศพเวียนจิตกาธาน ๓ รอบ วิเคราะห์ว่า การเดินเวียนรอบเมรุก่อน ๓ รอบและให้เวียนไปทางซ้ายมือเรียกว่า วิญญาณ มี ๓ อย่าง คือ กิเลสวิญญาณ วนคือกิเลสกรรมวิญญาณ วนคือกรรม และวิปากวิญญาณ วนคือวิบาก ทั้ง ๓ ส่วนนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อีกนัยหนึ่งมีความหมายคือ สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว้าย ตาย เกิด อยู่ในภพทั้ง ๓ เป็นการเตือนสติผู้ที่ยังไม่ตายให้คิดถึงตัวเองจะได้บำเพ็ญบุญกุศลเพื่อหนีจาก การเวียนว้าย ตาย

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระครูโกศลธรรมวิชัย, อ่างแล้ว.

เกิด ในภพทั้ง ๓ นี้ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ จะได้นำตนไปสู่พระนิพพาน อีกอย่างการเวียนซ่าย ๓ รอบ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้งสาม อันมีกามภพ รูปภพ อรูปภพ ด้วยอำนาจกิเลส ตัณหาอุปาทานก็จะเป็นทุกข์ไม่จบสิ้น ฉะนั้นต้องทวนกระแสกิเลส เป็นการสอน ธรรมชั้นสูง จึงได้พา ศพเวียนซ่าย เมื่อเวียนครบ ๓ รอบแล้วแยกทางกันไปนั้น แสดงว่าคนเราเมื่อสิ้นลมตายไปแล้วก็ต้อง แยกทางกันไปเกิดมีภพใดก็ภพหนึ่ง ไม่ว่าจะผู้ตายนั้นว่าไปเกิด ณ ภพใด จึงให้รู้ว่าญาติได้ทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลไปให้^{๒๖}

๔.๖ วิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการเผาศพ

การเผาศพหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การจาปนกิจศพ ซึ่งแปลว่ากัจอันว่าด้วยการเผา ภาษาชาวบ้านนอกจากจะเรียกว่าจาปนกิจศพแล้ว ยังนิยมเรียกกันว่า การประชุมเพลิง ซึ่งก็หมายถึง การเผาตนเอง ในการเผาศพนั้นถือว่าเป็นพิธีที่สำคัญของงาน เจ้าภาพมักจะนิยมเชิญแขกหรือผู้หลัก ผู้ใหญ่มาร่วมในพิธีมาก ในเรื่องนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาในคตินิยมที่ปรากฏในประเพณีการเผาศพ คือ คตินิยมจากประเพณีการทอดผ้าบังสุกุล คตินิยมจากประเพณีล้างหน้าศพ คตินิยมจากประเพณี การวางดอกไม้จันทน์ ตามลำดับ ดังนี้

๔.๖.๑ คตินิยมจากประเพณีการทอดผ้าบังสุกุล

ประเพณีการทอดผ้าบังสุกุล ถือเป็นเกียรติยิ่ง ถ้าผู้ทอดผ้าเป็นผู้มีเกียรติและพระมหาเถระผู้มีชื่อเสียง เป็นผู้พิจารณาผ้าบังสุกุล ซึ่งมีความเชื่อว่า เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ดวงวิญญาณได้ สู่สุคติและไปเกิดใหม่มีเสื้อผ้าอาภรณ์สวมใส่สะดวกสบาย คตินิยมจากประเพณีการทอดผ้าบังสุกุล วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนให้คนทั้งหลายได้พิจารณาถึงเรื่องของชีวิตเป็นครั้งสุดท้ายว่า ชีวิตนั้นไม่จริง ยั่งยืนมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด ทรัพย์สินสมบัติไม่สามารถเป็นที่พึ่งและนำติดตัวไปได้ สิ่ง ที่ติดตามไปได้และเป็นที่ยั่งยืนแท้จริงในโลกหน้าคือบุญกุศล

ในทางพระพุทธศาสนา ผ้าบังสุกุล หมายถึง ผ้าที่ทำเจ้าของไม่ได้ ทิ้งไว้ตามกองขยะ หรือในป่า หรือผ้าที่พันซากศพของคนตายทิ้งไว้ในป่าแล้ว พระภิกษุไปพิจารณานำมาใช้สอยในบท พิจารณาผ้าบังสุกุลนั้นใช้คำว่า “อนิจจา วต สงขาราน” เป็นต้น แปลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ตามหลักการจริง ๆ แล้วจุดประสงค์หลักในทางพระพุทธศาสนา มุ่งต้องการให้พิจารณาซากศพ ของคนตายมากกว่าเพื่อจะได้เกิดธรรมสังเวช เห็นสังขารของชีวิตอย่างแท้จริง เหมือนกรณี ที่ พระพุทธเจ้าให้ไปพิจารณาซากศพของนางสิริมา ตอนมีชีวิตอยู่นั้นภิกษุรูปหนึ่งเกิดพอใจยินดีในรูป โฉมนางสิริมามาก พระศาสดา จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมาดูมัจจุคามซึ่งเป็นที่รักของ มหาชน ในกาลก่อน คนทั้งหลายในพระนครนี้แล ให้ทรัพย์สินพันหนึ่งแล้ว ได้ร่วมอภิรมย์ วันหนึ่ง มาบัดนี้แม้ผู้ที่รับเอาเปล่า ๆ ก็ไม่มี รูปเห็นปานนี้ ถึงความสิ้นและความเสื่อมแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงดูอัฐภาพอันอาดูร ดังนี้แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า “เธอจงดูอัฐภาพ ที่ตกแต่งอย่าง สวยงามแต่มีกายเป็นแผล มีกระดูกเป็นโครงร่าง อันกระสับกระส่าย ที่มหาชนดำหรือหวงกันมาก ซึ่งไม่ มีความยั่งยืนตั้งมั่น”^{๒๗}

^{๒๖} สัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย, อ่างแล้ว.

^{๒๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗ /๗๗.

๔.๖.๒ คติธรรมจากประเพณีล้างหน้าศพ

การล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าว เพราะเชื่อกันว่าน้ำมะพร้าวเป็นของสะอาด จึงใช้ล้างหน้าศพให้สะอาดบริสุทธิ์ จากคติธรรมนี้ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนที่มีชีวิตอยู่ ให้ได้ชำระล้างจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ด้วยกุศลกรรม อันเป็นกรรมฝ่ายขาวที่บริสุทธิ์ สะอาด การใช้ น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ เพื่อชี้ให้เห็นว่า น้ำมะพร้าวเป็นน้ำสะอาดบริสุทธิ์ ผู้เข้าสู่มรรคผล นิพพาน ต้องชำระจิตใจให้สะอาดด้วยน้ำทิพย์จากพระธรรมนั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง ข้อที่ต้องนำมะพร้าวล้างหน้าศพนั้น วิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาธรรมว่าน้ำธรรมดาชุ่มระคนด้วยเปือกตม เปรียบด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้นทำให้จิตเศร้าหมอง ส่วนน้ำมะพร้าวมีเครื่องห่อหลายชั้นเป็นน้ำสะอาด ถ้าคนทั้งหลายตั้งใจบำเพ็ญกุศลสุจริตทำให้ใสสะอาดปราศจากกิเลสมีรากะเป็นต้น เหมือนน้ำในผลมะพร้าวแล้ว ก็จะมีความสุข เมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะไปสู่คติโลกสวรรค์

๔.๖.๓ คติธรรมจากประเพณีการวางดอกไม้จันทน์

ประเพณีการวางดอกไม้จันทน์ สมัยโบราณผู้มาร่วมพิธีจะถือพืชมามากคนละท่อนแล้วนำมารวบรวมกัน จะนิยมนำไม้จันทน์ เพราะเวลาเผากลิ่นหอมจะได้กลบกลิ่นศพได้อีกด้วย แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นดอกไม้จันทน์แทน คติธรรมจากประเพณีการวางดอกไม้จันทน์ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนที่มีชีวิตอยู่ว่า โดยปกติพฤติกรรมของเราจะไหลลงไปสู่ที่ต่ำ ประพฤติอกุศลกรรมเป็นบาปเป็นกรรมจึงส่งผลให้คนมีกลิ่น กลิ่นคือ มีชื่อเสียงเสียหายจรกระเจาไปทั่วสารทิศ คุณธรรมที่จะระงับนี้ได้ ก็คือศีล เป็นเครื่องควบคุมกายและวาจาไม่ให้ประพฤติชั่ว เปรียบเหมือนกลิ่นไม้จันทน์มีกลิ่นหอมขจัดกลิ่นเน่าของศพได้ฉะนั้น^{๒๘}

๔.๗ วิเคราะห์คติธรรมที่ปรากฏในการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย

หลังจากเผาศพแล้ว เจ้าภาพลูกหลานก็จะมีการเก็บอัฐิของผู้ตายเพื่อนำไปตั้งบำเพ็ญกุศลตามประเพณี ซึ่งอัฐินี้เปรียบเสมือนหนึ่งเป็นมรดกชิ้นสุดท้ายที่พ่อแม่ทิ้งเอาไว้ให้ลูกได้ดูต่างหน้า และนำไปบูชาหรือบรรจุเอาไว้ในที่ที่เหมาะสมต่อไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์คติธรรมที่ปรากฏในการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย คือ วิเคราะห์คติธรรมจากประเพณีการแปรรูป วิเคราะห์คติธรรมจากประเพณีการเก็บอัฐิ วิเคราะห์คติธรรมจากต้ายสายสิญจน์ ตามลำดับ

๔.๗.๑ คติธรรมจากประเพณีการแปรรูป

ประเพณีการแปรรูป คือ การเกลี้ยกองเก้าถ่านทำเป็นรูปคนนอนหงายหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก โดยมีความเชื่อว่าหมายถึงตาย พร้อมกับนำเสื้อผ้ามาทับเหมือนสวมใส่ให้ เพื่อนำไปใช้ในชาติหน้า แล้วก็บังสุกุลตาย บังสุกุลเป็น คติธรรมจากประเพณีการแปรรูป วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเห็นว่า การแปรรูป หมายถึง อนัตตา คือ สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ของของเรา ทุกอย่างมันแปรรูปจากสภาพหนึ่งมาเป็นอีกสภาพหนึ่งตามแต่เหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจ ร่างกายก็เป็นอนัตตา จิตใจก็เป็นอนัตตาล้วนแปรสภาพจากอีกอย่างหนึ่งมาเป็นอีกอย่างหนึ่งเรื่อยไป ไม่มีตัวตนและของตน เหมือนมาตัวเปล่าไปตัวเปล่า จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ดังคำกลอนที่ว่า เมื่อเกิดมามีอะไรมาด้วยเจ้า เจ้าจะเอาแต่สุขสนุกไหน เมื่อเจ้ามาตัวเปล่าจะเอาอะไร เจ้าก็ไปตัวเปล่าเหมือนเจ้ามา

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระครูโกวิทธรรมโสภณ, อ่างแล้ว.

๔.๗.๒ คติธรรมจากประเพณีการเก็บอัฐิ

ประเพณีการเก็บอัฐิ ส่วนหนึ่งลูกหลานเอาไว้บูชา ที่เหลือและอังคาร เอาไปฝังดิน และลอยน้ำ เพื่อให้ลูกหลานหรือญาติได้อยู่เย็นเป็นสุข คติธรรมจากประเพณีการเก็บอัฐิ วิเคราะห์ว่าเป็นการสอนคนที่มีชีวิตว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือ มาจากธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นธาตุเล็กในธาตุใหญ่ ในวาระสุดท้าย ก็ไหลคืนไปรวมอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งเรียกว่าเป็นการคืนสู่ธรรมชาติดั้งเดิม คือ การ คืนสู่ธาตุไฟ ด้วยการเผา คืนสู่ธาตุดิน ด้วยการฝัง คืนสู่ธาตุน้ำด้วยอังคาร และเถาเถาที่เหลือ ไปลอยน้ำ ส่วนธาตุลม ก็ลอยอยู่ทั่วไปในที่ว่างอยู่แล้ว เมื่อพิจารณาได้ดังนี้ มนุษย์ก็ไม่ลืมตัว ไม่เยอหยิ่ง ถือตนว่าใหญ่โตเหนือสิ่งอื่น เพราะแท้จริงแล้ว ตนเองเป็นเศษเสี้ยวแห่งธาตุธรรมชาติเท่านั้น จะยังความอ่อนน้อมถ่อมตนให้เกิดขึ้นในตนเองและสรรพสิ่ง^{๒๙}

๔.๗.๓ คติธรรมจากด้ายสายสิญจน์

ด้ายสายสิญจน์ คือ สายโยงที่ทำด้วยด้ายดิบวันเป็นเกลียวมี ๓ เส้น ๗ เส้น และ ๙ เส้น ที่โยงจากโลงและพระพุทธรูป เพื่อเชื่อมโยงในการประกอบพิธีกรรม สำหรับคติธรรม วิเคราะห์ได้ว่าเกลียวเข้ากัน ๓ เส้น หมายถึง สามัญลักษณ์ ๓ อย่าง^{๓๐} ได้แก่ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา เกลียวเข้ากัน ๗ เส้น หมายถึง อนุสัย ๗ คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานไม่ปรากฏอาการแต่เมื่อมีอารมณ์ยั่วเกิดขึ้นได้ทันที^{๓๑} ได้แก่ ๑) กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกาม ๒) ปฏิฆะ ความขัดเคืองความขัดใจความหงุดหงิด ๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๔) วิจิกิจฉา ความลังเลใจ ๕) มานะ ความถือตัว ๖) ภวราคะ ความอยากในภพหรือความอยากเป็น ๗) อวิชชาความไม่รู้จริง ความโง่เขลา เกลียว ๙ เส้น หมายถึง โลกุตตรธรรม ๙ คือ ธรรมที่พ้นโลกหรือธรรมเหนือโลก ผู้จะเข้าถึงได้ คือ ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและโลกุตตรธรรม ๙ นี้ก็มีเฉพาะในทางพระพุทธ ศาสนาเท่านั้น ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑^{๓๒}

จากการศึกษาวิเคราะห์คติธรรมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา พอสรุปได้ว่า คติธรรมจากประเพณีงานศพนั้น แผงปรัชญาชีวิตไว้อย่างน่าสนใจ ด้วยความที่มนุษย์เป็นผู้ฉลาด จึงได้นำคติธรรมความเชื่อของตนประกอบกับคติธรรมทางพระพุทธศาสนาและหลักธรรมเข้ามาประสานกัน ก่อให้เกิดการปฏิบัติต่อสิ่งซึ่งปรากฏไม่มีค่า ไม่มีประโยชน์ ให้กลับกลายมาเป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีประโยชน์สูงสุดอีกครั้ง ด้วยการนำพิธีกรรมเข้ามาเป็นสื่อ เป็นตัวประสานให้เกิดความรู้สึกร่วมในระหว่างเจ้าภาพและผู้มาร่วมงาน คือ บรรยากาศแห่งงานศพเป็นบรรยากาศของความเศร้าโศก เพราะเป็นความรู้สึกของการสูญเสีย ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งมีความรักใคร่ นับถือ เกิดความรู้สึกว่าตนสูญเสียสิ่งที่รักไป แต่จากรูปแบบและขั้นตอนของพิธีกรรม ทำให้เกิดการจรโลง

^{๒๙} พระมหาสมจิตร์ ฐิตธมโม (จันทร์ศรี), อธิพลของศาสนพิธีที่มีผลต่อพฤติกรรมมนุษย์ในแง่จริยศาสตร์ การตายแบบพุทธ, หน้า ๒๗.

^{๓๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^{๓๑} อง.สวดตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗.

^{๓๒} สุขพัฒน์ อนนทจารย, ปรีศนาปรัชญาธรรมในประเพณีบำเพ็ญกุศลศพ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ส.ลูกธรรมภักดี, ๒๕๕๒), หน้า ๖๘-๖๙.

ทางอารมณ์ เกิดความรู้สึกคลี่คลายทางอารมณ์ เพราะมีผู้ที่ได้รับข่าวสารการตายซึ่งมีความรักใคร่
นับถือกับผู้ตายก็ดี กับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ดี ก็พากันเดินทางมาร่วมงานศพมาแสดงออกซึ่งความรู้สึกทำ
ให้เจ้าภาพเกิดความอบอุ่นใจ มีกำลังใจ เกิดปีติ รู้สึกว่าท่านผู้ตายเป็นผู้มีเกียรติ มีคุณค่า มีความดี
และรู้สึกว่าคุณค่าเหล่านั้นส่งผลมายังตนด้วย

พิธีกรรมเป็นเครื่องทอหุ้มสังขารเอาไว้ เปรียบเหมือนเปลือกของต้นไม้ ทำหน้าที่
ทอหุ้มกระพี้และแก่นของต้นไม้เอาไว้ ดังนั้น เมื่อผู้คนได้เข้ามาสู่พิธีกรรมและรูปแบบของงานศพก็เป็น
การเชื่อมโยงนำเข้าไปสู่คุณธรรมและศีลธรรมที่แฝงอยู่ในพิธีกรรม โดยอาศัยพิธีกรรมช่วยตีแผ่สังขาร
ให้ปรากฏเมื่อเกิดความเข้าใจก็นำไปสู่การปฏิบัติอันเป็นคุณค่าทางจริยธรรมที่ตามมา เช่น การจัดงาน
ศพก็สะท้อนถึงคุณธรรมความกตัญญูที่มีอยู่ของผู้จัด การไปร่วมงานศพ การไปรดน้ำศพ การไปฟัง
สวดขอมสะท้อนถึงคุณธรรมที่มีอยู่ของผู้ไปร่วมงาน เช่น ความมีน้ำใจ การรู้จักให้อภัย จากรูปแบบ
ของพิธีกรรมก็เป็นสาเหตุเกิดการบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทาน รักษาศีล และบุญนั้นก็เป็ประโยชน์
เกื้อกูลแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่และผู้ตายไปแล้ว นอกจากนี้ยังได้บำเพ็ญกุศลซึ่งเป็นเหตุให้เกิดปัญญาด้วย
การได้สดับพระธรรมเทศนาได้รับรู้ความจริงของชีวิต จากรูปแบบและขั้นตอนของพิธีกรรมที่สะท้อน
ถึงความจริงของชีวิตตั้งแต่ต้นจนถึงขั้นตอนสุดท้ายว่า ชีวิตนี้ไม่จริงยั่งยืน ไม่มีสาระแก่นที่จะพึ่งยึดถือ
เอาไว้ มีเพียงบุญกุศลคุณงามความดีที่ได้กระทำไว้ไว้แล้วเท่านั้นที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เป็นที่พึ่งในโลก
นี้และโลกหน้า トラบเท่าที่ตนยังไม่หมดกิเลส เมื่อทราบความจริงอย่างนี้แล้ว ก็จะทำให้ไม่หลงติดอยู่
ในโลกธรรมและดำเนินชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ด้วยความไม่ประมาทสืบไป

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวเคราะห์คติธรรมเกี่ยวกับประเพณีงานศพในล้านนา” โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา ๓) เพื่อวิเคราะห์คติธรรมเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความหมายของความตาย

ความตายตามความหมายของพุทธศาสนา ก็คือ ความดับหรืออาการดับของขั้น ๕ หรือ กายกับจิต ส่วนระยะเวลาตั้งแต่การเกิดจนถึงการดับจะครอบคลุมระยะเวลาเท่าใดย่อมขึ้นอยู่กับว่าเป็นความตายประเภทใด เพราะความตายนั่นก็คือ การขาดแห่งชีวิตินทรีย์ ทางร่างกายนั้นความตายคือสภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำงานของอวัยวะในร่างกาย เช่น การหยุดเต้นของหัวใจ หรือการที่สมองหยุดสั่งงาน หรือความตายหมายถึงการสิ้นใจ การสิ้นสภาพของการมีชีวิต การสิ้นสภาพของบุคคลโดยธรรมชาติ ไม่สามารถที่จะรับและตอบสนองได้ ไม่มีการเคลื่อนไหวของการหายใจ ไม่มีการตอบรับหรือตอบสนองจากการกระตุ้นทั้งภายในและภายนอก

๕.๑.๒ คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำสอนเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น สรุปผลการวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับองค์ประกอบของการตาย ประเภทของการตายและสาเหตุของการตาย ตามลำดับ ดังนี้

๑. องค์ประกอบของการตาย

พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วน คือ รูปและนาม รูปคือส่วนที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมด และนาม คือ ส่วนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าหรือจิตใจนั่นเอง ส่วนประกอบเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้วมีส่วนประกอบสำคัญ ๕ ประการ ดังนี้ ๑) รูป คือ ร่างกาย และส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย ๒) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๓) สัญญา คือ ความจำ ได้หมายรู้อารมณ์ ๔) สังขาร คือสภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ๕) วิญญาณ คือการรับรู้อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของการตายทั้ง ๒ ลักษณะ คือ การตายทางกายภาพ และการตายทางจิตวิญญาณนั้น ทำให้เห็นว่าองค์ประกอบของการตายทางกายภาพนั้นจะคู่กับความแตกแห่งขั้นความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ส่วนการตายทางจิตวิญญาณนั้นจะเป็นการดับของจิตหรือตายจากคุณงามความดี

๒. ประเภทของการตาย

ประเภทของการตายนั่น ได้ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่ง ซึ่งสามารถที่จะนำมาพิจารณาประกอบกันได้ซึ่งหากจะแบ่งตามที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคพระพุทธโฆษาจารย์

ได้จำแนกการตายไว้ ๔ ประเภท คือ ๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่งชื่อว่า มรณะ ได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์ และนามชีวิตินทรีย์ ของสัตว์ทั้งหลายที่ขาดลงในภพหนึ่ง ๆ เช่น คนตาย สุนัขตาย วัวตาย หรือแมวตาย ๒) ความขาดแห่งวิภูฏทุกข์ของพระอรหันต์ทั้งหลายชื่อว่า สมุจเฉทมรณะ ได้แก่ การดับขันธปรินิพพานของพระชีนาสพทั้งหลาย ผู้ตัดกิเลส อาสวะและวิภูฏทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายอยู่ในสังสารวิภูฏอีก ๓) ความดับในขณะ ๆ แห่งสังขารทั้งหลายชื่อว่า ขณิกมรณะ ได้แก่ ความดับของสังขารธรรม คือ รูปนาม ที่ดับไปตลอดเวลาตราบเท่าที่สันตติแห่งรูปนามยังสืบต่ออยู่เป็นมรณะชนิดที่ละเอียดมากบุคคลธรรมดาไม่สามารถพิจารณาเห็นได้ ๔) การตายโดยสมมติของชาวโลกชื่อว่า สมมติมรณะ ได้แก่ การตายที่ชาวโลกสมมติกันขึ้นเป็นคำที่ใช้ในการสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน เช่น ต้นไม้ตาย พรอทตาย นาฬิกาตาย รถตาย ไม่ได้กล่าวถึงการตายในเชิงสาระที่เป็นสัจจะหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการตายจริง ๆ

๓. สาเหตุของการตาย

สำหรับทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นเป็นทัศนะที่ยอมรับว่าสรรพสิ่งในโลกนี้ย่อมเป็นไปตามหลัก ๓ ประการคือ เหตุ ปัจจัย และผล กล่าวคือทุกอย่างไม่สามารถที่จะเป็นไปได้โดยลำพังจะต้องเป็นไปภายใต้กฎเกณฑ์ที่ว่าสรรพสิ่งต้องอิงอาศัยกันตามหลักการแห่ง อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป กล่าวคือสรรพสิ่งทั้งหลายจะเป็นไปได้ด้วยการอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลที่ไม่อาจจะแยกจากกันได้ คือ เมื่อมีเหตุ มีปัจจัย (คือสิ่งสนับสนุนเหตุ) ก็จะก่อให้เกิดผล จะไม่มีอะไรเกิดโดยไม่มีกรอิงอาศัยผลโดยเด็ดขาด ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงการตายจึงเป็นไปไม่ได้ที่จะต้องไม่มีเหตุ เพราะการตายก็เป็นหนึ่งในกระบวนการที่ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเปลี่ยนแปลง (อนิจจลักษณะ) ของกฎสามัญญลักษณะ คือ ไตรลักษณ์ โดยการตายในทรรศนะของพระพุทธศาสนานั้นมีสาเหตุหลักที่สามารถนำมาสรุปได้ ๒ ประการ ดังนี้ ๑) สาเหตุของการตายที่เกิดจากกฎของธรรมชาติ ๒) สาเหตุของการตายที่เกิดจากปัจจัยเฉพาะอื่น ๆ

สาเหตุการตายในลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลและสัตว์ทั้งหลายนั้น จะพบว่า ก็เนื่องด้วยอำนาจของผลกุศลกรรมและอกุศลกรรมของแต่ละบุคคล สัตว์ที่ได้สร้างไว้และเมื่อถึงคราวที่กรรมนั้นให้ผล ก็ย่อมทำให้เป็นไปในลักษณะต่าง ๆ อาจได้รับกรรมหนักบ้าง เบาบ้าง มีอายุยืนบ้าง อายุสั้นบ้าง ตามแรงกรรมที่ได้กระทำไว้

๔. คุณและโทษของความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๔.๑ คุณของความตาย

พระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงคุณของความตายไว้ในลักษณะเป็นอนุสสติในการพิจารณาเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรม และการตายเป็นเครื่องเตือนสติให้เราไม่ประมาท ซึ่งการตายสามารถเป็นอุปกรรมหรือสื่อในการสอน ถือว่าเป็นกรอบที่จะพยายามอธิบายให้เข้าใจถึงคุณค่าหรือคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการตาย ซึ่งโดยมากคนทั่วไปมักจะเห็นว่าความตายเป็นเรื่องของความโศกเศร้า แต่พระพุทธศาสนาก็ได้พยายามที่จะสอนให้มนุษย์รู้และเข้าใจถึงมุมมองเรื่องความตายที่แปลกไปจากความคิดและความเข้าใจแบบเดิม ๆ ของคนทั่ว ๆ ไป

๔.๒ โทษของความตาย

จากการพิจารณาสาเหตุของความตายมาทั้งหมด จะพบว่า ความตายหรือการตายนั้นในบางคราวก็เป็นไปตามระยะเวลา แต่ก็มีบางคราวที่ไม่เป็นไปตามระยะเวลา และการที่มนุษย์หรือสัตว์ตายลงไปในขณะที่ยังไม่ถึงเวลานั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า ถ้าหากคนที่ยังไม่ถึงเวลาตายนั้นยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถที่จะสร้างกุศล แต่เมื่อเขาตายลงไปย่อมเป็นสาเหตุที่สำคัญทำให้เขาหมดโอกาสในการทำความดี ดังนั้น ความตายจึงมีโทษ คือ เป็นสาเหตุหรือเป็นสิ่งตัดรอนโอกาสในการทำความดีของผู้ที่มีโอกาสในการทำความดีอยู่

๕. จุดมุ่งหมายของคำสอนเกี่ยวกับความตาย

จุดมุ่งหมายของคำสอนนี้เพื่อให้เข้าใจชีวิตที่เป็นจริง เมื่อพิจารณาความตายนั่นอยู่เนื่อง ๆ ย่อมละความมัวเมาในชีวิตได้ หรือทำให้เบาบางลงได้ สรุปได้ว่า อริยสาวกนั้นย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ โดยที่แท้สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มีการมา การไป การจุติ การอุปบัติ ล้วนมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาฐานะนั้นอยู่เนื่อง ๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพอบรม ทำให้มากขึ้นซึ่งมรรคนั้น เมื่อเสพอบรมทำให้มากขึ้นซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป

๖. วิธีการปฏิบัติต่อความตาย

ความตายเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิต ไม่เฉพาะแต่ภายหลังเมื่อระบบชีวิตในร่างกายหยุดทำงานหรือเมื่อชีวิตสิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความสำคัญในการดำรงอยู่ และสามารถอนุมานถึงความสิ้นสุดการดำรงอยู่ของตนเอง ที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหมด ดังนั้น การเข้าใจความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการดำรงอยู่ที่เดียว เพราะเหตุนี้การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความหมายที่แท้จริงของความตายจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องความตาย จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนาที่แห่งการเผชิญกับความตาย แล้วยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย พระพุทธเจ้าตรัสรับรองถึงการนึกถึงความตายทุก ๆ วันว่าจะทำให้เป็นคนไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว หรือไม่มัวเมาในชีวิต ทำให้เร่งชวนชววยทำความดีต่าง ๆ ทำให้ไม่ทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อบำเพ็ญมรรณานุสติมาก ๆ เข้า มรรคก็จะเกิดขึ้น เมื่อเจริญมรรคให้มาก ๆ ก็สามารถละสังโยชน์ได้ และอนุสัยก็จะสิ้นไป

๕.๑.๓ ประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

๑. ประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในสมัยพุทธกาล การจัดงานศพนั้นถือเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพนั้นโดยจะใช้วิธีการต่าง ๆ หลายวิธีด้วยกัน คือ ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าผิบบประเพณีการนำศพไปฝังดิน ประเพณีการนำศพไปเผา ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา ประเพณีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ

๒. ประเพณีเกี่ยวกับการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

พิธีกรรมงานศพของชาวพุทธล้านนามีวิถีปฏิบัติที่ละเอียดมากมายหลายขั้นตอน เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานเข้าด้วยกันทั้งพิธีกรรมทางพุทธศาสนา พราหมณ์ และยังมีพิธีกรรมทางด้านไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย เพราะชาวล้านนา ถือว่า การตายของคนใดคนหนึ่งเป็นเรื่องใหญ่ของชาวบ้าน ที่จะต้องช่วยเหลือกันทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นงานศพของชาวบ้านธรรมดา หรือเจ้านายตลอดถึงงานศพของพระภิกษุ

๓. จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมการทำศพของชาวพุทธในล้านนา

สำหรับจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการจัดงานศพของชาวพุทธล้านนานั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วก็มีจุดประสงค์ที่สำคัญ ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อทำการจาปนกิจสรีระของผู้ตายให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย ๒) เพื่อเป็นการแสดงออกกระลึกถึงคุณความดีของผู้ตายในวาระสุดท้าย ๓) เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของผู้ตายในกรณีที่ผู้ตายเป็นบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิด ๔) เพื่อส่งวิญญาณของผู้ตายให้ไปสู่สุคติ ๕) เพื่อเป็นมรณสติแก่ผู้ที่มีชีวิตอยู่ว่าควรดำเนินชีวิตไปโดยไม่ประมาท ๖) เพื่อเป็นอุปกรณสอนธรรม

๔. รูปแบบของพิธีกรรมการทำศพของล้านนา

รูปแบบการจัดงานศพที่ปรากฏในล้านนานั้น จากการศึกษา พบว่า พิธีกรรมการทำศพของล้านนานั้น มีรูปแบบการทำศพอยู่ ๒ ประการ คือ การเผา และการฝัง แต่รูปแบบที่นิยมทำกันมากในสมัยนี้ก็คือ การเผา เพราะสะดวกไม่เปลืองพื้นที่มากนักแค่ไปจัดงานที่วัดก็เป็นอันเสร็จพิธีส่วนการฝังนั้นจะต้องอาศัยพื้นที่ในการฝังซึ่งเป็นพื้นมากแต่ปัจจุบันที่มีจำเพาะ ดังนั้น โดยมากจึงนิยมการเผามากกว่าแต่ก็จะมีบ้างสำหรับบางพื้นที่ซึ่งนิยมการฝังอยู่

๕. คุณค่าที่เกิดจากการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพของล้านนา

สำหรับคุณค่าที่เกิดจากการจัดประเพณีเกี่ยวกับการทำศพนั้น จากการศึกษาทั้งหมดพบว่า คุณค่าที่ได้จากการจัดงานศพในทั้ง ๒ แนวคิดนั้น มีดังต่อไปนี้

๕.๑ คุณค่าสำหรับคนเป็นหรือผู้ยังมีชีวิตอยู่

การจัดงานศพหรือประเพณีการทำศพ ไม่ว่าจะเป็นที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลและในสมัยปัจจุบันนั้น คุณค่าที่เกิดกับผู้ยังมีชีวิตอยู่ก็คือการที่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ได้มีโอกาสทำความเข้าใจเกี่ยวกับการตายว่าการตายนั้นไม่น่ากลัว เพราะการตายนั้น ๑) เป็นกฎธรรมดาของชีวิตที่ทุกคนเกิดมากก็ต้องตายและต้องตายแน่ ๆ ๒) เมื่อทราบว่าเป็นเช่นนั้นก็ไม่ควรประมาทในการบุญเพื่อเป็นเสบียงในการเดินทางไปสู่โลกหน้า ๓) ไม่หลงระเริงกับความสุขแบบโลก คือ เมื่อทราบว่าเราจะต้องตายอย่างแน่นอนก็จะได้พิจารณาต่อไปว่าความสุขที่เต็มไปด้วยกิเลส ควรเลือกเสพความสุขที่เป็นไปเพื่อธรรมหรือเอาความสุขมาสร้างประโยชน์ให้กับสังคมไม่ยึดติดแค่การเสพความสุข แต่ควรหาสาระจากความสุขที่เกิดจึงจะไม่ประมาท และเดินทางไปสู่จุดหมายที่ดีของชีวิต

๕.๒. คุณค่าสำหรับสังคม การจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพนั้นให้ประโยชน์กับสังคม

ในการแสดงออกให้เห็นถึงความสามัคคีของชุมชนในการแสดงออกถึงความร่วมมือกันดำเนินกิจการดังกล่าว โดยเฉพาะสังคมปัจจุบัน สังคมชาวพุทธภาคเหนือมีทั้งฝ่ายพระภิกษุ ฝ่ายคฤหัสถ์ การมีงานศพยอมทำให้ทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสในการติดต่อสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่อง

ศาสนาปรัชญาทางพระพุทธศาสนาผ่านการเทศนาสั่งสอนก็เป็นเหตุให้สังคมได้รับประโยชน์ อีกทั้งงานศพนั้นถือได้ว่าเป็นงานรวมญาติที่ผู้มาร่วมงานนั้นมีโอกาสได้กลับมาพบหน้าพูดคุยจากกันอันเป็นเหตุที่จะได้สร้างความสัมพันธ์กันระหว่างเครือญาติ พี่น้อง ซึ่งนี่ก็คือคุณค่าหรือประโยชน์ที่จะเกิดจากการจัดงานประเพณีเกี่ยวกับการทำศพ

๖. ประเพณีปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย

เมื่อคนลำบาก เป็นอยู่นานหลายเดือนจะหายก็ไม่หาย จะตายก็ไม่ตาย ผู้เฒ่าผู้แก่ที่สงสาร ลูกหลานซึ่งไม่เป็นอันทำอะไรต้องดูแลคนลำบาก อดหลับอดนอน จึงแนะนำให้เป็นมนต์พระที่วัด นำ คัมภีร์ฉบับหนึ่งชื่อ “ธรรมมหาวิบาก” มาเทศน์ให้คนลำบากฟัง เนื้อหาของคัมภีร์นั้นกล่าวถึงเศรษฐี ๒ คนชื่อ ฝั้วเมีย เป็นคนตระหนี่ขี้เหนียว ไม่ยอมกินอาหารที่ดี ไม่ยอมใช้วัตถุที่ดี เมื่อตายไปทรัพย์สมบัติทั้งปวง ได้ตกเป็นของหลวง วิญญาณเศรษฐีได้เป็นเปรตเสวยความทุกข์เวทนา หลังจากนั้นนำคัมภีร์นี้มาเทศน์ เชื่อกันว่าภายใน ๓ วัน ๗ วัน ถ้าคนลำบากไม่หายก็จะตาย

คนล้านนาเชื่อว่า การตาย คือการที่วิญญาณหรือขั้วญออกจากร่างกาย ระหว่างที่เป็นคนลำบาก จะมีอีกสิ่งหนึ่งออกจากร่างกายคือ ขั้วญ การที่นอนหลับฝันไปก็ดี การนอนลำบากอยู่ก็ดี ขั้วญ จะท่องเที่ยวไป เรียกว่า “ขั้วญออกเล่า” หรือถูกพญามัจจุราชพาไป เชื่อกันว่า การที่ญาติผู้อยู่ห่างไกล เห็นคนลำบากผ่าน ๆ มาเยี่ยมมาหา แล้วจึงทราบข่าวการตายเมื่อภายหลัง เป็นเพราะคนตายนั้น “ขั้วญไปก่อน”

๗. ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ

ประเพณีการปฏิบัติต่อศพนั้น ดังนี้ การแจ้งข่าวตาย การเตรียมสถานที่จัดงานศพ การอาบน้ำศพ การนำก้อนเงินใส่ปากศพ การมัดตราสังศพ การนำศพใส่โลง การบำเพ็ญกุศลศพ การบวชหน้าไฟ การสวดมาติกา การสวดพระอภิธรรม การสวดพระพุทธรูป การนำศพลงจากบ้าน การเคลื่อนศพไปป่าช้า และการทอดผ้าบังสุกุล

๘. ประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

ประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตายนั้น มีดังนี้ พิธีกรรมหลังการเผาศพ การอยู่ “เฮือนเย็น” การเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย หลังจากเสร็จพิธีการเก็บกระดูกแล้ว ในเช้าวันรุ่งขึ้น ญาติของผู้ตายจะนิมนต์พระ ๔ รูป ไปทำพิธีที่ป่าช้า เมื่อไปถึง ปู่อาจารย์ จะนำกระทงที่ใส่ข้าวปลาอาหารไปวางไว้ใกล้เชิงตะกอน เพื่อบอกให้ “ผีเจียงเมียง” ปล่อยดวงวิญญาณของผู้ตายกลับไปรับสังขทานอุทิศที่บ้านในวันพรุ่งนี้ หลังจากนั้น จะเก็บกระดูกใส่หม้อปิดด้วยผ้าขาว แล้วนิมนต์พระสงฆ์ บังสุกุล เสร็จแล้วจึงเปิดผ้าขาวให้ญาตินำน้ำส้มป่อยประพรมขอ สุมาลาไต้ดี พอเสร็จพิธีแล้วก็นำกระดูกไปฝังโคนต้นไม้ในป่าช้านั้นเอง ในตอนเย็นพระสงฆ์จะไปสวดพระพุทธรูปเพื่อขับไล่ผีที่บ้านอีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วนำเชือกคานที่พันจากคาสมาสอดด้วย “ตาแหลว” (เฉลว) ผูกขวางบนประตูบ้าน

๕.๑.๔ วิเคราะห์คติธรรมที่ปรากฏในประเพณีการจัดงานศพของชาวพุทธในล้านนา

๑. คติธรรมจากการบอกทางแก่คนป่วยใกล้ตาย

การบอกทางแก่คนป่วยใกล้ตาย มีคติธรรม แผ่ซอคิดคติเตือนใจ สอนคนเราไม่ให้ประมาทในชีวิต ว่าสุดท้ายบั้นปลายของชีวิตไม่มีใครหนีพ้นความตายไปได้ ความตายเป็นสถานียุติสุดท้ายของชีวิต ที่จะต้องเจอเจอด้วยกันทุกคน ไม่ช้าก็เร็ว จึงขอให้เราชวนขวยทำความดีเอาไว้ให้

มาก ก่อนจะจากโลกนี้ไป นอกจากนั้นการที่ลูกหลานมาปฏิบัติต่อคนป่วยใกล้ตาย ยังเป็นการแสดงออกถึงคุณธรรมความกตัญญูต่อบุคคลที่มีพระคุณ มีน้ำใจที่ดีงาม เป็นการให้กำลังใจแก่คนป่วยใกล้ตาย อย่างน้อยก็ทำให้สบายใจ จากโลกนี้ไปด้วยความสงบ ในวาระสุดท้ายของชีวิต ผู้ใกล้ตายจะระลึกถึงกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ และจะไปเกิดในภพที่สอดคล้องต่อนิมิตที่ปรากฏนั้น ๆ แต่ตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น จึงขึ้นอยู่กับกรรมที่ปรากฏในจิตก่อนตายจะดำเนินไปตามหลักการให้ผลของกรรม

๒. คติธรรมจากการใช้สัญญาณบอกข่าว

การใช้สัญญาณบอกข่าวการบำเพ็ญบุญกุศลนั้น มีคติธรรม ในการใช้สัญญาณบอกข่าว โดยการตีฆ้อง ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ หมายถึงพระพุทธ ครั้งที่ ๒ หมายถึงพระธรรม ครั้งที่ ๓ หมายถึงพระสงฆ์ เพราะฆ้องเป็นสัญญาณแห่งบุญกุศล คือ เวลาฆ้องฆ้องจะนิยมตีฆ้อง ไม่ว่าจะเป็งานมงคลหรืองานอวมงคลก็ตาม ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนสติคนที่ยังไม่ตายให้รู้จักระลึกนึกถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อมีคนตาย บรรดาญาติพี่น้องลูกหลาน จะพุมพาย “ให้และหุย” (ร้องอย่างโหยหวน) ตีอกชกหัว กระทบพื้นบ้าน เสียงดังตึงตังโครมครามอื้ออึงแข่งแซ่ การให้และหุยเป็น สื่อ ส่ง สาร คำขอร้อง “ฮ้องหา” ให้เพื่อนบ้านใกล้ชิดติดชายคาร่วมชุมชนละแวกนั้น ได้ทราบข่าวการตาย พวกเขาร่วมใจมาช่วยปลอบโยนบรรเทาความเศร้าโศก เตือนให้ตั้งสติรับวิกฤตการณ์ การสิ้นชีวิตของญาติร่วมเรือนนั่นเอง

๓. คติธรรมจากประเพณีการอาบน้ำศพและการรดน้ำศพ

ประเพณีการอาบน้ำศพก็มุ่งเพื่อชำระสะสางร่างกายของผู้ตายให้สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีมลทินสิ่งสกปรกติดตามร่างกายไปสู่ปรโลกหน้า คติธรรมจากประเพณีการอาบน้ำศพนั้น วิเคราะห์ได้ว่า เป็นการสอนให้คนเรารู้ว่าคนเรานั้นจะต้องเอา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นน้ำอาบกาย วาจา และใจให้สะอาด แต่ผู้ที่ตายแล้วไม่สามารถจะอาบได้ แม้แต่จะอาบน้ำเองก็ยังไม่ได้ยังต้องอาศัยผู้อื่นอาบให้ การอาบน้ำ คือศีล สมาธิ ปัญญา จะต้องทำเอาเองและต้องทำก่อนที่จะยังไม่ตาย เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าคนเราตอนเกิดมาก็มาตัวเปล่า เวลาไปก็ไปตัวเปล่า มิได้ยึดถือหอบหิ้วเอาสิ่งใดไปด้วย เพื่อให้ผู้เห็นได้คลายความโลภ ความโกรธ และความหลง อีกอย่างหนึ่ง ส่วนคติธรรมจากประเพณีการรดน้ำศพ ทำให้วิเคราะห์ได้ว่า เป็นการสอนไม่ให้ประมาทในการทำความดี ขณะที่รดน้ำศพจะให้หมายถึงมือของผู้ตายด้วย

๔. คติธรรมการแต่งตัวศพ

ข้อที่การแต่งตัวคือนุ่งห่มผ้าศพ วิเคราะห์ว่า การที่นุ่งขาวห่มขาวนั้น เป็นการแสดงทางหนีทุกข์คือให้รักษาศีลฟังธรรม รักษากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ประพฤติตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาจึงจะพ้นทุกข์ได้

๕. คติธรรมการหวิมศพ

ข้อที่หวิมศพนี้ วิเคราะห์ว่า การหวิมสำหรับคนตายและหวิมสำหรับคนเกิด ทำนองเดียวกันนุ่งผ้าไว้ชายพกข้างหลังข้างหน้ากลับกันดังกล่าวแล้ว ครั้นหวิมเสร็จแล้วก็หักหรือออกเป็นสองท่อนทิ้งลงในหีบ หมายถึงตายกลับเกิดคู่นี้ เป็นทุกข์ทัพบมสัตว์จมอยู่ในวัฏสงสารนั่นเอง

๖. คติธรรมการทาแปงแต่งศพ

การทาแปงศพก็เท่ากับว่าเป็นคติเตือนใจให้คนเรานั้น ได้เกิดความตระหนักถึงชีวิตที่มีคุณค่าคือเมื่อมีชีวิตอยู่ควรรักษาศีลอย่างสม่ำเสมอ เพราะศีลมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง

๗. คติธรรมการเอาเงินใส่ปากศพ

ข้อที่เอาเงินทองบรรจุลงในปากศพนั้น วิเคราะห์ว่า เป็นการแสดงให้เห็นว่า บรรดาทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายได้สะสมไว้นั้น แม้มากน้อยสักเท่าใด ครั้นตายแล้วต้องทิ้งหมดเอาอะไรไปไม่ได้เลย แม้แต่เงินที่บรรจุปากไว้ให้ ก็เอาไปไม่ได้ จะเอาไปได้ก็แต่บุญและบาปที่ตนทำไว้เท่านั้น กรรมนั้นแหละย่อมติดตามตนไปดุจเงาตามตัว และส่งผลคือสุขและทุกข์ ตามสมควรแก่กำลังของกรรม

๘. คติธรรมการปิดปาก ปิดตาศพ

ข้อที่มีการปิดตา ปิดปากศพนั้น วิเคราะห์ว่า เป็นปัญหาว่าตากับปากเป็นช่องทางให้เกิดอกุศลกรรมต่าง ๆ เช่น ตาเห็นรูปเกิดความกำหนัดหลงรักหลงชังเป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ส่วนปากนั้น พูดเท็จล่อลวงส่อเสียดยุยง พูดหยาบคายด่าแข่ง และเพื่อเจ้า ล้วนแต่เป็นอกุศลกรรม จึงปิดเสีย คือ สัจจะระวางไม่ให้อกุศลกรรมเข้าทางตาทางปากได้ ไซ้แต่จะสังวรแต่ตาและปากเท่านั้น แม้ทางอื่น ๆ ก็ควรสังวรเช่นเดียวกัน

๙. คติธรรมจากประเพณีการมัดศพ (มัดตราสัง) การมัดห่อศพ

คติธรรมจากประเพณีการมัดศพ (มัดตราสัง) พบว่า การมัดตราสังศพ ๓ เปลาะ หมายถึง บ่วงทั้ง ๓ ว่า บุตตั้ง คีเว บุตรเป็นห่วงคล้องคอ อดนัง หัตถ์ ทรัพย์เป็นห่วงผูกมือ และ ภาระยั้ง ปาเท และภรรยาเป็นห่วงผูกเท้า (สำหรับศพหญิงก็คงหมายเอาสามีเป็นห่วงผูกเท้า แม้คำภวานาจะใช้ ภาระยา ปาเท เหมือนกัน ความหมายก็เพื่อบอกว่าห่วง ๓ ห่วง นั้นเป็นเครื่องผูกมนุษย์ไว้ให้ติดอยู่ในโลกียวิสัย สามารถพ้นทุกข์ได้ ใครสามารถตัดได้ก็พ้นทุกข์ได้ คติธรรมจากประเพณีการมัดห่อศพ พบว่า หมายถึง สิ่งที่เป็นเครื่องรัดรั้ง ดึงสัตว์โลก ให่วนเวียนอยู่ในทุกข์ กางกั้นไว้มิให้พ้นไป จากทุกข์ ก็คือ นิเวศธรรม ๕

๑๐. คติธรรมจากประเพณีการหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก

คติธรรมจากประเพณีการหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเป็น ให้เราทราบว่าร่างกายของเราเหมือนกัน เมื่อตายไปแล้วจะไม่มีวันฟื้นขึ้นมาตามร่างเดิมนี้ได้อีก จะต้องเกิดใหม่ในภพหน้าเหมือนกับพระอาทิตย์ที่ตกทางทิศตะวันตกแล้ว ย่อมไปขึ้นทางทิศตะวันออก

๑๑. คติธรรมจากประเพณีดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือศพ

คติธรรมจากประเพณีดอกไม้ธูปเทียนใส่ในมือศพ พบว่า เป็นการสอนให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้ตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย คือ พระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกของเรา โดยนำเอาคุณของพระรัตนตรัยไปปฏิบัติบูชา เพราะการนำหลักศาสนธรรมไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้น

๑๒. คติธรรมจากประเพณีการเชนศพ

คติธรรมจากประเพณีการเชนศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเป็นว่า คนตายไปแล้วไม่อาจฟื้นขึ้นมาได้อีกและไม่สามารถนำอะไรติดตัวไปได้แม้แต่ข้าวปลาอาหารที่จัดมาให้ห้อยอยู่ตรงหน้าก็ไม่

มีปัญหาถูกขืนมาทานได้ หรือทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ที่หามาได้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ก็ไม่สามารถใช้ได้และนำติดตัวไปได้ มีแต่บุญกับบาปเท่านั้นที่จะติดตัวไปได้

๑๓. คติธรรมจากประเพณีการเคาะโลงให้รับศีล

คติธรรมจากประเพณีการเคาะโลงให้รับศีล วิเคราะห์ว่า เป็นการเคาะล้อเลียนคนเป็นคือเวลาถึงงานศพ บางแห่งก็เพราะมีการเล่นการพนัน ดื่มสุราและร้องรำทำเพลงต่าง ๆ เป็นเหมือนผู้ที่ประมาทมาฆวมาในชีวิต รับศีลก็รับแต่ปากไม่เคยรักษา ฟังธรรมก็พอเป็นพิธีเท่านั้น ดังคำกล่าวที่ว่า “มือถือสาก ปากถือศีล” เพราะฉะนั้น จึงเคาะโลงศพให้มีจิตสำนึกว่า เมื่อตายแล้วทำความดีอะไรไม่ได้ ควรรีบทำความดี บำเพ็ญบุญกุศล ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมขณะยังมีชีวิตอยู่ จะเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด

๑๔. คติธรรมจากประเพณีการจุดตะเกียงปลายเท้าศพ

คติธรรมจากประเพณีการจุดตะเกียง วิเคราะห์ว่า ตะเกียงให้แสงสว่างได้เพียงภายนอก ส่วนธรรมะนั้นสามารถให้จิตใจสว่างได้ ดังคำที่ว่า สว่างตาอาศัยแสงไฟ สว่างใจต้องอาศัยแสงธรรม ข้อที่มีการใช้โคมหรือไฟตามไว้ปลายเท้าศพ ให้คติธรรมว่า เมื่อยังมีชีวิตธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ยังมีอยู่พร้อมกัน ครั้นสิ้นชีพแล้ว ธาตุทั้ง ๔ ต่างแตกแยกกันไป

๑๕. คติธรรมจากประเพณีการสวดมาติกา

คติธรรมจากประเพณีการสวดมาติกา วิเคราะห์ว่า เป็นการเตือนสติคนเป็นไม่ให้ประมาทในชีวิต ให้ชวนชวนบำเพ็ญคุณงามความดีละเว้นความชั่ว

๑๖. คติธรรมจากประเพณีการสวดพระอภิธรรม

คติธรรมจากประเพณีการสวดพระอภิธรรม พบว่า เป็นการสอนให้คนเราตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เพราะคนตายไปแล้วฟังไม่รู้เรื่อง แต่คนที่กำลังมีชีวิตอยู่ฟังรู้เรื่อง

๑๗. คติธรรมจากตาลปัตร ๔ ด้าม

ตาลปัตรด้ามแรก คือ ไปไม่กลับ วิเคราะห์ว่า พระอริยบุคคลที่สำเร็จจะอรหันต์ดับกิเลสได้แล้วเมื่อสิ้นชีพแล้วจะไม่กลับมาเกิดใหม่อีก ไปไม่กลับ **ตาลปัตรด้ามที่ ๒** คือ หลับไม่ตื่น วิเคราะห์ว่า การหลับด้วยอำนาจของกิเลส คือมัวเมาหลงใหลในกามคุณ ๕ จะนำตัวพาไปอับจน เพราะกามคุณยิ่งเสพมากสัมผัสมากยิ่งพอใจและมีความยินดีมากยิ่งขึ้น โดยไม่รู้ลืมต้องการเพิ่มอยู่เรื่อยๆ จะไม่มีวันจบสิ้นหลับไม่ตื่น **ตาลปัตรด้ามที่ ๓** คือ ฟันไม่มี วิเคราะห์ว่า การกำจัดกิเลสค้นหาอาสวะให้ดับสนิทแล้วไม่เกิดขึ้นมาใหม่อีกเหมือนไฟหมดเชื้อ **ตาลปัตรด้ามที่ ๔** คือ หนีไม่พ้น วิเคราะห์ว่า ลักษณะที่ทุกคนจะต้องมีเท่ากัน คือ ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา สิ่ง que ทุกคนจะต้องได้พบ

๑๘. คติธรรมจากประเพณีการบวชน้ำศพและจุงศพ

คติธรรมจากประเพณีการบวชน้ำไฟจุงศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเราให้รู้ว่า สัจธรรมแห่งผ้ากาสาวพัสดร์ที่จุงศพนำหน้าอยู่นั้น คือ สัญลักษณ์แห่งผู้ละความโลภความโกรธและความหลงมีศีลบริสุทธิ์มีจิตบริสุทธิ์ไม่มีเวรมียกกับใคร เพราะเดินตามทางแห่งมรรค ๘ อยู่ที่ไหนก็ร่มเย็นเป็นสุข

๑๙. คติธรรมจากประเพณีตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ

คติธรรมจากประเพณีตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ วิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องเตือนใจให้คน เป็นพิจารณาให้เห็นธรรมสังเวชว่า สิ่งใด ๆ ไม่เป็นของเที่ยงนั้น พึงรีบประกอบกุศล อันจะนำตนสู่ สุคติภพในเบื้องหน้า

๒๐. คติธรรมจากประเพณีการหามศพ

คติธรรมจากประเพณีการหามศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการเตือนสติคนเป็นว่า การที่ดำเนิน ชีวิตให้มีความสุขนั้น ต้องมีศีลธรรม คุณธรรมหลักธรรม เป็นข้อปฏิบัติ

๒๑. คติธรรมสี่คนหาม สามคนแห่ หนึ่งคนนั่งแคร่ สองคนพาไป

สี่คนหาม วิเคราะห์ว่า สิ่งประกอบกันเข้าอย่างพอเหมาะทำให้เกิดรูปร่างขึ้นมาเป็น มวลสารเนื้อแท้ ได้แก่ ธาตุ ๔ **สามคนแห่** วิเคราะห์ว่า มวลสารที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติจะ ชอนความเร้นลับ คือการผันแปรและสลายตัวเอาไว้ในตัว เปิดเผยตัวเองออกมาให้เห็นเสมอกัน ทั้งหมดเรียกว่า ธรรมนิยาม **หนึ่งคนนั่งแคร่** วิเคราะห์ว่า คุณสมบัติที่คอยควบคุมบัญชาการของ อวัยวะทุกส่วน กล่าวคือ ผู้เป็นใหญ่และเป็นสิ่งที่เก็บข้อมูลทุกอย่างไว้ได้เป็นอย่างดี หนึ่งคน ได้แก่ จิต และแคร่ หมายถึง ร่างกาย **สองคนพาไป** วิเคราะห์ว่า คือบุญและบาป ที่จะนำพาคนเราไปนรกหรือ สวรรค์ ถ้าบุญก็นำพาไปเกิดดีมีมนุษย์ สวรรค์ เป็นต้น แต่ถ้าเป็นบาปก็พาไปเกิดในสถานที่ไม่มีทิศ ติ วินิบาต

๒๒. คติธรรมจากประเพณีเครื่องมือจูงศพ

คติธรรมจากประเพณีเครื่องมือจูงศพ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนให้คนทำความดี มีจิตใจ บริสุทธิ์ และรู้จักสามัคคี อย่างต้นอ้อยที่ใช้จูงศพ เป็นการสอนให้ทำความดีโดยเปรียบเทียบว่า การ ทำความดีนั้นเหมือนการกินอ้อยจากปลายไปหาโคน

๒๓. คติธรรมจากประเพณีการหามศพเวียนจิตกาธาน ๓ รอบ

คติธรรมจากประเพณีการหามศพเวียนจิตกาธาน ๓ รอบ วิเคราะห์ว่า การเดินเวียนรอบ เมรุก่อน ๓ รอบและให้เวียนไปทางซ้ายมือเรียกว่า วัฏฏะ มี ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม และวิปากวัฏฏะ วนคือวิบาก

๒๔. คติธรรมจากประเพณีการทอดผ้าบังสุกุล

คติธรรมจากประเพณีการทอดผ้าบังสุกุล วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนให้คนทั้งหลายได้ พิจารณาถึงเรื่องของชีวิตเป็นครั้งสุดท้ายว่า ชีวิตนั้นไม่จีรังยั่งยืนมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด ทรัพย์สมบัติไม่สามารถเป็นที่พึ่งและนำติดตัวไปได้ สิ่งที่ติดตามไปได้และเป็นที่ยั่งยืนในโลก หนึ่งคือบุญกุศล

๒๕. คติธรรมจากประเพณีล้างหน้าศพ

ข้อที่ต้องนำมาชำระล้างหน้าศพนั้น วิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาธรรมว่าน้ำธรรมดาขุนระคน ด้วยเปือกตม เปรียบด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้นทำให้จิตเศร้าหมอง ส่วนน้ำมะพร้าวมีเครื่องหอมหลายชั้น เป็นน้ำสะอาด ถ้าคนทั้งหลายตั้งใจบำเพ็ญกุศลสุจริตทำให้ใสสะอาดปราศจากกิเลสมีรากะเป็นต้น เหมือนน้ำในผลมะพร้าวแล้ว ก็จะมีความสุข เมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะไปสู่คติโลกสวรรค์

๒๖. คติธรรมจากประเพณีการวางดอกไม้จันทน์

คติธรรมจากประเพณีการวางดอกไม้จันทน์ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนที่มีชีวิตอยู่ว่า โดยปกติพฤติกรรมของเราจะไหลลงไปสู่ที่ต่ำ ประพฤติอกุศลกรรมเป็นบาปเป็นกรรมจึงส่งผลให้คนมีกลิ่น กลิ่นคือ มีชื่อเสียงเสียหายจรกระจายไปทั่วสารทิศ คุณธรรมที่จะระงับนี้ได้ ก็คือศีล

๒๗. คติธรรมจากประเพณีการแปรรูป

จิตใจก็เป็นอนัตตาล้วนแปรสภาพจากอีกอย่างหนึ่งมาเป็นอีกอย่างหนึ่งเรื่อยไปคติธรรมจากประเพณีการแปรรูป วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนเห็นว่า การแปรรูป หมายถึง อนัตตา คือ สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ของของเรา ทุกอย่างมันแปรรูปจากสภาพหนึ่งมาเป็นอีกสภาพหนึ่งตามแต่เหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจ ร่างกายก็เป็นอนัตตา

๒๘. คติธรรมจากประเพณีการเก็บอัฐิ

คติธรรมจากประเพณีการเก็บอัฐิ วิเคราะห์ว่า เป็นการสอนคนที่มีชีวิตว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือ มาจากธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

๒๙. คติธรรมจากด้ายสายสิญจน์

คติธรรมจากด้ายสายสิญจน์ วิเคราะห์ว่า เกลียวเข้ากัน ๓ เส้น หมายถึง สามัญลักษณ์ ๓ อย่าง ได้แก่ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา เกลียวเข้ากัน ๗ เส้น หมายถึง อนุสัย ๗ คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานไม่ปรากฏอาการแต่เมื่อมีอารมณ์ยั่วเกิดขึ้นได้ทันที

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

๑) สามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เรื่องรูปแบบการปฏิบัติที่เกี่ยวกับพิธีเกี่ยวกับความตาย

๒) สามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมหรือเป็นแนวทางในการศึกษาคติธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอื่น ๆ ได้

๓) สามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบคติธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายภาคเหนือกับภาคอีสาน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

๑) การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพในล้านนา อาจมีความคิดที่ต่างไปจากชุมชนท้องถิ่นอื่น ๆ บ้าง จึงควรมีการศึกษากรณีชุมชนเมียนมาร์ ลาว ที่อยู่ใกล้เคียงว่ามีประเพณีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอย่างไร

๒) ควรศึกษาเปรียบเทียบการการทำบุญอุปถัมภ์ของภาคเหนือกับภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยว่ามีส่วนใดบ้าง ที่เหมือนและต่างกัน ปัจจัยใดบ้างที่เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น

๓) ควรศึกษาเปรียบเทียบการการทำบุญอุปถัมภ์ของชุมชนในอดีตกับปัจจุบันว่ามีส่วนใดบ้าง ที่เหมือนกันและแตกต่างกัน และมีเหตุปัจจัยอะไรที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กมลรัตน์ อุตตปัญโญ. ปราสาทศพ. พิมพ์ครั้งที่ ๑, เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

กิตติศักดิ์ ปรกติ. เอกสารประกอบการศึกษาวิชากฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป ภาค ๑/๒๕๔๖ บุคคล
ธรรมดาและหลักทั่วไปว่าด้วยนิติบุคคล, มปท, มปป,

คณะกรรมการแผนกตำราหมากุฎราชวิทยาลัย. พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔. พิมพ์ครั้งที่๑๕,
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

คณะกรรมการแผนกตำราหมากุฎราชวิทยาลัย. พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่๑๗,
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

คณะกรรมการแผนกตำราหมากุฎราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖,
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

จันทร์ ชูแก้ว. พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันสื่อ
ธรรม, ๒๕๔๖.

จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวิตประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัจฉริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑).
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔.

ชัชวาล ทองดีเลิศ. สืบสานล้านนา สืบสานลมหายใจของแผ่นดิน. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์,
๒๕๔๒.

दनัย ไชโยธา. ลัทธิศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: โอ.
เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘.

ธีรานันโท. การตายและพิธีการทำบุญศพ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด,
๒๕๕๐.

นเรศ จำเจริญ. ล้านนาไทยปริทัศน์. เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๑๘.

บุญย์ นิลเกษ. เมตตาลีลิตส์เบื้องต้น. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖.

ปราณี วงษ์เทศ. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตายในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัมรินทร์พริน
ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔.

พุทธทาสภิกขุ. พจนานุกรมพุทธทาสพร้อมคำอธิบายขยายศัพท์. เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี
พุทธศักราช ๒๔๔๙-๒๕๔๙. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

- พรทิพย์ ชังชาดา. **วรรณกรรมท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุริยาสาส์น, ๒๕๓๘.
- พระครูกุศลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม). **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.
- พระครูคุณสารสัมพันธ์. **พิธีกรรมต่าง ๆ และขนบ, ธรรมเนียม, ประเพณี**. กรุงเทพมหานคร: จีระการพิมพ์, ๒๕๔๕.
- พระธรรมธีรราชฆานูณี. **อุดมวิชา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๙.
- พระมหาสมปอง ปุทธิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ปรีณัติ, ๒๕๔๗.
- พระมหาสมจิตร วิฑิตธมโม (จันทร์ศรี). **อิทธิพลของศาสนพิธีที่มีผลต่อพฤติกรรมมนุษย์ในแง่จริยศาสตร์ การตายแบบพุทธ**, ๒๕๔๐.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๔.
- ภาณุวงศ์โส. **การตายเอ๋ย..เราเคยรู้จักเจ้ามาก่อน**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัทโหลทองมาสเตอร์พรีน จำกัด, ๒๕๔๙.
- มณี พะยอมยงค์. **ประเพณีสิบสองเมืองล้านนาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑, เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____. **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถภาววิฎีกา ฉบับแปลไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- _____. **มิลินทปัญหา**. ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒, นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. **อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถภาววิฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **ธมมปทภูทกกา (ปรโม ภาโค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- _____. **ธมมปทภูทกกา (จตุตโธ ภาโค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: พิมพ์โดยบริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- วิชัย สุธีรชานนท์. **แนวคิดทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๔.
- ศรีเลา เกษพรหม. **ประเพณีชีวิตคนเมือง**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๘.

ศรีเลา เกษพรหม. **ประเพณีชีวิตคนเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรีเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

สุกัญญา ภัทรราชย์. **วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

สุขพัฒน์ อนนท์จารย์. **ปริศนาปรัชญาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๖.

_____ . **ปริศนาปรัชญาธรรมในประเพณีบำเพ็ญกุศลศพ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ส.ลูกธรรมภักดี, ๒๕๕๒.

_____ . **ปริศนาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๖.

สุพจน์ (พจน์) กุ๊มานะชัย. **ย่อหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๖.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. **พิธีกรรมไทย**. สงขลา: เทมการพิมพ์, ๒๕๔๗.

_____ . **สังกัปปพิธีกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๒.

เสถียรโกเศศ. **วิจารณ์ประเพณีทำศพ ตอนที่สาม ว่าด้วยการเผาศพ**. พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, ๒๔๘๘.

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๗.

_____ . **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๖.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **คู่มืออภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อภิธาน สมใจ. **งานศพล้านนา ปราสาทนทหัตถ์ลึงค์สู่ไม้ศพ**. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูกล้าญาณธรรมโฆษ (รุ่ง กลยาโณ). “การศึกษาคติธรรมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชนตำบลตรวจ อำเภอสรีนคร จังหวัดสุรินทร์”. **พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์). “ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน”. **พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอนุชิต ปทุมวณโณ (ห้วงวนวัฒน์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตายในศาสนาตั้งเดิมของเผ่าม้ง”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

มนัสพงศ์ ไกรเกรียงศรี. “วิชาวัฒนธรรมท้องถิ่นในประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

วัฒนศักดิ์ ไชยกุล. “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทศพในเชียงใหม่”. **ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

สุทาบ เขมปญโญ. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญา ไทยในด้านสังคมการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม”. **พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

อดิศร เพียงเกษ. “หลักธรรมพระศาสนาเรื่องบุญ-บาป ในพญาอีสาน”. **พุทธศาสนมหาบัณฑิต**,
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

อธิพงษ์ ฐานิสโร. “ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปราณในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย”. **พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓.

(๓) สัมภาษณ์ :

สัมภาษณ์ พระครูโกศลธรรมวิชัย. เจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย จังหวัด
เชียงใหม่.

สัมภาษณ์ พระครูโสภาสวิหารกิจ. รองเจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดสันคะยอม อำเภอสันทราย จังหวัด
เชียงใหม่.

สัมภาษณ์ พระครูสถาพรพิพัฒน์. รองเจ้าคณะอำเภอสันทราย วัดเมืองซอน อำเภอสันทราย จังหวัด
เชียงใหม่.

สัมภาษณ์ พระครูโกวิทธรรมโสภณ. เจ้าคณะตำบลหนองแห่ียง วัดร้องเม็ง อำเภอสันทราย จังหวัด
เชียงใหม่.

สัมภาษณ์ นายเสงี่ยม ณ วิชัย. มัคทายกวัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัมภาษณ์ ดร.สมัคร ใจมาแก้ว. ศาสนพิธีกรวัดเมืองวะ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัมภาษณ์ นายณัฐพล ลีกสิงห์แก้ว. ผู้เชี่ยวชาญพิธีกรรมล้านนา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระครูบัณฑิตปริยัตยาทร (ประเวศ ปญญาวิโร)
วัน/เดือน/ปีเกิด	๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗
ภูมิลำเนาเดิม	๙๑ หมู่ที่ ๓ ตำบลสันทรายหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่
การศึกษา	พ.ศ. ๒๕๒๒ สอบได้นักธรรมชั้นเอก วัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๘ สอบได้บาลีชั้นประโยค ป.ธ.๔ วัดข้าวแทนหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๕๕ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี พธ.บ. (สาขาวิชาภาษาบาลี) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
ประวัติการทำงาน	พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นเลขานุการเจ้าคณะตำบลเมืองเส้น พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นพระปริยัตินิเทศก์อำเภอสันทราย พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นครูสอนบาลีของกรมการศาสนา
ตำแหน่งทางการปกครอง	พ.ศ. ๒๕๔๓ เป็นเลขานุการรองเจ้าคณะอำเภอสันทราย พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นรองเจ้าอาวาสวัดข้าวแทนหลวง พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นเลขานุการเจ้าคณะอำเภอสันทราย
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดข้าวแทนหลวง ตำบลสันทรายหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๑๐